

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

**YAŞLI BİREYLER ARASINDA DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER:
ANKARA MİKRO ÖRNEĞİ**

Ertan AĞAOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

**YAŞLI BİREYLER ARASINDA DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER: ANKARA MİKRO
ÖRNEĞİ**

Ertan AĞAOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açıktır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

03.06.2022

Arş. Gör. Ertan AĞAOĞLU

¹“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

** Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Mutlu F. BİNARK** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Arş. Gör. Ertan AĞAOĞLU

ADAMA

Bana vicdanın ve saygının en önemli değerler olduğunu öğreten, hayata umutla bakmamı sağlayan biricik annem Gülşen Ağaoğlu'na.

TEŞEKKÜR

Lisansüstü eğitimim boyunca bana yol göstererek akademik gelişimime büyük katkıda bulunan, sabırla ve içtenlikle beni her konuda destekleyen değerli Prof. Dr. Mutlu BİNARK'a, bana yalnızca danışman değil, bir akıl hocası olduğu için sonsuz teşekkürlerimi sunar, böylesine tutkulu, çalışkan ve prensipli bir akademisyen ile çalışma fırsatı bulduğum için onur duyduğumu ve şanslı hissettiğimi belirtmek isterim.

Sayın jüri üyeleri Prof. Dr. Esra BURCU SAĞLAM'a ve Dr. Yeliz DEDE ÖZDEMİR'e yapıcı eleştirileri ile tezime sağladıkları katkılar ve yüksek enerjileri için teşekkürü borç bilirim.

Yaşamım boyunca büyük fedakarlıklarla beni yetiştiren, yüzleştığımız zorluklar sırasında bana ve kardeşime siper olup koruyan sevgili annem, meleğim Gülşen AĞAOĞLU'na; hayatımda denge sağlayabilmeme olanak tanıyan tek dostum ve kardeşim Erhan AĞAOĞLU'na ve rahmetli babam Agah AĞAOĞLU'na minnetle teşekkür ederim.

Lisansüstü eğitim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen, enerji ve motivasyon sağlayan değerli Prof. Dr. Emre TOROS'A, Doç. Dr. Emek Rahte ÇAYLI'ya, Dr. Emel UZUN AVCI'ya teşekkür etmek isterim. Sizlerin desteği ve enerjisi olmadan öğrencilik ve araştırma görevliliği deneyimimin böylesine faydalı, üretken ve heyecanlı geçmesi mümkün olmayacaktı.

Gelecek akademik planlarım için sabırla bana destek olan dostum Arş. Gör. Ali Zain'e (South Carolina Üniversitesi), tez yazım sürecinde yanımda olan değerli arkadaşlarım Barış GENÇYILMAZ ve Öğr. Gör. Gizem KARAAĞAÇ'a (Kapadokya Üniversitesi), sevgili meslektaşım Arş. Gör. İrem DOĞANIŞIK'a (Hacettepe Üniversitesi) sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

AĞAOĞLU, Ertan. *YAŞLI BİREYLER ARASINDA DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER: ANKARA*

MİKRO ÖRNEĞİ, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Günümüzde Bilgi ve İletişim Teknolojilerine (BİT) erişim ve kullanım bir lüksten çok zorunluluğa dönüşürken, bu teknolojileri kullanma noktasında bireyler ve gruplar arasında önemli farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu farklılıklara işaret eden dijital eşitsizlikler; BİT erişimi ve kullanım motivasyonu (birinci seviye), kullanımı ve kullanım becerisi (ikinci seviye) ve sağlanan fayda (üçüncü seviye) noktasında ortaya çıkmaktadır. Halihazırda toplumsal eşitsizliklerin öznesi olan yaşlı bireyler de dijital eşitsizliklerden olumsuz etkilenmekte bu durum ise yaşlıların dezavantajlı durumlarını pekiştirmektedir.

Araştırmacı yaşlılığın homojen ve geçmiş hayatın dinamiklerinden azade bir deneyim olmadığını göz önünde bulundurarak yola çıkmıştır. Bu doğrultuda tez çalışması yaşlı bireyler arasında, dijital eşitsizliklerin (her üç seviyede) doğasını ve geleneksel toplumsal eşitsizlik türleri ile ilişkisini, yaşlıların BİT kullanım deneyimlerinden yola çıkarak anlamlandırmayı hedeflemektedir. Tez çalışması *yaşam döngüsü yaklaşımından (YDY)* beslenerek yaşlılığı hayatın başka bir dönemi olarak ele almakta, yaşlılığı geçmiş yaşam deneyimleriyle ilişkilendirmektedir. Ayrıca yaşlılıkta dijital eşitsizlikleri anlamlandırabilmek için eşitsizlikleri, yaşam boyunca biriktirilen dezavantajların bir tezahürü olarak okuyan *birikimli eşitsizlik kuramından (BEK)* faydalanmıştır.

Bu amaçla 25 yaşlıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular yaşlılar arasında dijital eşitsizliklerin bireylerin yaşamları boyunca biriktirdikleri (dez)avantajlarının bir tezahürü olarak ortaya çıktığını göstermiştir. Bu doğrultuda yaşlıların eğitim seviyesi ve ilişkili olarak geçmiş meslekleri bireylerin kullanım motivasyonu, çeşitliliği ve dijital becerilerini şekillendirmektedir. Saha bulguları yaş ayrımcılığının kendini gerçekleştiren bir kehanete dönüştüğünü, bireylerin yaşlı hissettikleri için teknolojileri öğrenmekten ve kullanmaktan çekindiklerini ortaya koymuştur. Diğer bir taraftan ise yaşlıların sıklıkla dijital uzama yönelik şüphe ve korku besledikleri gözlemlenmiştir. Beceri eksikliği, yaşlı hissetme ve korkunun bir sonucu olarak yaşlıların BİT öğrenme ve kullanma süreçlerinde sıklıkla sosyal destek ağlarına başvurdukları görülmüştür. Bu durumun ise yaşlı bireylerin kendi başlarına BİT öğrenme ve kullanma konusunda özgüvensizliklerini ve dijital beceri eksikliklerini devam ettiren kısır bir döngüye dönüştüğü ve dijital ortamlardan sağladıkları faydayı olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Yaşlılık, yaşlanma, dijital eşitsizlikler, yaşam döngüsü yaklaşımı, birikimli eşitsizlik

ABSTRACT

AĞAOĞLU, Ertan. *DIGITAL INEQUALITIES AMONG ELDERLY: THE MICRO CASE OF ANKARA*, Master's Thesis, Ankara, 2022.

Today, access to and use of Information and Communication Technologies (ICT) are not privileges but necessities for social inclusion. However, *digital inequalities* are still prevalent among individuals and groups. Digital inequality is a multifaceted phenomenon referring to the differences in access to and motivation to use of ICTs (first level), differences in online activities and digital skills (second level), and differences in the benefits obtained from the digital sphere (third level). Being already prone to social inequalities, elderly are particularly affected negatively by digital inequalities which in turn, reproduces their disadvantaged position.

This master's thesis approaches old age as a heterogeneous experience that is strongly connected to individuals' life course dynamics. The researcher aimed to understand the nature of digital inequalities *among the elderly* at all three levels and their relationship to traditional inequalities by interpreting the ICT practices of the elderly. The research approaches old age as another period of life course and links it to the previous experiences of individuals drawing from the *life-course approach*. Additionally, to understand the digital inequalities in old age, the researcher uses the *cumulative inequality theory*.

The researcher conducted in-depth interviews with 25 elderly individuals. The findings show that digital inequalities in old age reflect the (dis)advantages that accumulated throughout individuals' life courses. Education and previous work experience seem to be important differentiators in the elderly's motivation to use ICTs, online activities as well as digital skills. Additionally, during the interviews, it is observed that individuals abstained from learning and using ICTs due to feeling "too old" due to ageist stereotypes. The elderly people seem to feel suspicion and fear toward the digital sphere. As a result of lack of digital skills, feeling too old, and the fear of technology, they often seek help in using and learning ICTs from social support networks. This, in turn, creates a vicious cycle that reproduces their negative attitudes towards technologies and prevents them from developing their digital skills.

Key Words

Aging, old age, digital inequalities, life-course perspective, cumulative inequality

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ADAMA	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
TABLolar DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: TOPLUMSAL BİR OLGU OLARAK YAŞLANMA	10
1.1. ÇOK BOYUTLU BİR SÜREÇ OLARAK YAŞLANMA VE YAŞLILIK DÖNEMİ	10
1.1.1. Kronolojik Yaşlanma.....	11
1.1.2. Biyolojik ve Fizyolojik Yaşlanma.....	12
1.1.3. Psikolojik Yaşlanma.....	13
1.1.4. Sosyal Yaşlanma.....	15

1.2. DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM.....	16
1.2.1. Yaşlılık Deneyimi.....	18
1.3. YAŞLILIĞA YÖNELİK TOPLUMSAL KURAMLAR.....	22
1.3.1. Yapısal İşlevci Yaklaşım.....	23
1.3.1.1. Geri Çekilme, Aktivite ve Süreklilik Kuramları.....	23
1.3.1.2. Toplumsal Rol Kuramı.....	25
1.3.1.3. Modernleşme Kuramı.....	25
1.3.2. Çatışmacı Yaklaşım.....	26
1.3.2.1. Ekonomi Politik ve Yapılandırılmış Bağımlılık Yaklaşımları.....	26
1.3.2.2. Yaş Tabakalaşması Kuramı.....	27
1.3.3. Yorumsamacı-Etkileşimci Yaklaşım.....	28
1.3.3.1. Sembolik Etkileşimcilik: Etiketleme, Toplumsal Alışveriş Kuramları.....	28
1.3.4. Yaşam Döngüsü Yaklaşımı.....	29
1.4. YAŞ AYRIMCILIĞI VE YAŞLILIKTA EŞİTSİZLİKLER.....	33
1.4.1. Yaş Ayrımcılığı.....	36
1.4.2. Yaşlılıkta Eşitsizlikler.....	41
1.5. GENEL DEĞERLENDİRME	44
2. BÖLÜM :ENFORMASYON TOPLUMUNDA DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER....	46
2.1. ENFORMASYON TOPLUMU.....	46
2.1.1. Enformasyon Toplumuna Katılımın Bir Aracı Olarak Bilgi ve İletişim Teknolojileri.....	52

2.2. DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER	55
2.2.1. Birinci Seviye Dijital Eşitsizlikler.....	57
2.2.1.1. Küresel-Bölgeler Arası Birinci Seviye Dijital Eşitsizlikler.....	61
2.2.1.2. Bireyler/Gruplar Arasında Erişim Farklılıkları.....	64
2.2.1.3. Motivasyon Farklılıkları.....	69
2.2.2. İkinci Seviye Dijital Eşitsizlikler.....	72
2.2.2.1. Dijital Beceri Farklılıkları.....	72
2.2.2.2. Kullanım Farklılıkları.....	80
2.2.3. Üçüncü Seviye Dijital Eşitsizlikler.....	86
2.3. BÜTÜNLÜKLÜ BİR KAVRAMSAL ÇERÇEVEYE DOĞRU: “DİJİTAL SERMAYE”	89
2.4. GENEL DEĞERLENDİRME	95
3. BÖLÜM :YAŞLILIK VE DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER	98
3.1. YÖNTEM VE SAHA ÇALIŞMASI	100
3.1.1. Saha Deneyimi.....	102
3.1.2. Katılımcılar	103
3.1.3. Veri Analizi Süreci.....	104
3.2. BULGULAR	105
3.2.1. Motivasyon Farklılıkları.....	107
3.2.2. Erişim Farklılıkları.....	113
3.2.3. Dijital Beceri Farklılıkları.....	117
3.2.3.1. Formal, Operasyonel, Enformasyonel Beceriler.....	118

3.2.3.2. Yaratıcı Beceriler.....	120
3.2.3.3. Veri Okuryazarlığı.....	122
3.2.4. Kullanım ve Çevrimdışı Fayda Farklılıkları.....	125
3.2.4.1. Yaşlıların Çevrimiçi Aktiviteleri.....	125
3.2.4.2. Kullanım Farklılıkları.....	127
3.2.4.3. Arabulucu Uzmanlar.....	132
3.2.4.4. Vekil Kullanıcılar.....	135
3.2.4.5. Arabulucu Uzmanlar, Vekil Kullanıcılar: Avantaj mı, Dezavantaj mı?.....	136
3.2.4.6. Fayda Farklılıkları	138
3.3. GENEL DEĞERLENDİRME	141
SONUÇ.....	145
KAYNAKÇA.....	152
EK 1: ARABULUCU UZMANLAR VE VEKİL KULLANICI ROLLERİ.....	170
EK 2: DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME SORULARI	172
EK 3: AYDINLATILMIŞ ONAM FORMU ÖRNEĞİ.....	177
EK 4: ETİK KOMİSYON İZİNİ.....	179
EK 5: ORJİNALLİK RAPORU.....	180

KISALTMALAR DİZİNİ

- AB** : Avrupa Birliği
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- BM** : Birleşmiş Milletler
- BEK** : Birikimli Eşitsizlik Kuramı
- BİT** : Bilgi ve İletişim Teknolojileri
- BM** : Birleşmiş Milletleri
- DSÖ** : Dünya Sağlık Örgütü
- ITU** : International Telecommunications Union (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği)
- İDS** : İçselleştirilmiş Dijital Sermaye
- KKS** : Kurumsallaştırılan Kültürel Sermaye
- NDS** : Nesnelleştirilmiş Dijital Sermaye
- NKS** : Nesneleştirilen Kültürel Sermaye
- NTIA** : National Telecommunications and Information Administration (Ulusal Telekomünikasyon ve Enformasyon Müdürlüğü)
- OECD** : Organisation for Economic Co-operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı)
- SKS** : Somutlaştırılmış Kültürel Sermaye
- TKM** : Teknoloji Kabul Modeli
- TÜİK** : Türkiye İstatistik Kurumu
- YDY** : Yaşam Döngüsü Yaklaşımı

TABLolar DİZİNİ

TABLO 1: DİJİTAL BECERİLER TABLOSU.....	75
TABLO 2: İNTERNET KULLANIM TİPOLOJİLERİ	83
TABLO 3: KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ.....	103
TABLO 4: KATILIMCILARIN BİT SAHİPLİĞİ VE KULLANIM PRATİKLERİ	104
TABLO 5: ARABULUCU UZMANLAR VE VEKİL KULLANICI ROLLERİ.....	168

ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİL 1: DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER ALANYAZININ GELİŞİMİ	61
--	-----------

GİRİŞ

Son iki yüzyıldır bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelere bağlı olarak dünya bazı önemli dönüşümlere tanık olmaktadır. Günümüzde içinde yaşadığımız toplumu, değerlerini ve bireylerin yaşam tarzlarını anlayabilmek için sanayi devrimi ve yol açtığı toplumsal değişimlerin izini sürmek gerekir. Sanayi devrimi 18. yüzyılda başlayan bir dizi teknik gelişmenin gerçekleştiği bir sürece işaret eder. Bu gelişmelerin en başında buhar gücünün imalat alanında kullanılması ve buhar gücü ile çalışan yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıdır (Giddens, 1986, s.5). Bu yenilikler, yalnızca imalat sektörünü değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda tarımda da makineleşmenin önünü açmıştır. Tarımda insan gücüne duyulan ihtiyacın azalması, yeni tekniklerle donatılmış fabrikaların kentlerde konuşlanması beraberinde bir dizi toplumsal değişimi getirmiştir (Giddens, 1986, s.5).

Makineleşmenin etkileri ile karakterize edilen bu yeni toplum yapısı, geleneksel toplumsal yapıdan bir kopuşa işaret eder (Güzel ve Arıkan, 2005, s.56). Bu süreçte ekonomik olarak gelişmiş iş bölümü ve uzmanlaşmanın, ücretli iş gücünün yaygınlaştığı; el işine dayalı üretimin önemini kaybettiği görülür. Bunun yerine, bilimsel bilgi ve yüksek enerji kullanımına dayanan, üretim verimliliğinin arttığı bir toplum ortaya çıkmıştır (Güzel ve Arıkan, 2005, s.58). Bu yeni topluluklar yoğun olarak kentlerde konumlanmıştır. Sanayi devrimini izleyen dönemde neredeyse evrensel olarak dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğu daha iyi hayat şartları ve iş olanakları için kırsaldan üretimin yoğunlaştığı kentlere göç etmiştir (Şengül, 2019, s.135; Giddens, 1986, s.5). Bu süreç bireyin yaşama biçimini değiştirmekle kalmamış, nüfus ve aile yapısını da dönüşüme uğratmıştır.

Tıpta yaşanan gelişmeler sayesinde insanlar artık önleyici ve iyileştirici tedavilere çok daha kolay ulaşmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra formal eğitimin dünya çapında artması ile bireyler bedenleri hakkında daha bilinçli hale gelmiş yeme-içme, iş ya da yaşam seçimleri konusunda farkındalıkları artmıştır. Bu genel anlamda bireylerin daha sağlıklı ve aktif yaşamlarını sağlarken aynı zamanda yaşam beklentisinin uzamasıyla sonuçlanmıştır (Şentürk, 2018). Bu süreçte aile yapısında da değişimler görülmüştür.

Tarım toplumunda ekonomik bir değer olarak görülen ocuk artık ekonomik bir maliyete dönüşmeye başlamıştır. Ebeveynler artık daha az ocuk sahibi olup onlara daha iyi yaşam standartları sunmayı tercih etmektedir.

Teknolojik ve tıbbi gelişmelere bağlı olarak yaşam sürelerinin uzaması, doğum kontrol teknolojilerinin gelişmesi ve çocuğa bakış açısının değişmesi ile başta Batılı lkeler olmak üzere dünya çapında nüfus yaşlanması baş göstermiştir. Yaşlılık her ne kadar kültürden kültüre farklı yaş aralıklarında kategorilendirilse de yaşlılık geleneksel olarak 65 yaş ve üstü olarak tanımlanır (Şentürk, 2018). Dünya Sağlık Örgütünün yayınladığı rapora göre 2015-2050 yılları arasında 60 yaş üstü nüfus %12'den %22'ye çıkararak neredeyse ikiye katlanacaktır (WHO, 2021). Benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye'nin nüfusunun genç olması, yaşlılığın Türkiye toplumuna uzak bir geçerlik olduğu yanılığını yaratmaktadır (Arun ve Kandemir Arun, 2011, s.313). Yaygın kanını aksine Türkiye de hızla yaşlanmaktadır. 1960 ve 2002 yılı karşılaştırıldığında, Türkiye'deki yaşlı nüfusun toplam nüfus içinde %628 arttığı görülmekte (Arun ve Kandemir Arun, s.314) ve bu eğilimin artarak devam etmesi beklenmektedir.

Sanayi Devriminden Teknoloji Devrimine

Sanayi devrimini takip eden süreçte enformasyon teknolojileri hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Bu kez devrimin merkezinde ağır makineler değil (Feather, 2013, s. xiii), bilgi işleme gücü ve telekomünikasyon teknolojileri vardır. 20. yüzyılın ortasında, teknolojinin gelişmesiyle çipler giderek küçülmüş, modern bilgisayarlar gündelik yaşamın bir parçası olmaya başlamıştır. Artık bilgi işleme gücü küçük işyerlerine, evlere kadar taşınmıştır. Diğer bir taraftan, yeni bir telekomünikasyon teknolojisi yaygınlaşmaya başlamıştır. Başta askeri iletişim aracı olarak geliştirilen internet, zamanla üniversitelerde yaygınlaşmış, bu sayede internetin bilgi aktarımı, sosyalleşme gibi potansiyelleri fark edilmiştir. Bilgisayarların getirdiği faydalar internet teknolojisi ile birleşerek *teknolojik devrimi* ortaya çıkarmıştır (Castells, 2008).

1960’larda başlayan ve günümüzde hala devam eden bu teknolojik devrim, geçmişteki toplumlardan ayrılan yeni bir toplum düzenini *enformasyon toplumu* (Drucker, 1999 akt. Lupač, 2018) veya *ağ toplumu* (Castells, 2008) ortaya çıkarmıştır. Üretim süreçlerinde enformasyonun ve enformasyon teknolojilerinin merkezileşmesiyle beraber yeni bir ekonomik düzenin, *bilgi ekonomisinin* ortaya çıktığı ileri sürülmüştür (Machlup, 1962). Bu ekonomide üretimin, verimliliğin ve kârın merkezinde makineler ve doğal kaynaklar değil enformasyon bulunur. Ancak bu gelişmeler yalnızca ekonomiyi değil, toplumun her bir alanını dönüşüme uğratmıştır.

Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) hayatın her alanına entegre olarak gündelik faaliyetleri, insanların birbirleriyle ve çevreleriyle etkileşime girme biçimlerini kökten değiştirmiştir. Günümüzde internet teknolojisi başta olmak üzere dijital teknolojiler yalnızca haber almak için değil, ilişkiler kurmak ve bunları sürdürmek gibi sosyal etkileşimlere tesir ederken aynı zaman da bankacılık, e-alışveriş, yurttaşlık hizmetleri, eğlence gibi birçok alanı da içine çekerek gündelik pratiklere entegre olmuştur (Chayko, 2018, s.165-188).

Yaşamın her bir alanına böylesine nüfuz eden BİT’lere erişim ve bu teknolojilerin kullanımı günümüzde neredeyse bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu teknolojilerin kullanımı bireylerin yaşam olanaklarını arttırarak onlara yukarı yönlü bir toplumsal hareketlilik imkânı sağlamaktadır. Bu doğrultuda, dijital ortama katılım toplumsal katılımın bir koşulu haline gelmektedir. Ancak günümüzde BİT’lerin kullanımı hususunda bireyler ve gruplar arasında farklılıklar bulunmaktadır. *Dijital eşitsizlik* olgusu BİT erişimi, kullanımı, kullanım becerisi ve sağlanan fayda düzeyinde ortaya çıkan farklılıkları ifade etmektedir.

BİT’lerden faydalanılabilmesi için ön koşul elbette bu teknolojilere fiziksel erişimdir. Gelişmiş ülkelerde BİT erişim oranları neredeyse doyuma ulaşırken farklı coğrafyalarda halen erişim sağlayamayan milyonlarca insan bulunmaktadır. Erişim farklılıkları *dijital bölünme* ya da *birinci seviye dijital eşitsizlik* olarak adlandırılır. Yaklaşık 30 yıllık bir geçmişe sahip olan dijital eşitsizlik alanyazını, BİT’lere erişimi etkileyen faktörlerin başında *gelir, eğitim, yaş, toplumsal cinsiyet ve etnik köken* olduğunu ortaya koymaktadır (Hargittai, 2020). Erişim BİT’lerin getirdiği olanaklardan faydalanmak için

gerekli ancak yeterli değildir (Özsoy, 2020). Dünya çapında BİT'lere erişimin artmasıyla beraber yeni dijital eşitsizlik türleri de tartışılmaya açılmıştır.

Bireylerin dijital teknolojilere sahip olması, ortamdaki anlamı ile faydalanacağı anlamına gelmez. Bireylerin dijital ortamlardan faydalanabilmesi için belirli bir seviyede dijital beceriye sahip olması gerekir. Dijital beceri en temel anlamda kişinin dijital medyayı kullanma, çevrimiçi enformasyonu işleme, sosyal ağlar ve diğer kullanıcılar ile etkileşime geçme ve bilgi paylaşımı becerilerine işaret eder (Foong, 2018). Yapılan araştırmalar (Hargittai, 2020; Litt, 2013) bireyler arasında dijital beceri farklılıkları olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital beceriler yaş, toplumsal cinsiyet, yaşanılan yer, geçmiş teknoloji deneyimi (Hargittai, 2020) gibi birçok faktörden etkilenir. Üstelik, dijital beceri sahibi olunsu bile kullanım çeşitliliğini etkileyen birçok etken bulunur. Kullanım farklılıkları, bireyin bu ortamlardan elde edebileceği fayda üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Örneğin interneti yalnızca eğlence amaçlı kullanan bir kişi, interneti eğitim ve kariyer amaçlı kullanan bir kişi kadar fayda sağlayamaz. Dijital beceri ve kullanım farklılıkları *ikinci seviye dijital eşitsizlikler* olarak adlandırılır.

Son on yılda ise yeni bir dijital eşitsizlik türü tartışmaya açılmıştır. Araştırmacılar, internetten elde edilen faydaların bireyin sosyoekonomik durumuna göre farklılık gösterdiğini ileri sürmektedir. Buna göre çevrimdışı hayatta maddi, toplumsal ve kültürel sermayesi yüksek olan avantajlı bireyler, dezavantajlı bireyler ile kıyaslandığında bu ortamdaki daha fazla yararlanmaktadır. Örneğin eğitim düzeyi düşük olan bir kişi çevrimiçi olarak sunulan eğitim olanaklarından yeterince yararlanamayacaktır. Birinci ve ikinci seviye dijital eşitsizlikleri etkileyen sosyodemografik faktörlerin sağlanan fayda noktasında da ayırım yarattığı gözlemlenmektedir. BİT'lerden sağlanan fayda farklılıkları ise *üçüncü seviye dijital eşitsizlikler* olarak kavramsallaştırılır (Helsper, Deursen vd, 2015; Schreerder, Deursen vd, 2017).

Enformasyon Toplumunda Yaşlanmak

Dolayısıyla dünya iki büyük dönüşüme tanıklık etmektedir: nüfusun hızla yaşlanması ve hayatın her bir alanının dijitalleşmesi. Nüfus yaşlanması beraberinde ele alınması

gereken bazı meseleleri de getirmektedir. Bu meseleler alanyazınında genellikle emeklilik sistemi, sigorta, yaşlı bakımı, yaş ayrımcılığı ve yaşlıların dışlanması gibi birçok konu etrafında tartışılmaktadır. Her ne kadar ilk bakışta biyolojik bir süreç olarak düşünülse de yaşlılık oldukça toplumsal bir meseledir. Yaşlılık dönemine atfedilen toplumsal değerler, yaşlılığın anlamını ve yaşlıların deneyimlerini büyük ölçüde şekillendirmektedir. *Sosyal yaşlanma yaklaşımına* (Şentürk, 2018, s.29-31) göre hayatın her dönemi toplum tarafından şekillendirilmiş rolleri de beraberinde getirir. Toplum içinde yaşayan bireylerin görev, rol ve sorumluluklarını yaşlarına, cinsiyetlerine ve toplumsal konumlarına göre tanımlar. Dolayısıyla yaşlılık, toplumsal değerlerin bu döneme biçtiği roller ile yakından ilişkilidir.

Üretkenliğe, hıza ve yeniliğe değer veren çağdaş kapitalist toplumlarında yaşlılık arzu edilmeyen bir dönem olarak karşımıza çıkar. Yaşlılığın mutlak geri çekilme, fiziksel ve bilişsel yetilerde düşüş, yeniliğe açık olmama gibi bazı hususları beraberinde getirdiği varsayımı, bu olumsuz bakışın altında yatan sebeplerin yalnızca bir kaçıdır. Bu yaş ayrımcısı basmakalıp yargılar yüzünden günümüzde yaşlılar ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlardan dışlanmaktadır. Bu nedenle yaşlılık çoğu zaman toplumsal eşitsizlikler ile anılan bir dönemdir ve yoksulluk, yalnız yaşama, toplumdan dışlanma gibi durumlar ile karakterize edilmektedir (Şentürk, 2018; Victor, 2005). Ancak hayatın bu döneminde yaşanan eşitsizlikler sadece yaşlılıktan kaynaklanmaz. Yaşlılık, bireyin yaşam döngüsünün devamıdır dolayısıyla bu dönemde yaşanan eşitsizlikler bireyin yaşam döngüsü ile yakından ilişkilidir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

BİT'ler halihazırda toplumsal eşitsizliklerin öznesi olma eğilimi taşıyan yaşlı bireylerin yaşam standartlarını artırabilir. İnsanların kolayca iletişimde kalmasına, toplumsal bağlar kurmasına, yurttaşlık hizmetlerine erişilebilmesine olanak tanıyan BİT'ler (Chayko, 2018, s.209), yaşlı bireylerin toplumsal hayata katılmalarına, rol kayıplarının engellenmesine ve hatta yeni rollerin edinmelerine yardımcı olabilir. Dolayısıyla BİT'leri kullanamayan yani dijital eşitsizliklerin öznesi olan yaşlıların bu teknolojilerin getirdiği olanaklardan faydalanamayacakları barizdir.

Dolayısıyla halihazırda toplumsal eşitsizliklerin öznesi olan yaşlı bireylerin dijital olarak kapsanması onların dezavantajlı durumlarının önlenmesi ve toplumsal katılımlarının sağlanması için önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. *Dijital kapsama* ise yalnızca dijital eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacaktır. Bu doğrultuda, yaşlı bireyler arasındaki dijital eşitsizliklerin doğasını açıklamak, bu eşitsizliklerin toplumsal kökenlerini anlayabilmek yaşlıların dijital kapsanması yönünde atılacak adımlara ışık tutabilir.

Türkiye alanyazınında dijital eşitsizlik alanında çalışmaların azlığının yanı sıra yaşlılık ve dijital eşitsizliği kesen çalışmaların da oldukça az olması dikkat çekicidir. Yaşlılık Türkiye’de sık çalışılan bir konudur. Ulusal Tez Merkezi veri tabanında “yaşlılık” ve “yaşlanma” üzerine 1000 üzerinde tez bulunmaktadır. Yaşlanma ve yaşlılık, iktisattan ilahiyata, iletişimden sağlık bilimlerine, sosyolojiden aktüerya bilimlerine kadar birçok farklı disiplinin çatısı altında çalışılmaktadır. Yaşlılığa olan bu ilgi memnun edici olsa da aktüerya, ekonomi, sigortacılık, hukuk, çalışma endüstrisi gibi alanlar yaşlılığı, emeklilik, sosyal güvence, yaşlılık aylığı gibi konular üzerinden çalışırken yaşlılığa bir sorun olarak yaklaşmaktadır. Bu anlamda yaşlılığı toplumsal bir gerçeklik olarak inceleyen alanlar arasında sosyoloji ve gerontoloji gelmektedir.

Dijital eşitsizlikler üzerine toplamda on bir tez¹ bulunmaktadır. Dijital beceri farklılıklarını odağına alan Aşıcı (2009), Hacettepe Üniversitesi’nde gerçekleştirdiği saha çalışmasında 842 öğrenciye BİT testi uygulamıştır. Araştırma sonucunda kadın öğrencilerin BİT’leri erkeklere nazaran akademik amaç ile daha fazla kullandıkları ortaya koyulmuştur. Özutku (2014), bilgi toplumu kavramsallaştırmasından yola çıkarak Türkiye ve dünyadaki dijital eşitsizlikleri incelemiş, dijital eşitliğin sağlanabilmesi için geliştirilebilecek politikalara yönelik önerilerde bulunmuştur. Gül (2015) ise yüksek lisans tezinde dijital eşitsizlikleri ekonomi politik bağlamında ele almaktadır. Aktin (2019), toplumsal cinsiyete bağlı olarak ortaya çıkan dijital eşitsizlikleri odağına almıştır. Bu doğrultuda kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini incelemiş ve “Kadın İçin Teknoloji” projesini hayata geçiren taraflar ile derinlemesine

¹ Bu tezler sosyoloji, iletişim bilimleri, halkla ilişkiler, bilim ve teknoloji, ekonomi, siyasi bilimler alanlarında yazılmıştır.

görüşmeler gerçekleştirmiştir. Saha çalışmasından elde edilen bulgular ışığında KSS'lerin geliştirilebilmesi için önerilerde bulunmuştur.

Odabaşoğlu (2020), farklı engel türlerine sahip olan sekiz katılımcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirerek dijital eşitsizliklerin engelli bireyler tarafından nasıl deneyimlendiğini anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda ekonomik kısıtlılıkların, istihdam ve eğitim alanında engellilere yönelik ayrımcılığın bireylerin BİT'lere erişimini kısıtladığını ortaya koymuştur (Odabaşoğlu, 2020, s.113). Sütüoğlu (2020) doktora tezinde 415 anket ve 39 derinlemesine görüşme gerçekleştirerek kullanım pratikleri ve dijital becerilerin yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik durumdan nasıl etkilendiğini incelemiştir. Bu doğrultuda düşük eğitim ve gelir düzeyinin BİT pratikleri ve kullanım becerisi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Işık (2019), dijital yerli ve dijital göçmen kavramlarından yola çıkarak kuşaklar arasında BİT kullanım farkı olup olmadığını anlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, bir devlet lisesinde öğrenciler ve öğretmenlerine "Teknoloji Deneyim Anketi" uygulamıştır. Araştırmanın bulguları, kuşaklar arasında göze çarpan kullanım eşitsizliklerinin olmadığını ortaya koymuştur.

Yaşlılık, yaşlanma ve dijital eşitsizlik konularını kesen iki yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Elmas (2017), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri üzerinden yaptığı araştırmada Pierre Bourdieu'nun ekonomik ve sosyal sermaye kavramlarına başvurarak dijital eşitsizlikleri incelemektedir. Tezin sonuçları yaşlılar arasındaki birinci seviye dijital eşitsizliklerin ekonomik sermaye, yaşanılan yer ve toplumsal cinsiyete bağlı olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Nicel bir çalışma olan bu tez makro ölçekte yaşlılar arasındaki dijital eşitsizliklere ışık tutma anlamında oldukça başarılı bir örnektir. Aktaş (2021), kurumların dijital eşitsizliğin öznesi olan bireyler ile diyalojik iletişim kurabilmek için attığı adımları incelemiş, 65 yaş üstü bireyler ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirerek bu iletişim sürecinde yaşadıkları zorlukları anlamlandırmaya çalışmıştır. Araştırma sonucunda, yaşlıların güvensizlik ve panik duygusundan dolayı mobil uygulama kullanma ve BİT'lere uyum sağlamada zorlandıkları ortaya koyulmuştur.

Yaşlıların dijital teknoloji pratiklerini odağına alan TÜBİTAK araştırması da yaşlılar arasındaki dijital eşitsizlikler hakkında önemli bulgulara ulaşmıştır (Binark, Arun vd,

2020). Araştırmacılar KOVID-19 salgını süresinde yaşlı bireylerin enformasyon ihtiyaçları ve iletişim pratiklerine odaklanmış, bu süreçte yaşlı bireylerin karşılaştıkları zorlukları ve yüzleştikleri eşitsizlikleri anlamlandırmaya çalışmıştır. Araştırma kapsamında 1075 katılımcı ile anketler gerçekleştirilmiş, bu anketlerde katılımcılara enformasyon erişimleri, tüketimleri ve enformasyon kaynakları gibi hususlar hakkında sorular yönelmiştir. Toplanan veriler erişim eşitsizlikleri üzerine çarpıcı bulgular üretmiştir. Buna göre görüşme yapılan bireylerin %51.4'ü masaüstü bilgisayara, %13.3'ü dizüstü bilgisayara, %51.4'ü akıllı telefona sahiptir. Bu veriler 65 yaş üstü bireylerin yarısının BİT'lere erişimi olmadığını göstermektedir. Diğer bir taraftan ise yaşlı bireylerin neredeyse yarısı akıllı telefona sahip olsa bile katılımcıların %65'i son üç ayda interneti kullanmadığını belirtmiştir. Bu bulgu dijital eşitsizliklerin yalnızca erişim meselesi olmadığını açıkça gösterir bir niteliktedir. Çalışma aynı zamanda yaşlıların toplumsal sınıfı ve dijital sermayesi ile ilişkili olarak medya repertuarının farklılaştığını göstermiştir. Bu durum kullanım farklılıklarının Türkiye'de yaşayan yaşlılar arasında mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.

Kuşkusuz bu araştırmalar, yaşlılar arasındaki dijital eşitsizlik sorununa yoğunlaşılması açısından oldukça değerlidir. Ancak dijital eşitsizlikler birbiri ile ilişkili olan birçok katmandan oluşan karmaşık bir olguya işaret eder. Dolayısıyla dijital eşitsizliğin tam olarak anlamlandırılabilmesi, her üç seviyede ortaya çıkan farklılıkların ve bu üç seviyenin birbirleri ile kurduğu ilişkiyi odağına alan bütüncül bir bakış açısını gerektirir. Diğer bir taraftan uluslararası alanyazında sıklıkla karşılaşılan yaşlılık deneyimini homojenleştirme eğilimi yaşlılığın farklılaşan yapısını gözden kaçırmaktadır.

Bu tez çalışması da buradan yola çıkarak yaşlılar arasındaki dijital eşitsizlikleri motivasyon, kullanım, dijital beceriler ve çevrimdışı faydalar seviyelerinde incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın ana sorunsalını “*yaşlı bireyler dijital eşitsizlikleri nasıl deneyimlemektedir?*” sorusu oluşturmaktadır. Ek olarak, dijital eşitsizliklerin karmaşık yapısı göz önünde bulundurulmuş ve her bir seviye için araştırma sorusu belirlenmiştir. Araştırmacı, yaşlılığı *yaşam döngüsü kuramı* ile anlamlandırmaya çalışmış, yaşlılığın geçmiş yaşam deneyimleri ile ilişkili olduğunu göz önünde bulundurarak yaşlıların farklılaşan deneyimlerini bu çerçevede incelemiştir. Dijital eşitsizlikler ise toplumsal

eşitsizliklerin farklı bir biçimi olarak ele alınmış, yaşam döngüsü yaklaşımına temellenen *birikimli eşitsizlik kuramı* kullanılmıştır. Yaşlılar arasındaki dijital eşitsizlikler, yaşlıların yaşamları boyunca sahip oldukları (dez)avantajları çerçevesinde biriken eşitsizliklerin bir uzantısı olarak incelenmiştir. Bu doğrultuda Ankara ilinde yaşayan yirmi beş yaşlı birey ile yarı yapılandırılmış soruların kullanıldığı derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı bu sayede dijital eşitsizliklerin yaşlılar tarafından nasıl deneyimlendiğini kişilerin gerçekliği ve gündelik bağlamı içerisinde anlamlandırmaya çalışmıştır.

Araştırmanın kapsamı Ankara'nın çeşitli illerinde ikamet eden 65 yaş üstü 25 birey ile sınırlıdır. Tez çalışmasının yalnızca Ankara mikro ölçeğinde, nitel bir yöntem ile gerçekleştirilmiş olması çalışmanın genellenebilirliğini ortadan kaldırmaktadır. Buna ek olarak, görüşme yapılan bireylerin hepsi en az bir cihaza sahiptir. Bu yüzden çalışmanın bulguları fiziksel erişim eşitsizlikleri konusunun incelenmesi noktasında yetersiz kalmış, bu husus tezin kapsamı dışında bırakılmıştır.

Tezin Birinci Bölümünde yaşlanma ve yaşlılığın biyolojik, fizyolojik, psikolojik ve toplumsal yönleri ele alınmış, yaşlılığa yönelik sosyolojik kuramlar değerlendirilmiştir. Daha sonra günümüz toplumlarında yaşlılık deneyimi, yaş ayrımcılığı ve yaşlılık döneminde deneyimlenen toplumsal eşitsizliklere yer verilmiştir. Tezin İkinci Bölümü ise dijital eşitsizlik kavramını ele almaktadır. Öncelikle dijital bölünme kavramının tarihsel gelişimi ve dijital eşitsizlik kavramına geçiş süreci tartışılmıştır. Ardından ikinci seviye dijital eşitsizliklere geçilmiştir. Dijital beceri seviyesindeki farklılıklara yol açan faktörler tartışılmadan önce *dijital beceri* kavramı açıklanmıştır. Devamında ikinci seviye dijital eşitsizlik araştırmalarının diğer bir odağı olan *kullanım farklılıkları* meselesi tartışmaya dahil edilmiştir. Daha sonra çevrimdışı çıktı — veya çevrimdışı fayda — farklılıkları hususu ve alanyazında görece yeni olan dijital sermaye olgusu değerlendirilmiştir. Üçüncü Bölümde ise gerçekleştirilen saha çalışmasının bulgularına yer verilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın yöntemi ve tekniği açıklanmış, saha deneyimi anlatılmıştır. Son olarak saha bulguları dijital eşitsizliğin her üç seviyesi etrafında yorumlanarak aktarılmıştır.

1. BÖLÜM

TOPLUMSAL BİR OLGU OLARAK YAŞLANMA

Yaşlılık, günümüz toplumlarında en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. Tüm dünyada farklı coğrafyalardan deneyimlenen toplumsal değişimlerin bir sonucu olarak nüfusun yaşlandığı ya da önümüzdeki on yıllar içinde yaşlanacağı öngörülmektedir. Nüfusun yaşlanması sosyal güvence, emeklilik, yaşlı bakımı, sağlık hizmetlerine erişim gibi birçok toplumsal ve ekonomik meseleyi beraberinde getirirken Türkiye gibi zenginleşmeden yaşlanan toplumlarda nüfusun yaşlanması yeni eşitsizliklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu tez çalışmasının da konusu olan dijital eşitsizlikleri tartışmadan önce yaşlanma sürecini ve yaşlılık dönemini ve bu kavramlara yönelik toplumsal kuramları incelemek, yaşlılık döneminde ortaya çıkan geleneksel eşitsizlikleri tartışmak gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın bu bölümü yaşlılık ve yaşlanma sürecini biyolojik, psikolojik ve sosyal yönleri ile inceleyecek ardından yaşlılık dönemini ve günümüz toplumunda yaşlılık döneminin özelliklerini tartışacaktır. Bölümün ilerleyen kısmında ise yaşlanma ve yaşlılığa yönelik sosyolojik kuramlar ve yaşlı bireylerin öznesi olduğu toplumsal eşitsizlikler ile yaş ayrımcılığı ele alınacaktır.

1.1. ÇOK BOYUTLU BİR SÜREÇ OLARAK YAŞLANMA VE YAŞLILIK DÖNEMİ

Tüm canlılarda olduğu gibi insanlar için de yaşlanma kaçınılmaz bir süreçtir. Yaşlanma aslen insanın anne karnında cenin olarak yaşamaya başladığı andan itibaren içinde bulunduğu ve önüne geçilmesi mümkün olmayan bir sürece tekabül eder (Özer ve Karabulut, 2003, s.73). Bu yaşlanma süreci yaşamın erken dönemlerinde gelişme ya da olgunlaşma olarak adlandırılır. 30 yaş sonrasında ise organların kapasitesinde beklenen bazı düşüşler gözlemlenir. Yaşlanma gelişim sürecinde fizyolojik ve bilişsel kayıpların görüldüğü, hastalıklara karşı bağışıklığın düşüşe geçtiği son gelişme dönemine işaret eder (Westendorp ve Kirkwood, 2007).

Yaşlanma temelde kronolojik ve biyolojik bir düzlemde belirlense de psikolojik ve toplumsal yönleri bulunan oldukça karmaşık bir doğaya sahiptir. Kişi hayat bulduğu

andan itibaren biyolojik, psikolojik ve sosyal değişimleri içeren çok yönlü bir yaşlanma sürecinin içindedir (Şentürk, 2018, s.23). Dolayısıyla yaşlanma çok yönlü toplumsal bir olguya işaret eder. Her toplum ve kültür yaş hiyerarşisine sahiptir ve farklı yaşlara, farklı roller, olanaklar ve statüler tanır. Yaş dönemlerinin toplumsal anlamı tarih boyunca değişebilir ve kültürden kültüre farklılık gösterebilir. Örneğin gelişmiş toplumlarda yaşlılara verilen roller, gelişmekte olan toplumların atadığı rollerden farklı olabilir. Üstelik, kişisel yaşlanma deneyimi de bireyin gelir durumu, cinsiyeti, eğitimi ve yaşadığı çevre gibi etkenlerden dolayı farklılık gösterir. 80 yaşındaki bir birey kendisini aktif ve sağlıklı, 50 yaşındaki bir bireyin hayattan çekilmiş ve pasif hissetmesi mümkündür. Dolayısıyla her bireyin yaşadığı bu karmaşık süreci anlayabilmek için yaşlanmayı tüm yönleri ile ele almak gerekir.

1.1.1. Kronolojik Yaşlanma

Canlı ya da cansız her varlık zaman içinde başta sahip olduğu özelliklerini kaybeder. Bu özelliklerin kaybı kronolojik yaşlanmaya işaret eder. Kronolojik yaşlanma, doğum tarihinden itibaren başladığı için takvim yaşı da denmektedir (Victor, 2005 akt. Görgün-Baran, 2017, s.596; Şentürk, 2018, s.25). “Belirli bir yaşa gelme” bu anlamda kronolojik yaşa işaret eder. Yaşlılık dönemi için her ne kadar evrensel olarak kabul görmüş kronolojik bir yaş eşiği bulunmasa da Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yaşlıları üç kategoriye ayırır, buna göre: 65-74 yaş arası erken yaşlılık, 75-84 orta yaşlılık ve 85 yaş üzeri ise ileri yaşlılık dönemine işaret eder (DSÖ, 2002 akt. Yetiş ve Gürbüz, 2018, s.27). Birleşmiş Milletler yaşlılığı 60 yaş üstü dönem olarak tanımlar (United Nations, 2020). Bu doğrultuda sosyal güvenlik uygulamalarının başlangıcı olarak kabul edilen 65 yaş siyasal yaşlanma olarak da değerlendirilebilir (Görgün-Baran, 2017, s. 596).

Bu tez çalışması, yaşlılık dönemini genel olarak kabul görmüş ve kronolojik yaş üstünden tanımlanan 65 yaş ve üzeri dönem olarak ele almaktadır. Yaşlılığın kronolojik olarak tanımlanması her ne kadar araştırmacılar için bir başlangıç noktası oluştursa da yaşlılık sayılara indirgenemeyecek kadar karmaşık bir olgudur (Salur, 2018, s.10). Dolayısıyla yaşlanmanın biyolojik, psikolojik ve toplumsal yönlerini incelemek bu karmaşık süreci anlayabilme açısından gereklidir.

1.1.2. Biyolojik ve Fizyolojik Yaşlanma

Yaşlanma, her ne kadar birden çok yönü bulunan karmaşık bir olgu olsa da temelde biyolojik süreçler tarafından belirlenir (Westendorp ve Kirkwood, 2007, s.15). *Biyolojik yaşlanma*, ana rahminde başlayan ve organizmanın ölümüne dek içinde bulunduğu sürece işaret eder (Görgün-Baran, 2017, s.596) dolayısıyla bedenin zaman içinde deneyimlediği fizyolojik değişimler ile ilgilidir (Victor, 2005, s.2). Yaşlanma; büyüme, gelişme, duraklama ve gerileme biçiminde ilerleyen bir döngüdür ve yaşlanmaya bağlı olarak insan bedeninin yapı ve işlevlerinde düşüş gözlemlenir. Görüldüğü üzere biyolojik ve fizyolojik yaşlanma arasında yakın bir ilişki söz konusudur (Görgün-Baran, 2017, s.596).

Biyolojik yaşlanma hücrel ve moleküler hasarların kademeli birikimi ile ilişkilidir. Bu hasarlar biriktikçe hastalıklara karşı direncin düşmesi bireyi yaşlılık sürecine sokar. Biyolojik yaş, kalıtsal ve çevresel etmenlerin de işin içine girdiği bir süreç olsa da 65 yaş üstü bireyler neredeyse evrensel olarak bazı benzer kayıplar ve değişimler yaşar (Şentürk, 2018). Saçların beyazlaması, ciltte kırışıklıklar, yavaş yürüme, konuşma ve duyma gibi duyuların kapasitesindeki azalmalar, kemiklerde deformasyonlar yaşlanmanın en gözle görünen tarafıdır (Victor, 2005, s.2; Görgün-Baran, 2017, s.597). Bunun yanı sıra yaşlılık bilişsel yetilerdeki tahribatlar, kalp rahatsızlıkları, nefes almada zorlanma gibi fizyolojik kayıpları da beraberinde getirir (WHO, 2015, s.25 akt. Şentürk, 2018, s.24).

Biyolojik yaşlanma, yaşın ilerlemesi ile beraber biyolojik seviyede moleküler ve hücrel kayıplar ile başlar. Bu kayıplar fizyolojik rezervlere zarar vererek hastalık riskini yükseltir (WHO, 2015, s.25 akt. Şentürk, 2018, s.24). Biyolojik yaşlanma süreci birincil ve ikincil yaşlanma olarak ayrılabilir. *Birincil yaşlanma* genetik programlama, bağışıklık mekanizması, DNA'nın onarılması gibi canlıda ortaya çıkan *doğal* değişimlerin bir sonucu olarak bedenin yaşlanması sürecine işaret eder (Şentürk, 2018, s.24). *İkincil yaşlanma* ise doğal süreçlerin ötesinde, çevresel koşullardan kaynaklanan kayıplar (s.24) yani kişinin yaşam tarzına bağlı olarak deneyimlediği yaşlanma

sürecidir. Dolayısıyla biyolojik yaşlanma sürecinin kendisi dahil toplumsal koşullar ile yakından ilişkilidir. Biyolojik yaşlanma sürecinin sebeplerini anlamak için temel biyolojik yaşlanma kuramlarını kısaca incelemek yararlı olabilir. Ancak biyolojik yaşlanma üzerine geliştirilmiş kuramlar bu tez çalışmasının kapsamını aşan, oldukça detaylı bir alan yazınına işaret eder (Westendorp ve Kirkwood, 2007, s.15-38).

Bu nedenle, yalnızca genel anlamda kabul görmüş yaşlanma kuramları kısaca incelenecektir. Bunlardan ilki *hücresele yaşlanma kuramı* olarak adlandırılır. Söz konusu kuram, yaşlanma sürecinin canlılar üzerindeki etkisini ele alarak biyolojik saatin ilerlemesiyle genetik yapıların değiştiğini ve sonuç olarak hücrelerin yenilenmediğini ileri sürer. Bu durum yaşlanmayla neticelenir. Hücresele yaşlanma kuramı, canlılarda yaşlanmanın hücrelerin biyolojik saat ilerledikçe genetik yapılarının değiştiğini, bunun sonucunda hücrelerin yenilenmediğini ileri sürer. Hücrelerin yenilenmemesi organlarda yaşlanmaya yol açar. Bir diğer analiz çerçevesi *immünolojik kuram* olarak adlandırılır. Bu kuram, hücresele yaşlanma kuramını temel alarak bağışıklık sistemini oluşturan T hücrelerinin bir süre sonra kendisini yenilemeyi durdurduğunu; bunun bir sonucu olarak canlının hastalıklara karşı savunmasız kalmasıyla yaşlanmanın ortaya çıktığını ileri sürer. *Serbest radikal kurama* göre ise hücrelerin tecrübe ettiği oksidatif hasarın fizyolojik işlevlerdeki kaybın sebebi olduğu yönündedir (Westendorp ve Kirkwood, 2007, s.15-38; Bengson, Putney vd, 2005, s.8-9). Biyolojik yaşlanma üzerine geliştirilmiş tüm bu kuramlar yaşlılığın fizyolojik etkilerini açıklasa da toplumsal bir varlık olan insanın yaşlanma sürecini açıklamak için onu psiko-sosyal olarak da incelemek gerekir.

1.1.3. Psikolojik Yaşlanma

Biyolojik yaşlanma her ne kadar yaşlılığın en görünen yüzü olsa da sürecin sosyo-kültürel faktörlerden etkilendiğinin de altını çizmek gerekir (Marcoen vd, 2007, s.38). Yaşlanma olgusuna psikolojik yaklaşım: kişilik, akli işlevler, benlik ve kimlik meseleleri üzerine odaklanırken hem bireyler arasındaki davranış farklılıklarını hem de bireylerin zamanla davranışlarının nasıl değiştiğini inceler (Victor, 2005, s.4). Alandaki araştırmalar bilişsel işlevlere, bireyin sağlığı hakkındaki düşünce ve davranışlarına

işaret eden sağlık psikolojisine, akli hastalıklara ve kişiliğe odaklanır (Victor, 2005, s.4).

Dolayısıyla psikolojik yaşlanma, “kişinin biyolojik veya fiziksel yaşlanmaya psikolojik olarak uyum sağlama sürecini ifade eder” (Şentürk, 2018, s.27) ve bireyin sağlığı hakkındaki düşünce ve davranışlarıyla yakından ilgilidir. Halk arasında sıklıkla kullanılan “insan hissettiği yaştadır” görüşü, tam da bahsi geçen psikolojik yaşa vurgu yapan bir ifadedir. Örneğin 85 yaşında olan bir birey kendisini oldukça genç hissedebileceği gibi daha genç yaşta bu hissin tam tersini yaşayan bireyler ile karşılaşmak mümkündür. Bu farklılığın sebebi elbette kişinin yaşam standartları ile yakından ilgilidir. Bireyin tecrübe ettiği kişisel ya da sosyal yaşantısından kaynaklanan çeşitli stresörler psikolojik yaşlanma sürecini daha hızlı biçimde deneyimlemesine sebep olabilir (Şentürk, 2018, 27). Bu stres kaynakları arasında emeklilik, yakınların kaybı, çocukların evden ayrılması sayılabilir. Ancak fiziksel ve sosyal hayatında aktif kalan bireyler için bu süreç yavaşlayabilir (Şentürk, 2018, 27). İleri yaşta yaşlılığın kabul edilmemesi, bireyin kronolojik yaşından daha genç hissetmesi durumuna uzmanlar *yaşlanmayan benlik* (ageless self) adını vermektedir (Görgün-Baran, 2017, s.597)

Dolayısıyla psikolojik yaşlanma sürecinde bireyin kişiliği önemli bir rol oynar. Kişilik insanların yaşam döngüleri boyunca sahip oldukları özelliklerin bütününe işaret eder. Costa ve McCrae (1990 akt. Victor, 2005, s.146) kişiliği oluşturan nevrotiklik, dışadönüklük, gelişime açıklık, yumuşak başlılık, sorumluluk şeklinde beş faktör belirlemiştir. Bireyin bu özellikleri psikolojik yaşlanmada önemli bir rol oynar. Örneğin değişime açık birinin, hızla değişen kültüre daha kolay uyum sağlaması ve toplumdan uzaklaşmaması öngörülebilir. Tüm bu tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda yaşlanma sürecinin, yaşlı bireyin algıları ile yakından ilişkili olduğu açıktır. Birey için yaşlılığın anlamı, sağlığı ve ruhsal durumu üzerine sahip olduğu öz algısıyla şekillenir. Bu anlamda bireyin yaşlılığa yüklediği anlamlarla toplumun yaşlılığa yüklediği anlamlar iç içedir. İşte tam bu noktada sosyal yaşlanma kavramını ele almak gerekir.

1.1.4. Sosyal Yaşlanma

Yaşlanma yalnızca biyolojik ve psikolojik düzlemde gerçekleşmez. Sosyal bir canlı olan insanın yaşlanma süreci toplumsal değerler ile yakından ilgilidir. Diğer tüm yaş dönemlerinin olduğu gibi yaşlılık da toplumsal olarak kurulan bir gerçekliktir. Yaşlılığın anlamı ve ona yüklenen değerler karmaşık kültürel ve sosyal süreçlerin sonucudur. Yaşlılığa yüklenen anlamlar toplumdan topluma farklılık gösterdiği gibi tarihin farklı dönemlerinde de değişiklik gösterebilir. Örneğin Antik Yunan'da yaşlılık kaçınılmaz talihsizlik olarak görülürken, Japon kültüründe yaşlılık yüzyıllar boyunca toplumda söz sahibi ve otoriter bir konuma sahip olmakla ilişkilendirilmiştir (Calasanti, 2001, s.15). Dolayısıyla bireyin yaşlanma deneyimi, içinde yaşadığı toplumun yaşlılığa yüklediği değerler ve roller etrafında şekillenir. Sosyal yaşlanma, toplumun yaşlılığa ve yaşlıya biçtiği değer ve rollere göre bireyin yaşamındaki ortaya çıkan değişimlere işaret eder (Şentürk, 2018, s.29). Denebilir ki, bireyin içinde bulunduğu toplumun yaşa ve yaşlıya atadığı norm ve değerler bir yargı bütünü oluşturur ve böylece sosyal yaşlanma, bireyin statü ve rol kayıpları çerçevesinde, yaşa ve yaşlıya ilişkin tüm davranışları şekillendirir (Görgün-Baran, 2017; Görgün-Baran, 2001).

Bireyin bu değişimleri nasıl deneyimlediğini anlamak için disiplinler yaşlılığa farklı bakış açılarıyla yaklaşır. Yaşlılık sosyolojisi yaşlılığı anlamak için sosyolojik kavramlardan yararlanırken sosyal gerontoloji yaşlılığı çeşitli sosyal bilim alanlarının bakış açısıyla inceleyen daha geniş kapsamlı bir disiplindir. Her iki disiplin de yaşlılığı kişinin benliği, sosyal çevresi ve toplum açısından ele alırken (Victor, 2005, s.4; Şentürk, 2018, s.107) yaşlılığın evrensel bir olgu olmasına rağmen bireyin içinde yaşadığı dönem, toplum ve kültür tarafından şekillenen bir olgu olduğu konusunda hemfikirdirler (Şentürk, 2018, s.108).

Sosyal gerontoloji yaşlılığın karmaşık doğasını birey, sosyal ve toplumsal (social and societal) taraflarını birleştirerek mikro ve makro ölçeği birlikte inceler (Victor, 2005, s.5). Mikro ölçek yaklaşımı, yaşlılığı sosyal psikolojik bakış açısıyla (Marshall ve Bengston, 2011, s.17) bireysel bir deneyim olarak nasıl algılandığını anlamaya ve açıklamaya çalışır (Victor, 2005, s.5). Ne var ki toplumdan azade bir biçimde yaşayan bireylerden bahsetmek pek mümkün değildir. Öyleyse yaşlılık deneyimi de bireyin toplumsallaşma süreci ile yakından ilgilidir. Bu anlamda yaşlılığı toplum içinde

anlamlandırmaya çalışan makro ölçekli yaklaşım ise yaşlının toplum içindeki konumu ve deneyimi; bu deneyimin sınıf, toplumsal cinsiyet ve etnik kimlik gibi temel sosyoekonomik bileşenler tarafından nasıl şekillendiğiyle ilgilenir (Victor, 2005, s.5). Sosyal yaşlanmaya yönelik kuramsal yaklaşımlar bir sonraki bölümlerde detaylı olarak tartışılacaktır. Bu kuramlara değinmeden önce, yaşlılığın son yüzyılda neden önemi giderek artan bir araştırma ögesi olduğunu anlamak, yaşlılığın günümüzdeki görünümüne aşina olmak gerekir. Bir sonraki başlıkta bu amaç doğrultusunda, günümüzde toplumların nasıl bir süreçten geçerek yaşlandığı ve bu toplumlardaki yaşlılık deneyiminin doğası tartışılacaktır.

1.2. DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM

Son iki yüzyıldır dünya nüfusunun geçirdiği büyük değişim yaşlanma çalışmalarına olan ilgiyi önemli derecede artırmıştır. Dünya nüfusunun içinde bulunduğu bu değişimi belirleyen faktörlerin temelinde bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile değişen yaşam tarzları bulunur. Günümüzde nüfusun yaşlanması ile kendisini gösteren bu demografik dönüşüm sürecini anlamlandırmak adına, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişteki bazı değişimleri anlamak ve bu değişimlerin toplumları nasıl etkilediğini kısaca incelemek faydalı olacaktır. Bu bölümde, söz konusu değişimleri anlamlandırabilmek için Caldwell'in "Demografik Geçişler Kuramı"na referans verilerek demografik dönüşüm açıklamaya çalışılmış; geçişlere sebep olan bilimsel, teknolojik yenilikler ve bunların yol açtığı toplumsal değişimlere kısaca değinilmiş ve bu değişimlerin yaşlılık deneyimi üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Caldwell'in *Demografik Geçiş Kuramı*, nüfuslardaki değişimi dört geçiş dönemi üzerinden anlamlandırarak kısmen varsayımsal bir önermeye dayandırır (Şentürk, 2018, s.81-83). Endüstri öncesi tarım toplumlarında fiziksel emeğe duyulan ihtiyacın bir sonucu olarak çocuk, ekonomik bir değer olarak kabul edilmekte olduğundan doğurganlık oranı oldukça yüksekti. Ancak buna paralel olarak tıbbi hizmetlerin gelişmemiş olması ve sağlık hizmetlerine erişimdeki sorunlarla birlikte sanitasyon teknolojilerinin gelişmemiş olması gibi nedenlerden ötürü ölüm oranlarını da yüksekti.

Demografik geçişler kuramında *birinci demografik geçiş* olarak tanımlanan bu dönemde, doğum ve ölüm oranlarının yüksek olması sebebiyle nüfus oldukça yavaş artmaktaydı (Şentürk, 2018, s.81-83).

İkinci demografik geçiş olarak adlandırılan bir sonraki dönem ise, nüfusun çok daha hızlı bir şekilde artmaya başladığı bir sürece işaret etmektedir. Tarım devrimi sonrası yaşanan gelişmeler bireylerin kıtlık sonucu hayatını kaybetmesinin önüne geçmiştir. Üstelik bu dönemde halk sağlığına verilen önem artmış, şehirlerde kanalizasyon sistemleri kurulmuş, temiz su ağları geliştirilmiş, tıpta önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak her ne kadar yaşam süresi artmasa da erken yaşta ölüm oranı azalmış ve doğurganlık oranı yüksekliğini sürdürmüştür. Bu süreç, gençlerin nüfusu domine ettiği demografik bir yapıyı ortaya çıkarmıştır (Caldwell, 2006).

Üçüncü demografik geçiş dönemi ise şehirleşmenin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Bireyler daha küçük mekanlarda yaşamaya başladığından şehirlerde yaşam maliyeti artmıştır. Bu dönemde tarım toplumlarında ekonomik bir değer olarak görülen çocuk, eğitim ve bakım maliyetlerinin yükselmesi ile artık ekonomik bir yük olarak görülmeye başlamıştır. Bu gelişmeye paralel olarak doğum kontrol teknolojilerinin gelişmesi planlı ebeveynliğin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Tüm bu etkenlerin bir sonucu olarak doğurganlık oranları düşmüştür. Dolayısıyla bu süreç bir önceki dönemin aksine yüksek doğurganlığın azalmaya ve nüfusun yaşlanmaya başladığı bir döneme işaret etmektedir (Caldwell, 2006, s.89-131).

Dördüncü demografik geçiş dönemi ise düşük doğurganlık ve düşük ölüm oranları ile belirlenmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sanayileşme ve kentleşmenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda meydana getirdiği değişiklikler demografik olarak kendisini göstermeye başlamıştır. Ölüm ve doğum oranlarının düşmesi, 65 yaş üstü bireylerin nüfus yapısı içindeki oranını arttırmıştır. Almanya, İtalya, Japonya gibi ülkelerin içinde bulunduğu İkinci Dünya Savaşı sonrası bu dönemde doğum oranları, nüfusun yenilenmesine yetmeyecek bir seviyenin altına düşmüş (kadın başına 2.1 çocuk), bunun sonucu olarak nüfus küçülmeye başlamıştır (Caldwell, 2006, 157-175; Şentürk, 2018).

Doğum ve ölüm oranlarının düşmesiyle yaşam beklentisi artmış ve dünya çapında nüfusun yaşlanması durumu gündeme gelmiştir. Çocuk ve gençlerin nüfus içindeki oranlarının düşmesi, yaşlı bireylerin payının artması nüfus yaşlanmasına işaret eder. Bir toplumda yaşlı nüfusunun oranı %7-10 aralığında ise yaşlı toplum, bu oran %10'dan fazla ise çok yaşlı toplum olarak adlandırılır (DSÖ, 2002 akt. Yetiş ve Gürbüz, 2018, s.27). Nüfusun yaşlanması günümüzün en önemli demografik olaylarından biri olarak kabul edilmektedir (Duben, 2018, s.2). Dünya çapında görülen bu yaşlanma eğiliminin 21. yüzyıl boyunca devam etmesi beklenmektedir (Peace vd, 2007, s.2). Bu eğilimin sonucu olarak 2050 yılında dünyanın gelişmiş ülkelerinde 60 yaş ve üstü bireylerin nüfusun üçte birini; gelişmemiş ülkelerde ise nüfusun %20'sini oluşturması beklenmektedir (Peace vd, 2007, s.3). Birleşmiş Milletler'in yayınladığı *Dünya Nüfusu Beklentileri: 2019 Revizyonunda*, 2050 yılına gelindiğinde dünyanın %16'sının 65 yaş üzeri olacağı, 80 yaş üzeri nüfusun ise üç kat artarak 426 milyona ulaşacağını öngörülmüştür (UN, 2019).

Dünya çapında görülen bu eğilimin Türkiye Cumhuriyeti için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. 2016 yılında toplam yaşlı nüfusu 6 milyon 651 iken beş yılda %24'lük bir artış göstererek 8 milyon 245 bin'e yükselmiştir. 2016'da nüfusun %8,3'ünü oluşturan yaşlı bireylerin oranı, 2021'de nüfusun %9,7'sini oluşturmaktadır. Türkiye'de yaşanan bu yaşlanma sürecinin tıpkı dünyadaki gibi devam ederek artması beklenmektedir. TÜİK, 2060 yılında yaşlı nüfusun %22,6 gibi oldukça yüksek bir orana karşılık geleceğini öngörmektedir (TÜİK, 2022).

1.2.1. Yaşlılık Deneyimi

Dünya çapında görülen bu nüfusun yaşlanması süreci bir dizi meseleyi de beraberinde getirmektedir. Yaşlılık herkes tarafından kaçınılmaz olarak tecrübe edilecek biyolojik bir gerçeklik olsa da bireylerin yaşlılık deneyimi birçok faktör etrafında şekillenir. Dolayısıyla yaşlılığın yekpare bir deneyim değil, birçok sosyoekonomik faktör ile doğrudan ilişkili bir süreç olduğunun altını çizmek gerekir. Bu anlamda, demografik

dönüşümün de nedenlerinden biri olan kırsaldan kente göç süreci ve beraberinde getirdiği modernleşmenin toplumsal değerler üzerinde yol açtığı değişimler, yaşlılık deneyimini biçimlendiren temel etkenlerdendir (Şentürk, 2018).

Modern Batı toplumlarının etrafında şekillendiği rekabetçilik ve üretkenlik değerleri yaşlılık deneyimi ile yakından ilişkilidir. Yaşlılığın beraberinde getirdiği biyolojik ve fizyolojik değişimler, yaşlı bireylerin yeterince iyi çalışamayacağı önyargısını doğurabilmektedir. Birçok ülkede kronolojik yaşa temellenen emeklilik dönemi ile yaşlılar emek piyasasından çekilmeye zorlanır ve ekonomik olarak âtıl bir konuma itilir. İş yaşamında aktif kalmayı tercih eden yaşlılar ise bir dizi sorunla yüzleşmek zorunda kalır. Örneğin teknolojideki değişimler kültürel ve teknolojik sermayeye ihtiyaç duyan ve enformasyonel kapitalizmin merkezinde bulunan meslek dallarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Geçmiş ile kıyaslandığında daha fazla formal eğitim alan ve dijital becerilere sahip genç nesiller, günümüz ekonomilerinin temellendiği bu meslek dallarında tutunabilirken yaşlılar teknik sermaye yoksunluğu nedeniyle emek piyasası tarafından talep edilmemektedir. Tüm bunların bir sonucu olarak yaşlı bireyler emek piyasasından dışlanmakta ve gençlere bağımlı bir şekilde yaşamaya itilmektedir (Şentürk, 2018, s.75-80).

Yaşlı bireyler ile karşılaştırıldığında günümüzde daha fazla formal eğitim alan gençler ve giderek dijitalleşen yaşam örüntüleri, toplum ve yaşlı arasında bir kopukluğun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Eğitim almış gençler ile yaşlılar arasındaki kültürel sermaye farklılığı nedeniyle entelektüel ve ahlaki farklılıklar ortaya çıkmakta, bu durum nesiller arası çatışmayı tetiklemektedir. Yaşlılar, geçmişte sahip oldukları geleneksel liderlik ve bilgelik rollerini kaybetmiştir. Üstelik hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri gündelik hayatın giderek dijitalleşmesine yol açmaktadır. Bunun bir sonucu olarak yaşlılar ile iletişim azalmakta, toplum ve yaşlı arasında bir iletişim kopukluğu yaşanmaktadır (Şentürk, 2018, s.75-80).

Bireyin yaşadığı ülkenin refah düzeyi yaşlanma deneyimini şekillendirir. Gelişmiş Batılı toplumlar belirli bir refah seviyesine ulaştıktan sonra yaşlanma eğilimi gösterirken ikinci dünya ülkeleri yaşlılığa hazırlıksız yakalanmaktadır. Bu ülkeler,

Batıdaki ülkelerin aksine refah düzeyleri yüksek olmayan yaşlı bir nüfusa sahip olacaktır. Avrupa ülkelerinde sanayileşme, ekonomik ve sosyal kazanımları beraberinde getirmiştir. Ekonomik olarak gelişmiş ülkeler emeklilik fonları, sosyal güvenlik hizmetleri, yaşlı bakım hizmetleri yoluyla yaşlı bireylerin daha iyi bir yaşlılık dönemi tecrübe etmesine olanak tanırken gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerde ise yaşlı bakım hizmetlerinin yetersizliği yaşlıları dezavantajlı duruma düşürmektedir (Şentürk, 2020, s.143). Üstelik bu ülkelerde baş gösteren salgın hastalıklar yüzünden çocuklar ebeveynlerini kaybetmekte, bu çocukların bakımını halihazırda dezavantajlı durumdaki büyük ebeveynleri üstlenmektedir (s.49). Dolayısıyla ülkelerin refah düzeyine bağlı olarak bireyler farklı yaşlılık deneyimlerine sahiptir. Ülkeler arası farklılıkların yanı sıra aynı ülke içinde dahi farklı bölgelerde yaşayan bireylerin yaşlılık deneyimi farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde Afrika kökenli Amerikalıların yaşam beklentisi, beyaz Amerikalıların yaşam beklentisinden (78 yıl) beş yıl daha azdır (Şentürk, 2018, s.49-50).

Ekonomik durum, yaşlılık deneyimini etkileyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir. İhtiyaçlarını karşılayabilen düzenli gelir sahibi yaşlıların yaşam memnuniyeti yüksek iken buna sahip olmayan bireylerin yaşlılıkta çeşitli sıkıntılar ile karşılaşması olasıdır. Yaşlılık ise emekliliğin bir sonucu olarak gelir kaybının yaşandığı ve sağlık giderlerinin arttığı bir döneme işaret eder. Yaşamları boyunca bu döneme hazırlanmamış, birikim yapmamış bireyler için yaşlılık dönemi zorlayıcı olabilmektedir zira yaşlı birey hayatta kalma mücadelesi verecek ya da birilerine bağımlı yaşamak zorunda kalacaktır (Şentürk, 2018, s.46). Alan araştırmaları da bu öngörülerini destekler niteliktedir. Görgün-Baran ve arkadaşlarının Ankara'da gerçekleştirdiği çalışma yüksek sosyoekonomik gruba ait bireylerin hayat memnuniyetinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (2005 akt. Şentürk, 2018).

Toplumsal cinsiyet ise yaşlılık deneyimi ile ilişkili önemli diğer bir boyutu oluşturur. Erkeklerin toplumsal hayattaki, kadınların ise özel alandaki aktif rolleri yaşlılık deneyimlerini de etkiler. Örneğin erkeklerin kamusal alanda gelir sağlayan iş sahibi olması yaşlılıkta maddi sıkıntılar yaşamalarını önlerken yaşlandıkça kaybettikleri toplumsal rollerin daha fazla olması, onların yaşlılık hissiyatına daha hızlı kapılmasına

yol açar. Kadınların ise egemen toplumsal cinsiyet rejiminin bir sonucu olarak hayatları boyunca gelir getirici bir işte çalışmamaları, yaşlılıkta maddi sıkıntılar çekmelerine yol açabilir. Ancak hayatları boyunca geliştirdikleri sosyal bağlantılar yaşlılıkta sosyal desteğe erişimlerini kolaylaştırmaktadır (Şentürk, 2018).

Yaşlanma sürecinde yaşam standardını belirleyen en önemli etkenlerden bir diğeri ise yaşanılan çevredir. Şehirlerde yaşam akılcılık ve yoğunluk ile tanımlanmıştır; sosyal ilişkiler olabildiğince özelleşmiş, “biz” duygusu neredeyse yok olmuştur, dolayısıyla şehirde yaşayan yaşlılar sosyal destek edinme konusunda daha dezavantajlı bir konumdadır. Kırsal bölgelerde ise bireyler arasında daha sıkı bir bağ söz konusudur. Yaygın biçimde genç ve yaşlı aile bireylerinin bir arada yaşaması ve halen yaşlıların saygınlığı hak eden bilge kimseler olarak görülmesi, bireyin kendi yaşlılık deneyimi hakkında daha iyi bir algı geliştirmesine etki eder. Bu durum daha kolay sosyal destek almasına olanak sağlayabilir (Şentürk, 2018, s.42-44).

Medeni durum da yaşlılıkta önemli bir etkidir. Yaşlılığını beraber geçiren çiftler ekonomik ve sosyal destek bakımından daha iyi bir yaşlılık deneyimine sahiptirler. Eşini kaybedenler ise her şeyden önce yalnızlığı daha ağır yaşarlar ve sosyal destek ağlarına erişmede güçlük çekerler. Özellikle eşini kaybeden kadınlar toplum normları nedeniyle evlenmezler ve maddi sıkıntılar yaşarlar (Calasanti, 2001).

Eğitim düzeyi de yaşlılık deneyimini etkileyen faktörlerden biridir. İyi bir eğitim almak, gelecekte iyi bir mesleğe ve dolayısıyla da yüksek ekonomik gelire sahip olmak anlamına gelmektedir. Araştırmalar, ekonomik durumu iyi olan bireylerin hayat memnuniyetinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte iyi bir eğitim, kişinin yaşamı üzerinde kontrol sağlamasına ve farkındalıklı kararlar vermesine olanak tanıdığından bireyin yaşam kalitesini de doğru oranda yükseltmektedir. Bunun yanı sıra eğitilmiş bireylerin, eğitimsiz bireylere göre daha uzun yaşadığı bilinmektedir (Şentürk, 2018, s.44-47). Okuma yazma bilmeyen yaşlılar ise çevrelerindeki kişilere daha bağımlı yaşamak zorunda kalır. Yaşlı birey, ilaçlarını almak, kamusal işlerini halletmek ve hatta dışarıda gezebilmek için bile başkalarının yardımına ihtiyaç duyar. Dolayısıyla

yaşlılıkta yaşam memnuniyeti öznel ve kişisel bir durumdan ziyade yaşlının içinde bulunduğu sosyal ortamdan etkilenir (Casalanti, 2001).

1.3. YAŞLILIĞA YÖNELİK TOPLUMSAL KURAMLAR

Yaşlılığa yönelik toplumsal kuramları incelemeyden önce kuramlar hakkında bazı önemli noktaların altını çizmek gerekir. Kuramsal yaklaşımlar birbirleri ile ilişkili süreçlere (örneğin yaşlanmanın sosyal yönleri) yönelik geliştirilmiş sistematik bakış açılarıdır. Kuramlar, nedensel ilişkiler hakkında genellemeler sağlayan açıklamalar iken belirli *yaklaşımlar* tarafından yönlendirilirler (Marshall ve Bengtson, 2011, s.18). Bir yaklaşıma yani “bakış açısına” sahip olan kuramlar doğası gereği kısmi ve görecelidir (Şentürk, 2018, s.112-113). Bu sebeple bir sosyal gerçekliği tamamen ve tüm detaylarıyla açıklayabilecek bir kuramın varlığından bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle kuramların eleştiriye ve geliştirilmeye açık olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim sosyolojik kuramlar çoğu zaman kendinden önceki kuramlardan beslenir ve onların gözden kaçırdığı, açıklayamadığı noktaları açıklamak üzere geliştirilir (Şentürk, 2018, s.112-113).

Yaşlılığı odağına alan ve onu bir inceleme konusu olarak gören farklı kuramsal bakış açılarından bahsetmek mümkündür. Yaşlılığa yönelik biyolojik, psikolojik kuramlar olsa da söz konusu birey ve içinde bulunduğu toplumun yaşlanması olduğunda yaşlılığa dair sosyolojik kuramlardan bahsetmek gerekir. Yaşlanmayı odağına alan sosyal kuramlar, açıklama seviyeleri, onu destekleyen varsayımlar ve ideolojilerine göre karakterize edilebilir (Victor, 2005 s.16). Bu doğrultuda yaşlılığa yönelik sosyolojik kuramlar analiz seviyelerine göre mikro, mezo ve makro kuramlar olarak ayrılabilir gibi temel aldıkları yaklaşıma göre de kategorilendirilebilir (Victor, 2005, s.16). Yaşlılığa yönelik kuramlar yaklaşımlarına göre yapısal işlevci, çatışmacı ve yorumsamacı kuramlar olarak da sınıflandırılabilir (Şentürk, 2018). Bu bölümde yaşlılığa yönelik sosyolojik kuramlar beslendikleri yaklaşıma göre tartışılacaktır.

1.3.1. Yapısal İşlevci Kuram

Yapısal işlevci kuram yaşlanma çalışmaları için oldukça verimli bir temel oluşturmuştur. Yaşlanmaya yönelik *geri çekilme, süreklilik, modernleşme* ve *yaş tabakalaşması* kuramları yapısal işlevci yaklaşımdan beslenir (Victor, 2005, s.16). Yapısal işlevci bakış topluma bir beden gibi yaklaşır, buna göre toplum birbirine bağlı parçalardan oluşan bir sistemdir (Burcu Sağlam, 2018, s.67). Bu yüzden toplumu anlayabilmek için her bir organın nasıl çalıştığı ve organların birbirleriyle kurduğu ilişkinin anlaşılması gerekir. Buradan hareketle yapısal işlevci kuramlar, toplumun doğru bir biçimde işleyebilmesi için tüm parçalarının işlevsel olması gerektiğini aksi takdirde işlevsiz parçaların tüm sistemin bozulmasına ve parçalanmasına yol açacağını ileri sürer (Victor, 2005, s.16). Bu bakış açısına göre toplum düzeni, sosyalleşme ve sosyal kontrol yoluyla bireyler tarafından içselleştirilen güçlü normlar tarafından sağlanırken bu normlar çatışmadan ziyade uzlaşma yoluyla kurulur. Toplumu neredeyse kendi istekleri olan özerk bir varlık olarak kabul eden yapısal işlevci kuram, bireyi pasif sosyal aktörler olarak görmek ile eleştirilirken değişim olanağı yerine statüko ve sosyal düzene olan vurgusundan dolayı muhafazakâr olarak kabul edilir (Victor, 2005, s.17). Bu eleştirilere rağmen yapısal işlevci kuram, yaşlanmanın sosyolojik olarak incelenmesini sağlayan yaşlılık kuramlarının geliştirilmesinde öncü bir rol oynamıştır.

1.3.1.1. Geri Çekilme, Aktivite ve Süreklilik Kuramları

Alanyazındaki yaşlanma hakkındaki ilk sosyal kuram olan *geri çekilme kuramı*, yaşlanmayı makro ve mikro seviyede ele alır. Bu kurama göre yaşlanma zamana yayılan bir süreç olsa da bu süreç kaçınılmaz olarak toplumsal yaşamdan uzaklaşmayı beraberinde getirecektir. Bu geri çekilme toplum ve birey açısından işlevsel bir süreç olarak kabul edilir. Çünkü yaşlı bireylerin sosyal yaşamdan çekilmesi sayesinde toplumda doldurulması gereken roller gençler tarafından devralınırken yaşlı birey önceki rollerinden ve sorumluluklarından kurtularak hayatının geç dönemini yaşama ve son geri çekilme olan ölümü için hazırlanma fırsatı yakalar (Victor, 2005, s.18).

Geri çekilme kuramı yaşlı bireyin üç düzlemde kaybını öngörür: rol kayıpları, sosyal etkileşimlerde kayıplar, toplumsal norm ve değerlere bağlılığın azalması (Victor, 2005).

Bu kayıplara emeklilik, üretken olamamak gibi örnekler verilebilir. Yapısal işlevci kurama göre bu kayıplar toplumsal çevre tarafından değil, yaşlılığın kendisinden kaynaklanır; biyolojik, psikolojik değişimler bireyin aktifliğini kısıtlayan ancak kaçınılmaz faktörler olarak kabul edilir. Dolayısıyla hayattan çekilen yaşlı birey “yaşına uygun” yaşamaktadır (Şentürk, 2018, s.122). Bir başka deyişle başarılı yaşlanma, hayattan çekilme anlamına gelir (Victor, 2005, s.19). Ancak günümüzde yaşlanmanın kaçınılmaz olarak pasiflik ya da geri çekilmeyi getireceği varsayımına şüphe ile yaklaşılmalıdır. Zira bilim ve teknolojiadaki gelişmeler biyolojik ve psikolojik geri çekilme sürecini yavaşlattığı gibi yaşlılar gün geçtikçe toplumsal hayata daha fazla katılım göstermektedir. Bireyler emeklilik sonrası yeni roller edinerek aktif kalabilmektedir (Şentürk, 2018). Bu gerçekliği göz önünde bulundurarak yaşlılığı ele alan yaklaşım ise aktivite kuramıdır.

Robert J. Havighurst tarafından geliştirilen aktivite kuramı, başarılı yaşlanmanın mümkün olabildiğince hayatın en “başarılı” ve üretken dönemine işaret eden orta yaşın rollerine bağlı kalarak gerçekleştirilebileceği öngörüsüne dayanır. Rol kayıplarının önlenemediği durumlarda ise kaybedilen roller yenileri ile telafi edilmelidir. Örneğin emekliliğe ayrılan birey gönüllü işlerde görev alabilir. Bu kuramın iki temel öngörüsü (i) yaşam memnuniyetinin sosyal entegrasyonu ve sosyal ağlara bağlı kalma ile ilişkili olduğu; (ii) gerçekleşen kayıpların yaşam memnuniyetsizliğine yol açacağı için telafi edilmesi gerektiği şeklindedir (Victor, 2005, s.20-21). Ancak aktivitenin memnuniyete, geri çekilmenin memnuniyetsizliğe yol açacağı ampirik olarak kanıtlanması zor bir iddiadır. Gel gelelim, bazı yaşlı bireyler hayatlarının geriye kalanını sorumluluktan uzak bir dönem olarak görüp mutlu olabildiği gibi daha aktif bireylerin hayatlarından daha memnun oldukları üzerine araştırmalar bulunmaktadır (Idárraga-Cabrera, 2020; Caprara, Molina vd, 2013). Bu anlamda bireyin yaşlılık evresine dair algısında memnuniyet ve “başarılı yaşlanma” noktası belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkar.

Süreklilik kuramı, yaşlanan bireylerin erken yaşamlarında sahip olduğu rollere bağlı kalmaya çalışacağını ve aynı zamanda yeni aktiviteler ve roller edinerek yaşamlarına devam edeceğini savunur. Geri çekilme ve aktivite kuramları yaşlılığı tek bir yönde (rol kaybetme ya da kazanma) incelerken süreklilik kuramı kayıplar ve kazanımlar olacağını

öngörür. Yapısal işlevci bir kuram olmasına rağmen süreklilik kuramı bireye hareketlilik alanı sağlar. Kurama göre yaşlılık, bireyin geçmiş yaşamının bir devamı olduğundan önceki dönemler ile oldukça bağlantılı ve etkileşim içinde olan bir olgudur (Victor, 2005, s.22; Şentürk, 2018, s.129-131)

1.3.1.2. Toplumsal Rol Kuramı

Bu kuram toplumsal düzen içinde belirli kurallar, düzenlemeler ve rollerin olduğunu varsayar. Buna göre toplum aralarına yeni katılanlara bazı rol ve görevler hazırlar. Bireyin bu rollere uyması, topluma katılımını da kolaylaştırır (Şentürk, 2018, s.131). Rol, Parsoncu anlamda kullanılırken, toplumun rol beklentileri ve bu rollere uyuma odaklanılır. Parsons, bireylerin değişen koşullara uyum sağlayarak kendine biçilen rolleri üstlenmeye ve kendilerini yeniden tanımlamaya ihtiyaç duyduklarını iddia eder (Victor, 2005, s.23). Bu kurama göre yaşlılık da roller ile belirlenen bir yaşam sürecidir. Rosow'a göre (1974 akt. Şentürk, 2018, s.132) yaşlılar için biçilen "rolsüzlük rolü"dür. Yaşlıların ekonomik açıdan yararsız ve diğerlerine bağımlı görülmeleri, yaşlıların emeklilik sonrası algıları için önemlidir. Bu sebeple toplumun yaşlılara biçtiği roller yaşlılık deneyimini yakından ilgilendirir. Yaşlının bu rolleri kavrama biçimi de deneyimlerini olumlu yönde değiştirebilir.

1.3.1.3. Modernleşme Kuramı

Sanayi öncesi dönemde yaşlı birey genel olarak saygı ve otorite ile ilişkilendirilen bir konuma sahiptir. Bu dönem günümüzde sık sık yaşlılığın "altın çağı" olarak adlandırılmaktadır (Victor, 2005, s.25). Modernleşme kuramı ise sanayi devrimi sonrası toplumun büyük bir dönüşüm geçirdiğini, bu dönüşümde yaşlılığın değersizleştiğini ileri sürer. Cowgill ve Holmes modernleşmenin dört parametre ile tanımlandığından bahseder: teknoloji ve tıpta gelişmeler, bilim ve teknolojinin ekonomiye uygulanması, kentleşme ve kitle eğitimi. Teknoloji ve tıptaki gelişmeler bireylerin yaşam süresini uzatmıştır. Her ne kadar toplumda yaşlı bireylerin sayısı artsa da teknolojik gelişmelerin bir diğer sonucu eski becerilere olan ihtiyacın azalmasıdır (Cowgill ve Holmes, 1972 akt. Victor, 2005, s.25). Bu değişim iş alanında gençlerin tercih edilmesine yol açar.

Bunun bir sonucu olarak üretkenliğin öne çıkarıldığı modern toplumda yaşlılar ile gençler arasında piyasa hakimiyeti düzleminde gerçekleşen nesiller arası bir çatışma yaşanır. Yaşlı bireyler “sosyal ölüm” olarak tanımlanan emekliliğe zorlanır ve marjinal bir yaşam sürmeye itilir (Şentürk, 2018, s.134-138).

1.3.2. Çatışmacı Yaklaşım

Çatışmacı yaklaşım, yapısal işlevci yaklaşımdan farklı olarak toplumsal düzenin uzlaşısı ile sağlandığı kabulüne dayanmaz. Aksine toplumu oluşturan farklı kesimlerin çıkarları için sürekli mücadele içinde olduğunu savunur. Neo-Marksist ve Neo-Weberci toplum görüşünden beslenen çatışmacı yaklaşıma göre toplum sınıflara bölünmüştür ve bu sınıfların sosyal kaynaklar üzerinde sahiplik sağlayabilmek üzere gerçekleştirdiği bir mücadele söz konusudur. Toplumda bir iç bütünlükten çok, egemen sınıfların alt sınıflar üzerinde hegemonya kurma mücadelesi, başka bir deyişle çatışma söz konusudur (Victor, 2005, s.2). Çatışmacı kuramın yaşlılık çalışmalarındaki karşılığı *ekonomi politik kuram* ve *yaş tabakalaşması* kuramıdır.

1.3.2.1. Ekonomi Politik ve Yapılandırılmış Bağımlılık Yaklaşımları

Ekonomi politik kuram, ekonomi, devlet ve sosyal gruplar arasındaki ilişkiyi ve daha da önemlisi sosyal kaynakların gruplar arasında nasıl dağıtıldığını inceler. Bu anlamda ekonomi politik kuramı yaşlıların bağımlı durumunun ve deneyimledikleri sorunların toplumsal olarak yapılandırıldığını iddia eder (Victor, 2005, s.27). Ekonomi politik kuramcılar, bazı yaşlılar için kontrol ve güce; diğerleri için de bağımlılık ve güçsüzlüğe yol açan süreçlerin eleştirisini yapar (Şentürk, 2018, s.140-142). Buna göre hayatın geç dönemlerinde deneyimlenen eşitsizliklerin erken dönemin dinamikleri ile bağlantılı olduğu; erken yaşta ekonomik durumu kötü olanın, yaşlılığında da ekonomik sorunlar yaşayacağı öngörülür. Kişinin geçmişte içinde bulunduğu ekonomik durumdan azade bir yaşlılık sürdürmesi güçtür (Şentürk, 2018, s.140-142)

Bu anlamda yaşlılık kronik yaş ya da biyoloji ile değil, üretim araçları ve sosyal politikalar tarafından tanımlanan bir olgudur. Devlet yaşlılığın tanımlanmasında büyük bir rol oynamaktadır; devlet güç ve kaynakların dağıtımından, sosyal gruplar arasındaki ilişkinin kontrolünden ve toplumun genel istikrarının korunmasından sorumludur. Yaşlanan birey fiziksel kısıtları yüzünden iş gücünden çekilmeye ve *yapılandırılmış bir bağımlılığa* zorlanır. Burada yapılandırılmış bağımlılık yaşlılar, devlet ve kapitalizm arasındaki ilişkiden ortaya çıkar. Sosyal politikalar iş hayatının “normal” süresini kronolojik yaş temelinde düzenleyerek emeklilik ile sonlandırır. Bu durum yaşlıların kapitalist sistemde ekonomik durumun en büyük belirleyicilerinden olan iş hayatından uzaklaştırılması anlamına gelir. Bunun bir sonucu olarak yaşlı bireyler emeklilik maaşına bağımlı kılınır. Dolayısıyla yaşlıların kapitalist düzendeki konumu sosyal politikaların değiştirilmesi ile geliştirilebilir (Victor, 2005, s.29).

1.3.2.2. Yaş Tabakalaşması Kuramı

Bu yaklaşım, toplumu sınıf ve etnik statü gibi etmenlere bağlı olarak ayrılmış bir sistem olarak gören toplumsal tabakalaşma kuramından beslenir. Ancak diğer ekonomi politik yaklaşımların aksine odağında güç değil roller ve normlar vardır (Dowd, 1981, s.161). Kuramda üç temel varsayımın baskın olduğu söylenebilir. Bunlar: yaşın anlamı ve toplumsal grup içerisindeki konumu, yaşa yüklenen toplumsal anlamlarının bir sonucu olarak yaşam döngüsünde bireyin yaşadığı geçişler ve son olarak kişiler arasında toplumsal rollerin dağılımını gerçekleştiren mekanizmanın varlığı şeklinde özetlenebilir" (Şentürk, 2018). Bu yaklaşımda yaşam döngüsü, kronolojik yaşla bağlantılı olarak bir araya gelen roller dizisi olarak ele alınır (Dowd, 1981, s.161). Kuramın temsilcilerinden Riley ve arkadaşlarına göre (1972'den akt. Dowd, 1981, s.160) toplum rol ve normlara sahip olan, birey ve gruplara yaşlarına göre roller atayan bir sistemdir. Yaş kronolojik olarak ele alınırken toplumsal rollerin bir tanımlayıcısı olarak kullanılır (Şentürk, 2018). Riley (1971'den akt. Şentürk, 2018) bu doğrultuda bireylerin yaş gruplarının üyeleri olarak analiz edilebileceğini ileri sürer. Yaş tabakalaşması sistemi içerisinde rollerin yaşa göre sınıflandırılması yaşa bağlı eşitsizliklerin ortaya çıkmasına (Şentürk, 2018, s. 143-147) dolayısıyla toplum

içerisinde yaşa bağlı bir tabakalaşmaya yol açtığını ileri sürer (Dowd, 1981, s.160). Bu yaklaşım tabakalaşma sürecini etnik köken, sınıf gibi diğer etmenler ile ilişkili karmaşık bir sistem olarak ele alır, böylece, grupların ve onların diğer gruplar ile ilişkilerinin incelenmesine olanak tanıdığı için faydalı bir kavram seti sunar (Şentürk, 2018, s.146).

1.3.3. Yorumsamacı-Etkileşimci Yaklaşım

Önceki bölümlerde incelenen yapısalcı kuramların makro bakış açısının aksine yorumsamacı kuramların temel odak noktası bireyin kendisidir. Yapısalcı kuramlar toplumu dışsal bir güç olarak kabul edip sosyal sistemi yukarıdan aşağı anlamaya çalışırken yorumsamacı kuramlar aşağıdan-yukarı bir analizi tercih eder. Yorumsamacı bakış açısına göre araştırılan grup ve bireyleri anlamak yalnızca dünyayı onların gözünden görmekle mümkün olabilir. Dolayısıyla toplumun dışsal bir güç olarak dayattığı yapılardan daha önemli olan şey bireylerin kendisidir.

1.3.3.1. Sembolik Etkileşimcilik: Etiketleme, Toplumsal Alışveriş Kuramları

Sembolik etkileşimcilik Chicago Okulu düşünürlerinden George Herbert Mead tarafından geliştirilen bir sosyolojik kuramdır. Buna göre bireyler semboller aracılığıyla sosyalleşir. Bu yetişkin davranışının ötekiler ile girilen sembolik bir etkileşimin sonucu ortaya çıktığı anlamına gelir. Sembolik etkileşimde merkezi düşünce bireyin gerçekliklerini ve sosyal hayatını ötekilerden etkilenecek kurduğudur (Mead, 1965 akt. Victor, 2005, s.30). Mead'in kavramlaştırmasına göre bireyler fiziksel bedenlerine ek olarak bir de *kendilik(self)* sahibidir (Morva, 2003, s.32). Bu fiziksel beden “. . . önce gelir ve akli ve kendiliğin gelişimini sosyal kolektiflik içinde konumlar . . .” (Hart, 2010, s.129) Mead bu kolektifliği ‘genelleştirilmiş öteki’ olarak adlandırır (Hart, 2010, s.129). Bireyler kendilerini bu *genelleştirilmiş ötekiye* göre şekillendirirler. “Kendilik, kendini diğerlerinin gözlerinden görmeye çalışan bir çabanın ürünüdür” (Feller 1990’dan akt. Morva, 2003, s.74).

Yaşlılığa yönelik sembolik etkileşim kuramlarının odağında bireyin çevresiyle arasındaki karşılıklı ilişki yer alır. Tıpkı diğer bireyler gibi yaşlılar da kendi

gerçekliklerini etkileşimler yoluyla inşa ederler. Bu kurama göre yaşlılık yapısal ve normatif bağlam; bireysel kapasite ve algılar ile ilişkilidir (Victor, 2005, s.30)

Sembolik etkileşimden beslenen *etiketleme kuramına* göre gruplar diğer birey ya da grupları öteki statüsü atfetmek için olumsuz bir biçimde etkiletiler. Kuramın temel iddiası bireylerin benlik algısını ötekilerin tepkileriyle ve etkileşimleri ile kurduğudur (Victor, 2005, s.31). Üretilen etiketler zaman içinde kendisini gerçekleştiren kehanetler haline gelir ve birey kendisini bu etiketler yoluyla tanımlamaya başlar. Yaşlılık ve yaşlanma da bir toplumsal etiketleme biçimidir. Bu etikete biçilen roller yaşlı birey tarafından bir süre sonra sorgusuz sualsiz kabul edilerek içselleştirilir ya da birey bu etiketleri reddederek kendisine farklı roller biçebilir (Şentürk, 2018, s.155). Kuram, etiketlerin bireyler tarafından reddedilme olasılığını tanıdığı için değişime de alan açmış olur (Victor, 2005, s.31).

Sembolik etkileşimcilikten beslenen diğer bir yaklaşım olan *alışveriş kuramı* ise bireylerin sosyal etkileşimlerini maddi ve gayri maddi hizmetler düzleminde maksimum fayda sağlamak üzere tasarladığını iddia eder (Şentürk, 2018, s.156; Victor, 2005, s.31). Kuramın dört temel varsayımı bulunur. Buna göre: (i) bireyler kârı maksimize etmek, maliyeti en aza indirmek üzere etkileşimlerini seçer (ii) bireyler geçmişteki deneyimlerini geleceği tahmin etmek üzere kullanır (iii) ilişkilerini yalnızca yararlıysa devam ettirir ve (iv) güç, sosyal alışverişin dengesizliklerinden beslenir yani bir birey diğerlerine bağımlıysa güç kaybeder (Victor, 2005, s.319). Bu bakış açısına göre yaşlı bireyler etkileşimlerden en yüksek faydayı sağlayabilmek adına ilişkilerini yaşlı akranları ile kurmaya ve devam ettirmeye çalışır (Şentürk, 2018, s.156). Böylece yaşlılar etkileşim maliyetini en aza indirmiş olur.

1.3.4. Yaşam Döngüsü Yaklaşımı

Önceki başlıklarda tartışılan kuramsal yaklaşımlarda da görülebileceği üzere, yaşlılık çalışmaları uzun yıllar boyunca yaşlılık dönemini, bireyin geçmişini göz önünde bulundurmada yaşlılığı yalıtılmış bir biçimde kavramaya çalışmıştır. Ancak yaşlılık, hayatın önceki dönemlerinden, tarihsel ve toplumsal bağlamdan kopuk değildir. Yaşam

döngüsü yaklaşımının (YDY) temelinde ise kişinin yaşamının çeşitli yönlerinin, gelecekte hayatının nasıl gelişeceği üzerinde kesin bir etkiye sahip olduğu fikri yatar (Ferraro ve Pylypiv, 2009, s.334) dolayısıyla YDY yaşlılık dönemi geçmiş hayat ile ilişkilendirerek anlamlandırmaya çalışır. Bu yüzden YDY, kronolojik yaş, ilişkiler, ortak yaşam geçişleri, tarihsel bağlam ve toplumsal değişimin bireylerin hayatlarını doğumdan ölüme kadar nasıl şekillendirdiği ile ilgilenir (Hutchinson, 2018, s.8).

Kuramın varsayımlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: (i) yaşam döngüsü kişi yaşadığı sürece devam eden bir süreçtir, (ii) birey, koşullarının olanakları ve sınırları dahilinde hayatın nasıl gelişeceği üzerinde kararlar verebilir, (iii) çevre ve tarihsel bağlam kişinin yaşamının nasıl geliştiği üzerinde belirleyici bir rol oynar, (iv) yaşam geçişleri hayatın akışını belirler, (v) tüm bu faktörler kişinin ilişkilerinden etkilenir. Hiç kimse bağımsız bir şekilde yaşamaz ve yaşlanmaz, dolayısıyla birey sosyal ilişkileriyle var olur (Ungvarsky, 2020).

YDY, gelişimi ve yaşlanmayı yaşam boyu süren süreçler olarak kabul eder. Buna göre yaşam döngüsü bireylerin yaşlandıkça içinden geçtiği çeşitli dönemlerden oluşur. “Ergenlik”, “okul öncesi”, “orta yaş” bu dönemlere örnek verilebilir (Victor, 2005, s.34). Bu dönemlerin bazıları fizyolojik gelişim gibi (örneğin ergenliğe girmek) doğal süreçler ile karakterize edilir. Diğerleri ise toplumsal dinamikler etrafında belirlenir. Örneğin sanayileşme ile beraber çocuk işçilere duyulan ihtiyaç ortadan kalktığında “çocukluk” dönemi yaşam döngüsünde ayrı bir dönem olarak kabul edilmeye başlamıştır. Yaşam süresinin uzamasıyla beraber nüfustaki yaşlıların oranı artmış, yaşam döngüsüne “emeklilik” dönemini sokmuştur (Victor, 2005, s.32-33).

YDY, bireylerin yaşamını bütünlüklü olarak inceleyebilmeye olanak tanıyan bir dizi kavrama sahiptir. Bu kavramların ilki *sosyal patikalardır*. Sosyal patikalar bireylerin ve grupların takip ettiği, tarihsellik ve genellikle toplumsal kurumlar tarafından şekillendirilen eğitim, iş, aile gibi gezinelere oluşur (trajectory). Bireyler, normatif örüntüleri ve kurumsallaşmış patikaları kullanarak gezineler etrafında kendi yaşam döngülerini şekillendirirler (Elder, Johnson vd., 2003, s.8). *Yaşam gezinesi* bireyin sahip olduğu uzun erimli istikrar ve değişim örüntüsüdür. Yaşam gezineleri genellikle

birden çok *geçişten* (transition) oluşur. Geçiş, geçmiş rol ve statülerden önemli bir kopmaya işaret eden değişimi ifade eder (Hutchinson, 2018, s.14). Evlenme, ebeveyn olma, boşanma, işe girme gibi olaylar geçişlere örnek verilebilir. Geçişlerin etkisi bireyin içinde bulunduğu gezingelere göre değişir. Örneğin işten atılmak ailesine bakma yükümlülüğü olan birey için farklı bir anlam ifade ederken böyle bir yükümlülüğü olmayan biri için farklı bir anlam ifade edecektir (Elder, Johnson vd, 2003, s.8-10). Son olarak YDY'nin önemli diğer bir kavramı *dönüm noktalarıdır*. Bu noktalar bireyin yaşam döngüsünü büyük ölçüde farklı bir yöne sokan önemli değişimlerdir. Örneğin geç yetişkinlik döneminde üniversite eğitimine başlamak, eş ya da çocuk kaybı gibi (Elder, Johnson vd., 2003, s.8-10) değişimler birer dönüm noktasıdır.

Yaşam deneyiminde tarihsel bağlama dikkat çeken yaşam döngüsü araştırmacıları kuşak kavramını da geliştirmişlerdir. Kuşak, aynı zaman dilimi içinde doğan ve aynı kültür içerisinde, aynı sırayla ve aynı yaşta belirli sosyal değişimleri deneyimleyen grupları tanımlar (Hutchinson, 2018, s.14). Kuşak kavramı yaş ve tarih arasında bir bağlantı kurar. Tarihsel değişimler çoğu zaman yaşam döngüsünün farklı dönemlerinde olan bireyleri farklı etkiler. Farklı yaştaki insanlar yeni koşullara uyum sağlama sürecinde farklı deneyimler ve farklı kaynaklar ile yaklaşırlar (Elder, Johnson vd., 2003, s.9). Örneğin savaşa yetişkinlik döneminde şahit olan bireylerin yaşam deneyimi ile ergen yaştaki bireylerin yaşam deneyimi elbette farklı olacaktır. Kuşaklar büyüklük olarak çeşitlilik gösterir ve bu çeşitlilikler eğitim, iş ve aile hayatı için farklı sonuçlar doğurur. Örneğin II. Dünya Savaşını takiben gerçekleşen *bebek patlaması* büyük bir kuşak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu büyük kuşak emek piyasasına girdiğinde, gereğinden fazla iş gücü emek ücretini azaltmış ve işsizliği artırmıştır (Hutchinson, 2018, s.14).

Yaşam döngüsü yaklaşımı, bireyin yaşlılık deneyimini, her şeyden önce yaşlılık öncesi yaşamındaki gezingeler ve geçişlerle ilişkilendirerek ele almayı önceler. Yaşlılık döneminin, yaşlılık öncesi dönemin etkilerinden ayrı olarak ele alınması yaklaşıma göre doğru değildir. Ayrıca YDY, yaş dönemlerinin değerlerini ve bu dönemlere ait yaş sınırlarının toplumsal olarak belirlendiği görüşünden hareket eder. Yaşlılığın normlarla çevrilmiş, toplumun değerleri tarafından şekillendirilen bir dönem olduğunun altını çizer (Elder, Johnson vd, 2003). Yaşlı bireylerin dijital eşitsizlikler de dahil olmak üzere

deneyimledikleri yaşa bağlı eşitsizlikleri ve eşitsizliklerin karmaşık doğasını anlamlandırabilmek için YDY faydalı bir kavram seti sunmaktadır.

Yaşlılıkta deneyimlenen eşitsizlikleri açıklamak amacıyla YDY'den beslenen *birikimli eşitsizlik kuramı (cumulative inequality theory)* (BEK), yaşlılıkta deneyimlenen eşitsizliklerin toplumsal dinamiklerini kavramayı kolaylaştıran bir yaklaşım sunar. Eşitsizlikleri birikimli eşitsizlik kuramı ile incelemek yaşlı bireyin ve çevresinin arasındaki çoklu ilişkiyi anlamamıza yardımcı olur. BEK, bireyin para, sağlık veya statü gibi hususlarda sahip olduğu avantajların yaşam boyunca arttığını ön gören (Dannefer, 2003, s.328) birikimli (dez)avantaj kuramından faydalanır. Buna göre bireylerin sahip olduğu eğitim kapasitesi, yapısal konumu ve erişilebilir kaynakları yaşam boyunca birikerek sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki farklılıkları artırır (Merton, 1988 akt. Dannefer, 2003, s.328).

Birikimli eşitsizlik kuramına göre toplumsal sistemler eşitsizlikleri üretir ve bu eşitsizlikler yaşam döngüsü boyunca birikir (Ferraro ve Shippee, 2009). Birikimli eşitsizlik kuramının dört temel önermesi bulunur (Ferraro ve Shippee, 2009). Bu dört temel önerme şu şekilde sıralanabilir: (i) toplumsal düzen demografik gelişimler ve süreçler ile kendisini gösteren eşitsizlikler üretir. Bireysel davranışlar ve kişilerarası ilişkiler bu toplumsal düzen tarafından şekillenir. Eşitsizlik yalnızca bireysel seçimlerin sonucu değildir ve yapının etkisi ile ortaya çıkar. BEK, çocukluk koşullarının yetişkinlik dönemini açıklayıcı olduğu önermesinde bulunur. Dolayısıyla erken yaşamdaki olayların ve deneyimlerin yaşlılıkta belirli sonuçları vardır, (ii) dezavantaj bireyi daha fazla risk almaya zorlarken avantaj, daha fazla olanağa erişmesini sağlar, (iii) bireyin gezingeleri, risklerin birikimi ve var olan kaynaklar tarafından şekillendirilir. Ancak bu, bireyin yaşam gezingeleri üzerinde güç sahibi olmadığı anlamına gelmez. Yaşam döngüsündeki seçimler gezingelerin yönünü farklılaştırabilir, (iv) gezingeler hakkındaki algılar gelecekteki gezingeleri etkiler. Bireyler hayatlarında ne kadar başarılı olduklarının farkındadır. Bu da bireylerin gelecekteki hareketleri üzerinde belirleyici olabilir. BEK, bireylerin içinde bulunduğu durum ve kaynakları hakkındaki algılarının, gerçek durum ve kaynaklardan daha farklı olabileceğinin ayırdındadır Bireyler kendi gezingelerini yakınları ve referans grupları ile karşılaştırır.

Dolayısıyla olumlu algılar daha iyi kararlar ile sonuçlanabilir (Ferraro ve Shippee, 2009, s.334-336). Tüm bu argümanlar göz önünde bulundurulduğunda yaşlılık döneminde yaşanan eşitsizlikler, bireyin erken yaşamında içinde bulunduğu tarihsel bağlamdan ve bireysel seçimlerinden etkilenen gezintileri ile yakından ilişkilidir. Buradan hareketle bir sonraki başlıkta yaş ayrımcılığı ve yaşa bağlı eşitsizlikler tartışılacaktır.

1.4. YAŞ AYRIMCILIĞI VE YAŞLILIKTA EŞİTSİZLİKLER

Yaş ayrımcılığı ve yaşlılıkta eşitsizlikler meselelerine değinmeden önce toplumsal eşitsizliklerin ne olduğunu ve sebep olan faktörleri anlamak gerekir. Bu doğrultuda eşitsizliklerin, toplumsal farklılıklardan dolayı ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Toplumsal farklılıklar temel anlamda cinsiyet, yaş, etnik köken, ten rengi, sınıf, gelir vb. gibi özellikler üzerinden bireyleri ve grupları birbirinden ayıran ve kategorileyen *toplumsal kategorileri* ifade eder (Sarıtaş, 2017, s.475). Bu kategoriler kendi içerisinde bireyleri ya da grupları aralarında birini diğerine göre alta/üste sıralayan olgular değildir. Bu kategorilere yüklenen anlamlar toplumsal süreçlerin sonucunda inşa edilen yapılaşmanın bir sonucu olarak okunmalıdır. Fark edilebileceği üzere sıralanan kategoriler bazı fiziksel özellikleri de içerir, doğal farklılıklar olarak kavramlaştırılan bu özellikler her ne kadar doğuştan gelen özellikler olsa da bunları toplumsal farklılıklardan ayrı okumak mümkün değildir. Bu özellikler de toplumsal faktörler tarafından şekillendirilir ve sonucunda toplumsal bir anlam kazanır (Sarıtaş, 2017, s.476). Örneğin kadın ya da erkek olmak her ne kadar biyolojik bir gerçekliğe işaret etse de bireyin doğduğu andan itibaren maruz kaldığı eğitim süreci kişinin cinsiyetini toplumsal algılar etrafında şekillendirerek onu belirli toplumsal kalıplara sokar.

Toplumsal eşitsizlikler ise kaynakların ve fırsatların bireyler veya gruplar arasındaki toplumsal farklılıkları esas alacak biçimde eşitsiz olarak dağıtıldığı ya da bir grubun diğerine göre hiyerarşik olarak dezavantajlı şekilde konumlandırıldığı bir sistemi ifade eder (Habibis ve Walter 2015, s.3 akt. Sarıtaş, 2017, s.475). Bir durumun toplumsal eşitsizlik olarak ele alınabilmesi için söz konusu kaynakların ve fırsatların eşitsiz dağıtılması sürecinin tesadüfi ya da bir defaya mahsus değil, sistematik ve örüntüsel olarak gerçekleşmesi gerekir (Sarıtaş, 2017, s.477). Toplumsal farklılıkların sosyal süreçler içerisinde anlamlandırıldığı düşünüldüğünde toplumsal eşitsizliklerin

kaynağının da bireysel farklılıklar değil, toplumsal yaşamın kendisi olduğu söylenebilir. Toplumsal eşitsizlikler, her toplumda farklı bir işleyişe sahip olsa da eşitsizliklerin evrensel olarak var olduğunu ileri sürmek mümkündür (Sarıtaş, 2017, s.477). Topluma nüfuz etmiş bu eşitsizlikler çoğu zaman kuşaklar boyunca devam eden bir olgudur ve eşitsizlik örüntülerinin bir kuşaktan diğer kuşağa değişmediği gözlemlenir (Sarıtaş, 2017, s.476).

Toplumsal eşitsizlikleri sosyolojik olarak inceleyen birden çok yaklaşım bulunur. *Yapısal işlevci yaklaşım* eşitsizlikleri toplumun işleyişi için kaçınılmaz olarak görür. Toplumsal eşitsizliklere yönelik yapısal işlevci bakışın kökeni K. Davis ve W. Moore'un meslekler üzerinden gerçekleştirdiği çalışmaya dayanır (1945 akt. Sarıtaş, 2017). Çalışma, bazı meslek gruplarının toplumun devamlılığı için diğerlerinden daha önemli olduğunu ve meslekleri icra edebilmek için bireylerin fedakârlık yapmaya teşvik edilmesi gerektiğini ileri sürer. Bu doğrultuda daha fazla zaman ve finansal kaynak yatırımı talep eden bu konumlara sahip bireylerin diğerlerine nazaran daha fazla ödüllendirilmesi doğal bir süreçtir. Buradan hareketle yapısal işlevci görüşü paylaşan araştırmacılar, toplumsal eşitsizlikleri evrensel ve kaçınılmaz olarak görürler. Ancak söz konusu bu mesleki konumların toplumsal önemine dair değerlendirmenin objektif olarak nasıl yapılacağı konusunda net olmamakla ve bireylerin içinde buldukları koşulları göz ardı etmek ile eleştirilirler (Sarıtaş, 2017, s.477- 480).

Çatışmacı yaklaşım ise toplumsal eşitsizliklere eleştirel yaklaşırken sosyal eşitsizliklerin toplumun yalnızca bir kesiminin çıkarlarına hizmet ettiğini öne sürer. Toplumsal eşitsizlikler birbirine karşıt olan çıkar gruplarının sınırlı kaynak ve fırsatlar için gerçekleştirdiği mücadelenin kaynağı ve sonucudur (Sarıtaş, 2017, s.481). Hâkim gruplar sahip oldukları kaynaklar ve fırsatların devamlılığını sağlayabilmek için toplumdaki hakim değerleri de şekillendirmeye çalışarak ayrıcalıklı konumlarını meşrulaştırmayı amaçlar. Çatışmacı kuram, dezavantajlı grupların direnç gösterme olasılığını tanısa da toplumsal eşitsizlikleri yalnızca mülkiyet ve sınıf eşitsizliklerine indirgemekle eleştirilir (Sarıtaş, 2017, s.481).

Görüldüğü üzere sosyolojideki klasik yaklaşımlar, toplumsal eşitsizlikleri bireylerin ya da grupların değerli kaynaklara ve fırsatlara erişimi noktasında dezavantajlı olarak konumlandırılması üzerinden değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, söz konusu eşitsizliklerin genel anlamda sınıf, meslek ya da tabaka üzerinden değerlendirilmesi anlamına gelir. Bu faktörler eşitsizliklerin açıklanması noktasında önemli olsa da günümüz toplumunun gerçekliğini açıklamakta yetersiz kalmak ile eleştirilmektedir. Son dönemde araştırmacılar yalnızca sınıf, meslek gibi sosyoekonomik faktörler çerçevesinde değil; eşitsizlikleri, kişinin bireysel farklılıklarını göz önünde bulundurarak da incelemeye yönelmiştir. Çünkü kişiler yalnızca bir sınıfın ya da tabakanın üyesi olarak değil, içinde buldukları yaş grubu, toplumsal cinsiyet ve etnisite gibi aidiyetlerle de eşitsizliği deneyimlerler. Örneğin bir kadının ekonomik anlamda üst sınıfa mensup olması onun toplumsal cinsiyete dair eşitsizliklerle karşılaşmayacağı anlamına gelmez. Bu yüzden eşitsizliklerin incelenirken bireysel farklılıkların da göz önünde bulundurulması gerekir. Günümüzde sosyolojinin temel aldığı sosyal farklılık kategorileri *sosyal ve ekonomik farklılıklar, toplumsal cinsiyet farklılıkları, irksal ve etnik kökenden ileri gelen farklılıklar, yaş farklılıkları, sağlık ve engellilik* şeklinde tanımlanabilir (Macionis ve Plummer, 2005, s.191 akt. Sarıtaş, 2017, s.485).

Bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulması, bahsi geçen bu grupların *kırılgan grup* olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Kırılgan grupların toplumsal kaynaklara erişim, haklar ve olanaklar noktasında dezavantajlı konumlarının toplumsal olarak inşa edilmiş basmakalıp yargılara bağlı olarak ortaya çıkan ayrımcılık ve dışlanma gibi sorunları analiz etme imkanını doğurmuştur (Sarıtaş, 2017, s.486). Bu kesişimsel yaklaşım, bireyin sahip olduğu çeşitli farklılıkların ele alınarak eşitsizliklere birden fazla katman içeren bir olgu olarak yaklaşılmasına olanak tanır. Böylece bireyin birden fazla toplumsal eşitsizlik türünün öznesi olabileceği gerçeği gözden kaçırılmaz.

Bu yaklaşım, yaşlılığa yaşam döngüsünün bir parçası olarak yaklaşan bu tez çalışması için özellikle faydalıdır. Yaşlılar halihazırda kırılgan grup olarak tanımlandığı gibi kişilerin sahip olduğu bireysel farklılıklar ve kişinin yaşam döngüsü boyunca biriktirdiği (dez)avantajlar bireyin yaşlılık deneyimini yakından ilgilendirir. Bir sonraki

başlıkta, yaşlılığı “kendi içinde” kırılğan bir grup yapan toplumsal yargıların ne olduğunu anlaşılabilmesi amacı ile yaş ayrımcılığı meselesi tartışılacaktır. Ardından yaşlılığın getirdiği dezavantajlı konumun diğer toplumsal eşitsizlik biçimleri ile nasıl ilişkilendiği meselesi tartışılacaktır.

1.4.1. Yaş Ayrımcılığı

Yaşlılık döneminde deneyimlenen eşitsizlikleri tartışmadan önce bu eşitsizliklere temel oluşturan *yaş ayrımcılığı (ageism)* kavramına aşina olmak gerekir. Önceki bölümlerde detaylı olarak tartışıldığı gibi yaşam döngüsünün her bir dönemi kendine has toplumsal roller ve değerler taşır (Calasanti, 2001, s.15). Bu anlamlar ve değerler, resmi ve resmi olmayan kurallar aracılığı ile kabul edilebilir davranışları belirlemektedir (Calasanti, 2001, s.16). Yaş ayrımcılığı da bireyler arasındaki farklılıkların görmezden gelinerek onlara (toplumsal süreçler ile belirlenmiş kuralların ortaya çıkardığı) basmakalıp yargılar ile yaklaşılmasından ve bireylerin bu kalıplara göre davranmaya zorlanmasından kaynaklanır (Ayalon, 2018). Yaş ayrımcılığı, yalnızca yaşlı bireylerin deneyimlediği bir gerçeklikten öte herhangi bir yaş grubuna ait bireylerin de maruz kalabileceği bir durumdur. Ancak çocukların ve gençlerin korunmasına yönelik sözleşmelerin, koruma mekanizmalarının ve sivil toplum faaliyetlerinin varlığı, yaşam döngüsünün erken dönemindeki bireyleri yaş ayrımcılığından korumaktadır. Ancak yaşlı bireylerin korunmasına yönelik mekanizmaların eksikliği onları ayrımcılığa karşı daha savunmasız hale getirmektedir. Bu yüzden alanyazınında yaşçılık çoğu zaman yaşlı bireylerin maruz kaldığı ayrımcılıklara işaret eder (Çayır, 2012, s.2).

Yaş ayrımcılığına dair tanımlar değişiklik gösterse de en temel anlamda bireylerin yaşlarından dolayı ayrımcılığa uğraması anlamına gelir (Baybora, 2010; Çayır, s.2, 2012). Terim aslen Robert Butler tarafından “bir yaş grubunun, başka bir yaş grubuna karşı önyargısı” (1969, s.243’ten akt. Ayalon, 2018, s.2) olarak tanımlanmıştır. Yaş ayrımcılığının daha genel bir tanımı ise bireyin *yaşlı* olduğu için sistematik olarak ayrımcılığa uğraması ve stereotipleştirilmesidir (Calasanti, 2001, s.19). Butler’a göre yaş ayrımcılığı birden çok seviyesi bulunan karmaşık bir olgudur (Voss, 2018, s.12). Yaş ayrımcılığı, öncelikle yaşlılar, yaşlılık ve yaşlanma süreci hakkındaki önyargılar; yaşlı

bireylere karşı ayrımcılık ve son olarak yaşlı bireylerin hayat olanaklarını azaltan kurumsal norm ve stratejiler düzleminde ortaya çıkar (Butler, 1980). Yaş ayrımcılığı, cinsiyetçilik, ırkçılık gibi diğer ayrımcılık türlerinde olduğu gibi bir ötekileştirme sürecidir. Yaşlılar “biz olmayan” biçiminde etiketlenerek bir öteki haline getirilir. Tüm ayrımcılık türlerinde olduğu gibi yaşlılık da bireylerin özgüllüklerinin göz ardı edildiği ve basitçe toplumsal bir kategorinin üyesine indirgendikleri bir sürece işaret eder (Calasanti, 2001). Dolayısıyla yaş ayrımcılığının temelinde de yaşlı bireylerin özgüllüklerinin tanınmaması ve yaşlılığın homojen bir deneyim olduğu varsayımı yatar (Ayalon, 2018, s.11-13).

Yaş ayrımcılığı son derece gizli şekilde bireyler arası ilişkilere sızmasıyla diğer ayrımcılık türlerinden ayrılır. Öyle ki yaş ayrımcılığı, çoğu zaman bilinçsiz bir biçimde, zarar verme niyeti olmadan “örtük” bir biçimde gerçekleşir (Levy ve Banaji, 2002, s.50). Yaş ayrımcılığı alenen gerçekleştirilen bir pratikten ziyade bilinçsiz olarak gerçekleştirilir. Örneğin dini ve etnik gruplara, LGBTQ+ bireylere karşı açık bir biçimde nefret söyleminde bulunan gruplar ile karşılaşmak mümkün iken yaşlılara karşı böyle bir davranışın “açıktan” var olmadığı söylenebilir. Yaş ayrımcılığının bu sinsi ve görünmez doğası, bu soruna işaret etmeyi ve çözümler bulmayı zorlaştırır (Levy, Banaji, 2002). Örneğin dini ya da etnik azınlıklara karşı gerçekleştirilen ayrımcı söylem ve eylemler çoğu zaman cezalandırılırken sorun, yaşlılara karşı olumsuz düşünce ve davranışlar olduğunda bir cezalandırma halen söz konusu değildir (Williams ve Giles, 1998 akt. Levy ve Banaji, 2002).

Yaşlılığı, ayrımcılık türleri içerisinde özel kılan bir diğer nokta ise kişinin yaşlılık kategorisinin bir bireyi olarak doğmamasıdır (siyahi doğmak ya da kadın olarak doğmaktan çok farklı olduğu açıktır). Bireyler ancak yaşlanarak bu gruba dahil olabilmektedir. Normal şartlar altında ve yaşamsal faaliyetlerinde herhangi bir sorun bulunmayan her insanın deneyimleyeceği ve insan doğasına içkin bir olgu olan yaşlılığa dair önyargılar çoğu zaman verili kabul edilir ve bu durum onların fark edilmemesine yol açar (Ayalon, 2002). Öyle ki Levy’e göre yaş ayrımcılığı çoğu zaman bireyin kendisine yönlendirdiği, duygusal, davranışsal yönleri olan “içerideki düşmandır”. Kişi, yaş hakkındaki değer ve kuralları içselleştirdiği için yaş üzerine toplumca atanmış

basamaklılar kendini gerçekleştiren bir kehanete dönüşür (Levy, 2001, s.3). Birey, çocukluğundan itibaren yaşlılık hakkında öğrendiği değer ve yargıları içselleştirerek yaşlılık dönemine aktarır ve onlara bağlı yaşar (Levy, 2001).

Önceki başlıklarda detaylı olarak değinildiği üzere yaşlılık, sosyal olarak kurulan, olumlu ve olumsuz basmakalıp yargılar ile şekillendirilen bir dönemdir ve yaşlıların bu yargılara uygun bir biçimde davranması beklenir. Yaş ayrımcılığının ortaya çıkmasına sebep olan en büyük etken, bireyin ve toplumun yaşlıya ve yaşlılığa yönelik sahip olduğu önyargılardır (Voss vd., 2018, s.12). Her bir birey yaşlılık hakkında belirli önyargılara sahiptir ancak bu yargılara sahip olmak bireyin kesin olarak yaş ayrımcı davranışlar göstereceği anlamına gelmez. Birey eğer bu tip önyargıları aktifleştirerek yaşlılara karşı “uygunsuz ve eşitsiz” biçimde muamele ediyorsa yaş ayrımcısı davranışlardan söz edebiliriz. Yaşlılık hakkındaki önyargılar yaş ayrımcı kişiler için bir temel oluştururken bu önyargılar yaşlı bireylerin de kendilerini görme biçimlerini etkiler (Levy, 2001).

Yaşlı bireyler toplumun yaşlılık hakkındaki fikirlerinden haberdardır ve bu yargılar bireylerin yaşlılık deneyimleri üzerine etkiye sahiptir. *Öz sistem yaklaşımı* bu süreci açıklamakta faydalı olabilir. Öz sistem, hem bir toplumsal kurulum hem de bireyin toplumsal olanı kurduğu bir mekanizmadır dolayısıyla ikili bir ilişki söz konusudur. Öz sisteme göre kişinin kendi hakkındaki algısı, etrafındaki bireylerin onun hakkındaki fikirleri ve toplumsal normların ondan beklentileri tarafından biçimlenir (Pinquart, 2002, s.317). Bu bakış açısı ile incelendiğinde, toplumun yaşlılık hakkındaki algısı yaşlı bireylerin hayatını yakından ilgilendirir. Yaşlı bireyler -bir parçası da oldukları- toplumun ürettiği basmakalıp yargıların farkındadır ve toplumun yaşlılık üzerine olumsuz önyargıları, onların gerileme sürecine girmesine yol açabilir (Pinquart, 2002). Öyle ki bu basmakalıp yargıların aktifleştirilmesi bireyin fizyolojilerini dahi etkileyebilmektedir. Yapılan bir araştırma, olumsuz basmakalıp yargıları hayatlarının odağına alarak yaşayan yaşlı bireylerin hafıza performanslarında düşüş gözlemlemiştir (Hess vd., 2004).

Basmakalıp yargılara uygun yaşamanın birey üstündeki etkilerinin yanı sıra bu gerçeklik, yaşlının çevresi ile etkileşiminde değişimlere neden olabilmektedir. Yaşlı birey genel yaş ayrımcı kalıplara uygun davrandığında, etrafındaki diğer bireyleri de bu düşüncelere uygun bir biçimde hareket etmeye ve dolayısıyla ayrımcı davranmaya davet eder (Voss vd., 2018). Bu süreç birbirinin içine geçmiş, birbirini tetikleyen bir döngüye ve kendi kendini gerçekleştiren bir kehanete dönüşmüştür. Bu anlamda yaş ayrımcılığının² altında yatan ve eşitsizlikleri yeniden üreten belli başlı toplumsal yargılar bulunmaktadır.

Olumsuz önyargılar ile en çok karşılaşılan alan emek piyasasıdır. Üretkenliğin ve verimliliğin esas alındığı günümüz kapitalist toplumlarında, yaşlılığın pasiflik ile belirlenen ve üreticiden çok tüketici olunan bir dönem olduğu (Şentürk, 2018, s.168) ve yaşlıların gençler kadar verimli çalışamayacağı (Görgülü, 2007) önyargıları, yaş ayrımcılığının ortaya çıkmasına yol açan düşüncelerin başında gelir. Posthuma ve Champion (2009), iş yerinde yaşlılık konusunu odağına alan 100'ün üzerinde çalışmayı incelemiştir. Araştırmacılar, gerçekleştirdikleri meta analiz sonucunda iş alanında yaş ayrımcılığının üç ana düzlemde gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Öncelikle yaşlı bireylerin, gençlere göre beceriksiz ve daha az motive olduğu önyargısı vardır. Diğer bir önyargı ise yaşlı bireylerin gelişime açık olmadığı ve bilişsel yetilerdeki düşüşün

² Öncelikle yaşlılara dair basmakalıp yargıların, tüm yaşlılara uyan, “tek beden” yargılar olmadığını belirtmek gerekir. Brewer, Dull ve arkadaşlarının (1981) yaptığı çalışmada bireylerin yaşlıları alt kategorilere ayırarak bu alt kategorilere de önyargılar atadığını ortaya koymuştur. Yapılan diğer çalışma (Schmidt ve Boland, 1986), Brewer ve Dull'un araştırmalarını destekler bir biçimde bireylerin gerçekten de alt kategoriler yarattığını göstermiştir. Araştırma, alt kategorilerine bakılmaksızın yaşlıların fiziksel durumlarına dair basmakalıpların arasında beyaz saçlı olma, zor duyma, kelleşme, gözlerin zayıflaması gibi özelliklerin geldiğini göstermektedir. Hummert ve arkadaşlarının (2004) daha büyük bir örneklem ile gerçekleştirdiği bir çalışmada, bireylerin gerçekten de yaşlıları alt gruplara ayırarak onları tanımladığını ortaya koymuştur. Buna göre yaşlılara dair, araştırmanın yapıldığı mekan itibari ile Amerikan kültürü ile yakından alakalı olarak dokuz alt kategori belirlenmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta yaşlıların yalnızca olumsuz özellikler ile tanımlanmamasıdır. “Kusursuz Büyük ebeveyn”, “Altın Yaşlı” gibi kategorilerde yaşlılar; aile merkezli, zeki, üretken gibi olumlu sıfatlar ile tanımlanırken “Bağlı”, “Aksi” gibi kategorilerde olumsuz özellikler atfedilmiştir. Bu basmakalıp yargıların en başında yaşlılığın önlenemez bir gerileme dönemi olduğu inancı gelir (Şentürk, 2018, 168; Görgülü, 2007). Buna göre biyolojik olarak yaşlanan bireyin bilişsel ve fiziksel yetilerinde önlemez bir düşüş görülür. (Şentürk, 2018, s.168). Bunun bir sonucu olarak ise yaşlılar sağlıklı, hasta, bakıma muhtaç, kendi başının çaresine bakamayan bireyler olarak algılanırlar (Çayır, 2002; Görgülü, 2007). Yaşlıların bilişsel ve fiziksel olarak bir gerileme içinde olduğu varsayımı, yaşlıların gençler kadar aktif ve esnek olmadığı fikrini de beraberinde getirir (Görgülü, 2007). Ne var ki basmakalıp yargıların aksine bireyin geçmiş hayat tarzı ile de ilişkili olarak yaşlılık, aktif ve üretken bir dönem olabilir (Şentürk, 2018). Yaygın kanının aksine yaşlıların yalnızca %15'i gündelik hayatlarını etkileyen kronik hastalıklara sahiptir. Bunun ötesinde, tıptaki gelişmeler yaşlılığın yıkıcı sonuçlarını engellediği gibi akademik çalışmalar yaşlıların da gençler kadar verimli ve yararlı çalışabileceğini göstermektedir (Görgülü, 2007). Günümüzde 65 yaş üstü bireylerin %80'inin kendi hayatlarını idame ettirebildiklerine (Görgülü, 2017) ve hatta çocuklarına maddi ve manevi olarak destek olduklarına şahit olmak mümkündür (Çayır, 2002, s.6).

yaşlıları eğitmenin önüne geçtiği inancıdır. Bu yüzden iş verenler yaşlıların mesleki eğitimlerinin daha zor olacağını düşünerek genç bireylere öncelik vermektedir. Son olarak yaşlı çalışanların “daha masraflı” (Posthuma ve Campion, s.162-163) olduğu düşüncesidir. İş verenler, yaşlı bireylerin daha fazla tecrübesi olduğu için daha fazla maaş isteyeceği ve bunun ötesinde yaşlı oldukları için daha fazla sağlık hizmetinden yararlanarak daha fazla sağlık sigortası maliyet getireceği önyargısına sahiptir (Posthuma ve Campion, 2009).

Yaşlılara dair basmakalıp yargıların etkileri günlük hayatta da kendisini gösterir. Çoğu zaman bireyler basmakalıp yargılar ile hareket ettiklerinin farkında bile olmadan yaşlı bireylere ayrımcı bir biçimde yaklaşabilir. Bu durum genç bireylerin yaşlılar ile iletişimde oldukça görünürdür. Gençler, yaşlılar ile “üstten bakan” (Nelson, 2005, s.209) bir dil ile konuşurlar. Bu yaşlılara karşı gereğinden fazla kibar olma, yüksek sesle ve yavaş bir şekilde konuşma biçiminde ortaya çıkar. *Bebek konuşması* adı verilen bu davranış, her yaşlının görme ve duyma sorunlarından mustarip olduğu varsayımına dayanır (Nelson, 2005, s.209). Kişiler her ne kadar görünürde yaşlılara iyi niyet ile yaklaşsalar da bu durum bireyin yaşlı hissetmesine ve buna uygun davranması ile sonuçlanabilir.

Yaşlılara yönelik bu üstten bakış pandemi sırasında ne yazık ki kendisini somut olarak göstermiş, ayrımcı tutumlar davranışa dönüşmüştür. Salgının başlaması ile ölümler yaş gruplarına göre sınıflanmaya başlanmış ve yaşlılar yüksek risk grubu olarak kategorilendirilmişti. Türkiye’de de tehlike altında olduğu düşünülen yaşlıların korunması amacıyla sürekli olarak “evde kal” uyarıları yapılmaya, ellerini nasıl yıkamaları gerektiği üzerine tavsiyeler verilmeye başlanmıştı. İlerleyen süreçte, yaşlıların sokağa çıkması, toplu taşıma araçlarını kullanmaları yasaklandı ve hatta “yaşlı ihbar hattı” kurularak halktan sokağa çıkan yaşlıların ihbar edilmesi bile talep edildi. Bu uygulamalar tehlike altında olduğu düşünülen yaşlıların tuhaf bir biçimde *tehlikeye* dönüşmesine yol açmıştı. “Korumaya” yönelik bu önlemler sistematik bir ayrımcılığa dönüşerek yaşlıların dezavantajlı durumunu daha da kötüleştirmeye başladı (Arun, 2021).

Salgın sırasında uygulanan bu ayrımcı politikalar, —açılmayı bekleyen pandoranın kutusu misali— yaşlılara yönelik olumsuz düşüncelerin bir anda patlamasına yol açmıştır. Yaşlılar sosyal medyada salgının yayılmasıyla suçlanmış, yaşlılara yönelik eleştiriler nefret söylemi boyutuna ulaşarak tehlikeli bir hale bürünmüştür. Kullanıcılar sokağa çıkma yasağını ihlal eden vatandaşları yaşlılara atfederek genelleştirmiş, yaşlıların “bunak” oldukları, “ölmek istedikleri” için dışarıya çıktıkları yönünde ifadelerde bulunmuştur (Özsu ve Diri, 2020). Salgın yaşlılara yönelik örtük ayrımcı düşüncelerin ortaya çıkmasında adeta turnusol kâğıdı olmuş ve yaşlılara yönelik olumsuz tutumların somut bir biçimde görülmesine yol açmıştır.

Bu başlık altında ele alınan tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda, toplumun yaşlılara dair değer yargılarının yaşlılık deneyimini, gençlerin yaşlılara yönelik düşünce ve davranışlarını etkilediği açıktır. Burada ilgi uyandırıcı nokta, yaş ayrımcılığının görünmez doğası ve her bir bireyin bu ayrımcılığı ilerleyen yaşıyla beraber deneyimleme ihtimalinin yüksek olmasıdır. Bireylerin, çocukluk döneminden beri yaşlılığa dair içselleştirdiği basmakalıp yargılar çoğu zaman üstü kapalı bir biçimde ayrımcılığa yol açarken bireyler bu süreci birebir yaşayacaklarının farkında bile değildir. Kendisini gerçekleştiren bir kehanet olan yaş ayrımcılığı, kişilerarası ve kurumsal ilişkilerde üstü kapalı ya da direkt bir biçimde kendisini göstererek yaşlı bireylerin hayatını zorlaştırır. Bir sonraki başlıkta yaş ayrımcılığının, yaşlılık döneminde nasıl eşitsizliklere yol açtığı incelenecektir.

1.4.2. Yaşlılıkta Eşitsizlikler

Toplumsal önyargılardan beslenen ve çok boyutlu bir yapıya sahip olan yaş ayrımcılığı hayatın birçok alanında yaşlıların haksız ve eşit olmayan bir biçimde muamele görmesi ile sonuçlanır. Yalnızca yaşlarından dolayı ayrımcılığa uğrayan bireyler, toplumun yerleşik yaşantısından uzaklaştırılarak bağımlı ve izole bir hayat sürmeye zorlanır. Bir önceki başlıkta da bahsedildiği gibi yaşlıların en çok ayrımcılığa uğradığı alan emek piyasasıdır. Bireyin değerini üretkenlik ve bağımsız kalabilme yetisi ile belirleyen kapitalist toplumlarda yaşlılar, emek piyasasına hâkim yaş grubu olan orta yaşlılar tarafından ayrımcılığa uğrar (Ayalon, 2018; Calasanti, 2001). Emek piyasasında

ayrımcılık, bir önceki başlıkta belirtilen verimli çalışmama, öğrenme zorluğu çekme ve fazla maaş talep etme gibi sebeplerden dolayı yaşlıların emek piyasasından uzak tutulması ile kendisini gösterir (Şentürk, 2018, s.206-207).

Yaşlıların emek piyasasından uzak tutulması, şirket politikaları bazında gerçekleştiği gibi yasal olarak da “emeklilik” statüsü altında kurumsallaştırılmıştır. Emeklilik birçok ülkede kronolojik yaşa göre (genellikle 60-65 yaş aralığı), yaşlıyı emek piyasasından tamamen uzaklaştırmaktadır (Şentürk, 2018, s.231). Her ne kadar emeklilik ilk bakışta olumlu bir gelişme gibi algılansa da bireyin yaşlılık dönemine girdiğinin resmi ağızdan onaylanmasından başka bir şey değildir. Hayatı boyunca çalışan bireyler iş yaşamından uzaklaştıklarında kendilerini işe yaramaz hissettikleri gibi uzun süredir bağlı kaldıkları topluluklardan uzaklaşmak onları yalnızlık hissine itmektir (Şentürk, 2018, s.233). Emeklilik süreci bireyin sistematik bir biçimde diğerlerine (maaş ile devlete ya da yardımlar ile ailesine) bağımlı kılınması anlamına gelir (Şentürk, 2018, s.233). Ancak yaşlılıkta karşılaşılan eşitsizlikleri anlamak demografik özelliklerin yanı sıra kişinin erken yaşamının özelliklerinin de göz önünde bulundurularak bütüncül bir bakış açısına sahip olmayı gerektirir. Öyle ki hayatı boyunca eşine bağımlı olarak yaşamış bir kadının ve yaşam döngüsünde çalışma hayatına aktif katılım sağlamış bir erkeğin istihdam sorunu, hayata etkileri bakımından benzer olmayacaktır (Şentürk, 2018).

Bu anlamda yaşlılık döneminde istihdam sorununu diğer değişkenler ile ele almak gerekir. Türkiye’de yaşlı erkeklerin %27,6’sı, yaşlı kadınların ise %10’una yakın bir bölümü istihdam edilmektedir (Arun, 2016, s.39). Bunun ötesinde yaşlı erkeklerin, yaşlı kadınlara oranla istatistiksel olarak çok daha fazla bir gelire sahip olduğu bilinmektedir (Arun, 2016, s.40). Bu durum toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yaşlılık dönemine de etki ederek çifte eşitsizlikleri ortaya çıkarmaktadır. Yaşlılıkta gelir dağılımı sınıfsal uçurumu da göz önüne serer. Öyle ki emeklilik maaşı ve yardımlar genellikle orta sınıf işçileri kapsarken alt sınıf işçiler ve azınlıkları kapsamaz (Calasanti, 2001, s.21). Benzer bir biçimde heteroseksüel bir çift yasal olarak evlenebildiği için eşinin emeklilik maaşından yararlanabilirken eşcinsel çiftler için bu durum mümkün değildir (Calasanti, 2001, s.23).

Daha önemlisi, düşük statüde işlerde çalışanların aksine geçmişte daha yüksek statüde işlerde çalışmış bireyler daha fazla birikime sahiptir. Dolayısıyla daha rahat bir yaşlılık dönemi deneyimlerler. Bu anlamda sosyal sigorta, refah ve özel sigortanın yapısı bazı yaşlıları daha “bağımlı” hale getirirken bazı bireylerin halihazırda ayrıcalıklarını da daha fazla artırmaktadır. Kısaca, yaşam döngüsünün erken gezinmelerinin bir sonucu olarak yaşlı birey geçmiş hayatının (dez)avantajlarını yaşlılık dönemine taşımaktadır (Calasanti, 2001, s.22). Her ne kadar yaşlı bireyin çalışması, onu bağımsız kılacağı düşüncesini beraberinde getirirse de çalışan bireyin sosyoekonomik durumunu incelemek, bu bireylerin çalışmak "zorunda" olduğunu gözler önüne serer. Arun'a göre (2013'ten akt. Arun, 2016, s.40) istihdam edilen yaşlıların 3/4'ünden fazlası sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir. Dolayısıyla bu bireyler tercihen değil ancak geçmişte yaşadıkları eşitsizliklerin getirdiği bir zorunluluk olarak çalışmaktadırlar.

Toplumsal cinsiyet de yaşlılık deneyimini yakından ilgilendiren bir olgudur. Öyle ki kadınlar emek piyasasının birçok alanında ayrımcılığa uğramaktadır. Feminist alanyazınında ‘cam tavan’ (Cotter, Hermsen vd., 2001, s.655) olarak bilinen yapısal engeller kadınların profesyonel hayatlarında daha iyi konumlara gelmesini engellerken kadınlar aynı işi yapan erkeklere kıyasla daha az ücret almaktadır (Stamarski vd., 2015). Ek olarak hamile kadınlar işten uzaklaştırılmakta ya da ayrımcı uygulamalara maruz kalmaktadır (Doğan, 2012). Dolayısıyla kadınların iş yaşamına daha az katılması ya da sigortasız çalışması gibi durumlar kadınların yaşlılık döneminde kullanabilecekleri bir birikim yapabilmelerini engellemekte ve dolayısıyla yaşlılıkta ekonomik anlamda daha fazla eşitsizliğe maruz kalmalarına yol açmaktadır (Calasanti, 2001).

Eğitim durumu da yaşlılık döneminde deneyimlenen eşitsizliklerin önemli bir sebebi olarak karşımıza çıkar. Günümüzde yüksek eğitim, toplumsal statüyü ve yaşam kalitesini belirleyen en önemli değişkenlerden biridir. Yüksek eğitilmiş birey iş bulma, değiştirme, yeniliklere ayak uydurma hususlarında daha avantajlıdır (Şentürk, 2019, s.203). Arun'a (2016) göre Türkiye’de yaşlıların deneyimlediği eşitsizliklerde eğitim şaşmaz bir belirleyicidir. Eğitim toplumda eşit olarak dağıtılmamakta, belirli toplumsal kesimlerin ayrıcalığı olarak örgütlenmektedir. Bunun bir sonucu olarak eşitsizlikler nesiller boyunca aktarılmaktadır. Daha eğitilmiş olan bireylerin daha iyi işlerde

çalışmaları ve dolayısıyla sosyal güvenceye sahip olmaları yaşlılık dönemlerinde refah içinde yaşamalarına izin verirken daha düşük eğitilmiş bireyler için bu durum söz konusu değildir (Arun, 2016).

Kurumsallaşmış yaş ayrımcılığı hukuksal düzlemde de kendisini gösterir. Yaşlıların akli yetilerinin azaldığı varsayımı, yaşlı bireylerin hukuki alanda zorluklar yaşamasına sebep olur. Miras, vasiyet gibi işlemlerde diğer herhangi bir yaş grubundan talep edilmeyen “akli dengesi yerindedir” belgesi istenir (Şentürk, 2018). Yaşlılara yönelik eşitsizlikler mekanlara da işlemiştir. Yaşlıların yaşadığı semtlerde şirketler ve devlet kurumları hizmetlerini azaltma eğilimi gösterdiği gibi bu bölgelerde güvenlik sorunu yaşandığı görülür. Dolayısıyla yaşlılar evden çıkamayıp izole bir hayat sürerek toplumdan dışlanırlar (Şentürk, 2018).

1.5. GENEL DEĞERLENDİRME

Günümüz toplumlarının birçoğunu etkileyen ve istatistikler göz önünde bulundurulduğunda gelecekte de etkilemeye devam edecek olan yaşlılık artık toplumların bir gerçeğidir. Geçtiğimiz yüzyılda tıpta yaşanan gelişmeler, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaşması, doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması, çocuk sahibi olmanın toplumdaki anlamının değişmesi gibi birçok faktör doğum ve ölüm oranlarının azalmasına yol açmıştır. Bunun bir sonucu olarak dünya toplumları yaşlanmakta ve bu, sosyal güvence yoksunluğu, kuşak çatışması, yaşlılıkta eşitsizlikler, yaşlı suistimali gibi birçok meseleyi beraberinde getirmektedir.

Yaşlanma ve yaşlılık dönemi, biyolojik, psikolojik ve toplumsal yönleri sahip çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya üzerindeki her şeyin “eskidiği” gibi, canlılar da zaman geçtikçe biyolojik değişimlere maruz kalarak yaşlanırlar. İnsanlar yaşlandıkça deneyim kazandığı gibi fizyolojik birtakım kayıplarla da yüzleşmek zorunda kalır. Bu fizyolojik değişimler bireye yaşlandığını hissettirse de yaşlılık deneyimini derinden etkileyen en büyük unsur bireyin içinde yaşadığı toplumun yaşlılık ve yaşlanmaya karşı sahip olduğu değerlerdir. Bireyler toplumdan izole bir yaşam sürmediklerinden, yaşlanma süreçleri de toplumun değerleri ile iç içedir.

Toplumların yaşlılık hakkındaki varsayımları, yaşlı bireyleri bu varsayımlar etrafında konumlandırarak belirli kalıplara iter.

Bu kalıplar çoğu zaman olumsuz önyargılar tarafından şekillendirilmiş, yaşlılardan pasif durumda olmalarını bekleyen, geri çekilmişlik rolü yükleyen kalıplardır. Çocukluk döneminden beri içselleştirilmiş ve medya yoluyla güçlendirilen bu kalıplar, yaşlılık hakkında çoğu zaman yanlış algıların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ancak insan hayatına böylesine içkin olan yaşlılığın toplumsal bir kurulum olduğunu fark edemeyen bireyler, toplumsal önyargıları doğal akışın bir parçası kabul ederek yaşlılığı “kendi kendini gerçekleştiren kehanetlere” çevirmektedirler. Kabullenilmiş ayrımcılığın bir sonucu olarak yaşlı bireyler kendilerine “uygun” rolleri üstlenerek toplumsal yaşamdan geri çekilmekte ve yaşamlarının son dönemlerinde toplumsal hayattan uzakta, çoğu zaman eşitsizlikler ile yüzleşerek yaşamaya zorlanmaktadır. Bir sonraki bölümde dijital eşitsizlikler alanyazını temel kuram ve kavramları tarihsel olarak ele alınacak, dijital eşitsizliklerin toplumsal eşitsizlik türleri ile ilişkisi tartışılacaktır.

2. BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMUNDA DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER

Demografik dönüşüm, günümüz toplumlarının deneyimlediği tek dönüşüm değildir. Özellikle son yirmi yılda dünya, hayatın her bir alanını etkileyen teknolojik bir devrimi deneyimlemektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), gündelik hayatın her bir alanına nüfuz etmekte ve ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi tüm beşerî faaliyetleri dönüştürmeye devam etmektedir. BİT’lerin böylesine önem kazanmasıyla beraber “yeni” bir eşitsizlik türünden bahsedilmeye başlanmıştır. Genel anlamda BİT erişimi, kullanımı, kullanma beceri ve sağlanan fayda noktasında bireyler, sosyoekonomik gruplar ve coğrafi bölgeler arasında ortaya çıkan farklılıklardan söz edilmektedir. *Dijital eşitsizlikler* olarak adlandırılan bu farklılıklar, bireyin toplumsallaşma sürecinden iş piyasasında yer edinebilmesine dek birçok alanda olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Toplumsal eşitsizlikler ile yakından ilişkili olan dijital eşitsizlikler, birey ve grupların dezavantajlı durumunu daha da kötüleştirebilecek bir potansiyele sahiptir.

Birinci Bölümde detaylı olarak tartışıldığı üzere yaşlı bireyler halihazırda birçok toplumsal eşitsizlik biçiminin öznesi durumundadır. Her bir alanı enformasyon teknolojileri tarafından dönüştürülen günümüz toplumunda yaşlanan bireyler dijital eşitsizliklerden de olumsuz etkilenmektedir. Bu doğrultuda, yaşlıların maruz kaldığı dijital eşitsizliklerin anlaşılması ve arkasındaki sebeplerin su yüzüne çıkarılması, yaşlıların toplumsal kapsanmasının sağlanması yolunda önemli bir çabadır. Bu doğrultuda çalışma, yaşlılar arasında dijital eşitsizliklere değinmeden önce, BİT’lerin günümüz toplumlarındaki konumunu enformasyon toplumu tartışmaları etrafında inceleyecektir. Daha sonra, *dijital eşitsizliklerin* farklı seviyelerini, geleneksel toplumsal eşitsizlikler ile karşılıklı ilişkisini ele alacaktır.

2.1. ENFORMASYON TOPLUMU

İnsanlık, yaşamın her bir alanının güncel teknolojik gelişmeler ışığında bu teknolojiler tarafından dönüştürüldüğüne şahit olmaktadır. Bazı araştırmacılar bu gelişmelerin

günümüz toplumunu sanayi toplumundan farklı kılarak yeni bir toplumsal yapıyı (Drucker, 1999), *enformasyon toplumunu* ortaya çıkardığını ileri sürmüştür. Enformasyon toplumunu, bütünlüklü bir kavramsallaştırmanın ötesinde çeşitli olguların bir bileşimi olarak okumak mümkündür (Lupač, 2018, s.7). Enformasyon toplumu kavramsallaştırması birçok araştırmacı tarafından, farklı bakış açıları ile ele alınmış olsa da günümüz toplumunda BİT'lerin ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlardaki merkezi rolü birçok araştırmacının hemfikir olduğu bir noktadır.

Enformasyon toplumu kavramsallaştırmasına ön ayak olan ilk tartışmalar, ekonominin geçirdiği dönüşümü odağına almıştır. Enformasyon toplumunun en önemli özelliklerinden biri; maddi ürünlerin üretimine temellenen bir ekonomiden, enformasyonun merkezde olduğu bir ekonomik düzene geçiştir. Bu dönüşümü ele alan ilk tartışma Fritz Machlup'ın *The Production and Distribution of Knowledge in the United States (ABD'de Bilgi'nin Üretimi ve Dağıtımı)* (1962) kitabında gerçekleştirilir. Machlup, çalışmasında ABD'de bilgi sektörünün diğer sektörlerle göre başat konuma gelişini istatistikler ile ortaya koymuştur. Buna göre, 1960'lı yıllarda bilgi sektörü, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payının %29'unu oluştururken, bu alanda çalışanlar ise işgücü piyasasının %31'ini oluşturmaktaydı. Machlup bu verilerden yola çıkarak, ABD ekonomisinin hızla bir "bilgi ekonomisi"ne (knowledge economy) dönüştüğünü ileri sürdü (Machlup, 1962, s.44). Machlup'ın bu saptamaları, toplumların içinden geçtiği dönüşümün açıklanabilmesi hususunda önemli bir çıkış noktası oluşturarak enformasyon toplumu kavramsallaştırmasının ortaya çıkmasına önayak oldu.

Bu noktada, enformasyon toplumunun yekpare bir kavramı ifade etmediğinin altının çizilmesi gerekir. Enformasyon toplumu kavramsallaştırması, toplumdaki değişimleri odağına alan birçok araştırmacının ileri sürdüğü kavramların bir bütünü olarak okunmalıdır (Lupač, 2018, s.7). Bu doğrultuda enformasyon toplumu tartışmalarına katkıda bulunan birçok önemli araştırmacı bulunmaktadır. Ancak her bir araştırmacının bakış açısını ele almak bu tez çalışmasının kapsamını aşacaktır. Bu doğrultuda, enformasyon toplumu tartışmalarına katkıda bulunan önemli araştırmacıların katkılarına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Peter Drucker (1993 akt. Aktaş, 2007), günümüz toplumlarını *kapitalist sonrası toplum* olarak adlandırır. Ona göre, artık temel ekonomik kaynak doğal kaynaklar, sermaye ya da emek değil, bilginin ta kendisidir. Daniel Bell (1974) ise enformasyonun değişen doğasının endüstriyel toplumdan, *endüstri sonrası topluma* geçişe yol açtığını ve bu toplumun temelinde enformasyonun yattığını belirtir. Bell'e göre endüstri sonrası toplumda teorik bilgi, üretkenliğin ve yeniliğin kaynağıdır. Endüstri sonrası toplum modelinde ekonomik büyüme, enformasyonun egemenliği ile yakından ilişkilidir (Bell, 1974, s.20). Benzer bir biçimde Yoneji Masuda, enformasyon toplumunda temel ekonomik dinamiğin enformatik üretim olduğunu vurgulayarak ortaya çıkan bu yeni toplum biçiminin sanayi toplumundan tamamen farklı bir yapıda olduğunu ileri sürmüştür (Masuda, 1990 akt. Aktaş, 2007). Marshall McLuhan ise dijital teknolojilerin egemen olduğu, *küresel köy* olasılığının ortaya çıktığı bu dönemin önceki *mekanik çağı* ortadan kaldıracağını vurgulayarak yeni bir toplum düzenini ortaya çıkardığını iddia eder (McLuhan, 1964 akt. Aktaş, 2007). Görüleceği üzere, kullandıkları kavramlar ve yaklaşım biçimleri farklı olsa da araştırmacıların üzerinde hemfikir olduğu konu, enformasyon üretiminin ve enformasyon teknolojilerinin toplumdaki merkezi rolüdür.

Manuel Castells yeni enformasyon teknolojilerinin yol açtığı dönüşümü sistematik olarak incelemesi açısından enformasyon toplumu tartışmalarında oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak, öncüllerinin aksine, Castells enformasyon toplumu kavramını kullanmaktan kaçınır. Ona göre enformasyon toplumu kavramı belirsiz ve yanıltıcıdır çünkü kavram temelde enformasyonun toplum için önemini vurgulamaktadır. Ancak Castells enformasyonun tarih boyunca tüm uygarlıklar için önemli olduğunu dile getirir (Castells, 1996, akt. Nyíri, 2013). Bu yüzden, enformasyona bağlı süreçlerin üretimin ana kaynağı haline geldiği bu süreci, geçmişteki endüstriyalizme benzer bir biçimde, *enformasyonizm* kavramı ile açıklamayı tercih eder. Enformasyonizm, endüstriyalizmin yerine geçen bir teknoloji paradigmasına işaret eder (Castells, 2008, s. 97-205). Castells temelinde enformasyonizmin bulunduğu ve belirli tarihsel koşullar içerisinde ortaya çıkan bu özgül yeni toplumsal yapıyı *ağ toplumu* olarak adlandırır (Castells, 1996 akt. Nyíri, K. 2013).

Castells'e göre, günümüz toplumlarına özgü olan enformasyonun önemi değil, yeni bir teknolojik paradigmanın ortaya çıkışıdır (Castells, 2008). Bu yeni paradigmanın

merkezinde ise, yeni enformasyon teknolojileri etrafında ortaya çıkan teknoloji devrimi yer alır. Castells günümüz toplumunun içinden geçtiği dönüşümü, tıpkı sanayi devriminin sanayi toplumlarını ortaya çıkarması gibi, enformasyon teknolojilerinin merkezde olduğu bu devrim ile açıklar. Bu devrimin çekirdeğini mikro-elektronik, bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojileri oluşturur. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lere uzanan süreçte mikroçiplerin hızı artmış, boyutları küçülmüş, bu sayede bilgi işleme gücü her yere kurulabilir bir hal almıştır. 1980'lere gelindiğinde mikroçiplerin kullanıldığı kişisel bilgisayarlar günlük hayatın bir parçası olmaya başlamıştır (Castells, 2008, 49-88).

Teknoloji devrimini ortaya çıkaran diğer bir gelişme ise telekomünikasyon alanında internetin egemen hale gelmiş olmasıdır. İlk olarak askeri amaçlar için geliştirilen internet, nükleer saldırılarda bile ayakta kalabilen, merkezi olmayan bir iletişim altyapısı olarak hayata geçmiştir. Başlangıçta üniversitelerde yoğunlaşan internet teknolojisi, kısa bir süre içinde üniversiteler arasında bilgi alışverişini sağlayan etkili bir iletişim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. İnterneti kullanmak için gerekli becerilere sahip olan bireylerin bulunduğu üniversitelerin bu teknolojiyi kullanan ilk kurumlar olması, bir anlamda internetin olası kullanım alanlarını görmeyi mümkün kılmıştır (Castells, 2008, s.58-69).

Teknolojik devrimin toplum üzerindeki etkilerini tartışmadan önce Castells'in toplumu nasıl ele aldığını anlamak gerekir. Castells'e göre toplum, belirli bir sosyal yapının içinde ve çevresinde örgütlenen insanlar arasındaki çatışmalı etkileşimden oluşur. Bu yapı tarihsel olarak ortaya çıkmış *üretim, güç ve deneyim* ilişkilerinin bütünden oluşur. *Üretim* insanın madde (doğa) üzerindeki eylemidir. İnsan bu yolla ürün ortaya çıkarır, bir kısmını tüketir ve artık değeri biriktirir. Bu artık değer, toplumsal olarak belirlenmiş hedefler dahilinde yatırıma dönüştürülür. Üretim ilişkileri nihayetinde sınıf temelli bir bölünmeye yol açan; kârın sahipliğini, dağıtımını ve kullanımını belirleyen ilkeler tarafından karakterize edilir. *Deneyim* ise insanın kendi üzerindeki eylemidir. Bu eylem, biyolojik ve kültürel kimlikler arasındaki ilişki ile toplumsal ve doğal çevre tarafından belirlenir. *Güç* ise sembolik veya fiziksel şiddet yoluyla insanların diğer insanlara kendi iradelerini dayatma eylemidir (Castells, 2008, s.17-21).

Enformasyon teknolojileri üretim ilişkilerini kökünden değiştirmiş, yeni bir ekonomik düzeni ortaya çıkarmıştır. Bu “yeni ekonomi”nin en önemli özelliği *enformasyonel* olmasıdır, her bir ekonomik birimin üretkenliği ve rekabet gücü enformasyonun üretimi, işlenmesi ve yönetilmesi ile belirlenir. Ekonomi artık küreseldir ve ekonominin çekirdek faaliyetleri (finans marketleri, bilim ve teknoloji, uluslararası ticaret vb.) tek bir birim olarak çalışma kapasitesine sahiptir (Castells, 2008, s.128). Oldukça seçici bir doğaya sahip olan küresel ekonomi, değeri olan her şeyi birbirine bağlarken işlevi olmayan ya da işlevini yitirmiş birimleri (insanlar, firmalar, bölgeler) dışlar. Yeni ekonominin diğer bir özelliği ise *ağlaşmış* olmasıdır. Artık yeni bir ekonomik organizasyon yani *ağ kuruluşu* egemendir. İrili ufaklı firmalar, büyük şirketler, küçük işletmeler bu ağa bağlıdır. Ağ kuruluşunda proje bazında ortaya çıkan geçici bağlantılar, proje bittiğinde son bulur. Tüm bu yenilikler sonucunda emek gücünün doğası da değişmiştir. Küreselleşme, enformasyona bağlılık ve ağ kuruluşu esnek çalışma düzeninin yaygınlaşmasına yol açmış; yarı zamanlı işler, geçici işler³ ve mesleki hareketlilik iş piyasasının gerçeği haline gelmiştir (Castells, 2008, s.324-374)

Teknoloji devriminin etkileri kültürel alanda da kendisini gösterir. Castells, yeni medya ile kitle izleyicisinin yerini bölünmüş, farklılaşmış ve bireyselleşmiş bir izleyici kitlesine bıraktığının altını çizer. 1990’larda internetin sıradan kullanıcıya ulaşması, kültür endüstrisinin medya metinleri üzerindeki kontrolünü tehdit etmeye başlamıştır (Castells, 2013). Bu doğrultuda Castells, ağ toplumunda *kitlesel öz iletişim* sisteminin ortaya çıktığını ileri sürer. Kitlesel öz iletişim, geçmişin kitlesel ve kişilerarası iletişim biçimlerinden ayrılan yeni bir iletişim biçimidir. Bu iletişim biçimi geniş çaplı bir izleyici kitlesine ulaşabilme potansiyeli taşıdığı için kitlesel, aynı anda kişilerarası iletişime olanak sağladığı için ise bireyseldir (Cooley, Cooley vd., 2021). Bu doğrultuda bu sistem “ağ toplumunda çok sayıdaki kişiden, çok sayıdaki kişiye hem eş zamanlı hem eş zamansız yatay bir iletişim pratiğidir” (Göker, 2016, s.985). Kitlesel öz iletişim sisteminde, bireyler ağda yer alan uygulamalar veya internet siteleri üzerinden kendi içeriklerini üreterek küresel izleyiciye ulaşma olanağına sahip olduğu gibi, ağ üzerindeki içerikleri kendi tercihiyle filtreleyerek tüketebilirler (Castells, 2013).

³ Geçici işler (İngilizce: gigs) : Müzik endüstrisinden ödünç alınan gig terimi, belirli bir işle uzun dönemli bağlantısı olmayan işlerdir. İşçiler belirli bir görevde kısa bir süre için istihdam edilir.

Her bir potansiyel kitlesel öz iletişim aktörü (kişiler, gruplar ya da organizasyonlar), diğer düğümler ve alt ağlar arasında çeşitli kaynakların, uzmanlıkların ve becerilerin dağıtıldığı ağdaki düğümler olarak düşünülebilir. Ağ üzerindeki her bir düğüm “öz programlanmış” yani kendi başına çalışma kapasitesine sahip bağımsız aktörlerdir. Bu düğümlerin ürettiği içerikler, diğer düğümler ile etkileşime geçebilir ve onları etkileyebilir. Düğümlerin ürettiği içerikler ağa sunulduğu andan itibaren üreticisinin kontrolünden çıkar, zaman ve mekândan bağımsız olarak kendisini tekrarlayabilir, yeniden anlamlandırılabilir ve yeniden üretilebilir. Bu doğrultuda eğer ağ toplumu entegre bir toplumsal bilince benzetilecek olursa, kitlesel öz iletişim herhangi bir yerde üretilebilen, yayılabilen ve kolektif bilinç üzerinde izini bırakan tekil oluşumları ifade eder (Cooley, Cooley vd, 2021).

Özetlenecek olursa, *kitlesel öz iletişim* sisteminde kullanıcılar potansiyel olarak küresel bir izleyici kitlesi tarafından tüketilmek üzere içerikler üretebilir, ağ üzerinde var olan içerikleri filtreleyerek tüketebilir, onları düzenleyerek yeniden üretebilir ve anlamlandırabilirler. Bu esnek ve dahil edici ağ, insanların içinde yaşadığı sembolik çevreye ev sahipliği etmektedir. Bu yeni düzende her bir öz kitlesel iletişim düğümü, toplumun sembolik çevresinin üretilmesi sürecinde direkt bir katılımcı olabilme şansına sahiptir (Cooley, Cooley vd, 2021).

Araştırmacıların tartışmalarında açıkça görüldüğü gibi, bilgi ve iletişim teknolojileri insanların yaşama, çalışma, birbirleriyle ve kültür ile etkileşime geçme biçimlerini kökten değiştirmiş, toplumun ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal alanlarını büyük bir dönüşüme uğratmıştır. Nasıl adlandırılırsa adlandırılınsın, ortaya çıkan bu yeni toplum biçiminin, geçmişteki toplumlardan ekonomik, kültürel ve siyasi olarak ayrıldığı açıktır. Bu doğrultuda, araştırmacı netlik sağlanabilmesi amacıyla, alanyazında daha sık kullanılan *enformasyon toplumu* terimini kullanmayı tercih etmiştir. Enformasyon toplumunda dijital eşitsizliklerin niçin önemli olduğunun anlaşılabilmesi için BİT’lerin çeşitli kullanım alanlarının detaylandırılması faydalı olacaktır. Bir sonraki başlıkta BİT’lerin ekonomi, eğitim, sosyal, siyasi ve yurttaşlık alanlarındaki kullanımlarına değinilecektir.

2.1.1. Enformasyon Toplumuna Katılımın Bir Aracı Olarak Bilgi ve İletişim Teknolojileri

Değınildiği üzere enformasyon toplumu, toplumsal aktivitelerin enformasyon yoğunluğunun arttığı bir topluma işaret eder (van Dijk, 2005, s.134). Günümüz toplumlarında BİT'ler yalnızca birer iletişim aracı olmaktan çıkmış, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda etkin olarak kullanılan teknolojilere dönüşmüştür. BİT'lere erişimin lüks olarak değerlendirilmesi yerine yavaş yavaş bunun bir zorunluluğa dönüştüğünü söylemek abartılı olmaz (Dezuanni, Burgess vd., 2017, s.6).

Öncelikle, finansal kaynakların refah ve toplumsal konumu belirleyen en önemli faktörlerden biri olduğu düşünöldüğünde, günümüzde bu teknolojilerin ekonomik alanda nasıl kullanıldığını incelemek, BİT'lerin enformasyon toplumunda konumunu anlamak için anlamlı bir başlangıç olacaktır. Yukarıda tartışıldığı üzere günümüzde dijital teknolojiler sayesinde küresel finansal piyasalar tek bir birim olarak çalışma kapasitesine sahiptir (Castells, 2008). Bu, ekonomik düzende verimlilik ve üretim enformasyonun işlenmesine bağlıdır. Büyük ölçüde enformasyona dayanan bir ekonomik sistemde bu teknolojilere erişim ve bu teknolojileri kullanma becerileri, iş piyasasına katılma hususunda hayati önem taşımaktadır.

Günümüzde iş verenler; dijital becerilere sahip, enformasyonu işleyebilecek nitelikte iş gücüne ihtiyaç duymakta ve bu becerileri ödüllendirmektedir (Antonio ve Tuffley, 2015, s.3). Dahası BİT'ler, bireylerin profesyonel ağlarını genişletmelerine, daha iyi işler bulmalarına da imkân sağlar. Ancak BİT'lerin ekonomik alanda kullanımı yalnızca istihdamla ilişkili değildir. Günümüzde dijital ortamlar, bireylere çevrimdışında bulamayacakları daha iyi ürün ve hizmetlere erişmelerine (internet alışverişı), finansal kaynaklarını verimli bir biçimde yönetmelerine (e-bankacılık) ve bu hususta bilgiye ulaşarak daha bilinçli kararlar verebilmelerine de olanak tanır (Antonio ve Tuffley, 2015, s.3; van Dijk, 2020, s.99).

Dijital teknolojiler giderek artan bir şekilde eğitim alanında da kullanılmaktadır. İlkın, öğrenciler internetin enformasyon arama özelliğini kullanarak örgün eğitimlerine katkıda bulunur (Chayko, 2018, s.180:184). Öğrencilerin yanı sıra, internetin sağladığı bilgiye erişme olanağı, bireyin yaşamı boyunca öğrenmeye devam etme yeteneği ve

alışkanlığına işaret eden (Chan ve Leung, 2001, s.9) yaşam boyu öğrenme sürecinde de etkili olarak kullanılmaktadır (Drigas ve Tsolaki, 2015). Günümüzde dijital teknolojiler eğitimin gerçekleştirilebilmesi için de sıklıkla kullanılmaya başlamıştır. KOVID-19 salgını sırasında şahit olunduğu üzere dijital araçlar; düşük maliyet, esneklik, kişiselleştirme gibi sayısız olanakları sayesinde insanlara eğitim sunma noktasında tercih edilen bir araç haline gelmiştir (Ağaoğlu, 2022).

Günümüzde hayatımızın olağan bir parçası olan internet, başından beri merkezlessiz bir teknoloji olması, anonimliğe izin veren yapısından dolayı ifade özgürlüğünü, demokratik katılımı, bilgi alma özgürlüğünü güçlendirecek bir teknoloji olarak görülmüş (Dutton, 2011) ve hatta Habermasçı anlamda yeni, ideal kamusal alanın kurulabileceği bir uzam olarak tahayyül edilmiştir (Papacharissi, 2002). Bu doğrultuda internetin *ağlaşmış kamuyu* ortaya çıkardığı belirtilir. Ağlaşmış kamu, teknolojiler üzerinden kurulan alanlara ve insanların, teknolojinin ve deneyimin birlikteliğinden doğan bir kolektifliğe işaret eder (boyd, 2010, s.39). İnsanların toplumsal ve kültürel olarak ya da yurttaşlık amacı ile toplanmasına, ailelerinin ve yakınlarının dışındaki insanlarla iletişim kurmasına izin verir (boyd, 2010, s.39). Ağlaşmış teknolojiler, enformasyonu ve toplumsal hareketleri yoğunlaştırma (amplify), kaydetme ve yayma noktasında önemli olanaklar sağlar (boyd, 2010, s.40). Bu doğrultuda internet, bireylerin ortak bir amaç etrafında toplanarak seslerini duyurabilmelerine ve toplumsal değişimlerin harekete geçirilmesine olanak tanır⁴.

İnternet aynı zamanda zayıf ve güçlü bağların kurulmasında ve sürdürülmesinde kullanılır. Zayıf bağlar, bilgi alma, eğlence ve politik katılım gibi alanlarda etkileşime geçilebilen sosyal ağlara işaret eder. İlaveten, BİT'ler insanların mekânsal sınırlamalara bağlı kalmadan aileleri, akrabaları ve arkadaşları ile iletişime geçebilmesine yani *güçlü bağlarını* kolaylıkla sürdürebilmesine olanak tanır (Chayko, 2018, s.143-161).

Yurttaşlık hizmetleri de gün geçtikçe dijital uzama taşınmaktadır. Dijital teknolojiler vatandaş kimliği, kayıt tutma, bilgilendirme, sosyal hizmetler ve sağlık gibi önemli

⁴ Geçtiğimiz on yılda birçok toplumsal hareket çevriminde örgütlenerek çevrimdışına taşmıştır. Türkiye'de Gezi Protestoları #DirenGezi etiketiyle milyonları harekete geçirmiş, ABD'de polis şiddetine karşı yürütülen Siyahi Hayatlar Değerlidir hareketi #BlackLivesMatter yine sosyal medya üzerinden örgütlenmiştir.

sistemlerin koordine edilmesinde etkili bir araç olarak kullanılabilir (Chayko, 2018, s.185). Bu sistemler vatandaşların kamu hizmetlerine kolay ve etkili bir biçimde erişebilmesine olanak sağlar. Diğer bir taraftan kamu kuruluşlarının koordinasyonuna yardımcı olur, verimliliği ve ekonomik büyümeyi arttırabilir (Chayko, 2018, s.184). Her ne kadar çevrimiçi yurttaşlık hizmetleri evrensel olarak uygulanmaya başlamamış olsa da özellikle gelişmiş ülkelerde bu yönde bir eğilimin olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye de 2000'li yılların başından itibaren e-devlet alanında adımlar atmıştır. 2001 yılında eTürkiye girişimi başlatılarak e-Devletin temelleri atılmıştır. Özellikle 2010 yılından itibaren e-devlet uygulamaları hızla gelişmiş, birçok kamu kuruluşunun sunduğu hizmetler internet ortamına da taşınmıştır (Ekinci, 2018)

Beraberinde getirdiği olanaklar ve faydalar düşünüldüğünde, BİT'lerin gündelik ve toplumsal hayatın idame ettirilebilmesinde hayati bir rol oynadığı açıktır. Günümüz toplumlarında çevrimiçi ve çevrimdışı arasındaki çizgi giderek bulanıklaşmakta, iki alan iç içe geçerek birbirini etkilemektedir. Bu yüzden, söz konusu teknolojilere erişim ve bu teknolojilerin kullanımı hem dijital hem de toplumsal katılım anlamına gelmektedir (Ragnedda ve Mutsvairo, 2018). Dijital uzamdan dışlanan bireyler iş, eğitim, yurttaşlık, sosyallik gibi hayatın birçok alanına fayda sağlayan olanaklardan mahrum kalmaktadır. Bu durum, kişinin yaşam imkanlarını da olumsuz etkilemekte, dijital dışlanma toplumsal dışlanmaya dönüşmektedir (Helsper, 2008; Ragnedda ve Mutsvario, 2018).

Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, toplumda avantajlı konuma ve çevrimdışı sermayeye sahip bireylerin, dijital uzama daha fazla katılım sağlama şansına sahip olmasıdır (van Deursen ve Helsper, 2015a). Öte yandan, dezavantajlı bireyler dijital ortamlara erişim sorunları ile karşı karşıya kalmakta, erişime sahip olanlar ise çeşitli sebeplerden ötürü ortamı verimli bir biçimde kullanamamaktadır. Sonuçta bu durum, halihazırda daha iyi bir konuma sahip olanların, BİT'ler yoluyla konumlarını güçlendirdikleri, toplumun çeperinde bulunanların ise BİT erişim ya da kullanımı noktasında dezavantajlı olduklarından yaşamlarına nitelikli katkılar sağlayamadıkları anlamına gelmektedir (van Deursen ve Helsper, 2015a). Kısaca dijital dışlanma toplumsal dışlanmaya yol açmakta ve var olan toplumsal eşitsizlikleri pekiştirmektedir.

Yukarıda aktarılan nedenlerle çağdaş toplumlarda bir sosyal politika olarak dezavantajlı bireylerin dijital alana dahil edilmesi gerekliliği doğmuştur. Bu doğrultuda, Birleşmiş

Milletler 2015 yılında internete erişimini, temel bir insan hakkı olarak tanımlamıştır (Lim ve Sexton, 2011, s.295). Uluslararası kuruluşlar, hükümetler, sivil toplum örgütleri, dijital kapsama politikaları ve eylem planları hazırlamıştır. Dijital kapsama, toplumun en kırılgan gruplarının da dahil edecek şekilde birey ve toplulukların BİT erişimi ve kullanımını sağlayacak tüm aktivitelere işaret eder (National Digital Inclusion Alliance, 2017 akt. Reisdorf ve Rhinesmith, 2017, s.133). Dijital kapsama, bir yönüyle bireylerin dijital ortama istikrarlı bir biçimde bağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan cihazlara sahipliğinin sağlanması gibi fiziksel bir düzeyi tanımlar. Öte yandan bireyin öz yeterliliğini, dijital ortama katılımını ve bu ortamlarda iş birliği gerçekleştirebilmesini sağlayacak dijital becerilere yönelik eğitimleri, teknik destek ile içerik ve uygulamalara erişimini içeren çok katmanlı bir sürece işaret eder (Reisdorf ve Rhinesmith, 2017, s.133).

Ne var ki dijital kapsama direkt olarak toplumsal kapsamaya dönüşmeyebilir. Kullanıcıların eriştikleri ortamda ne yaptıkları ve bu ortamdan ne derece fayda sağladıkları; sosyodemografik arkaplanları ve çevrimdışı sermayelerinden, internete nereden bağlandıklarına ve kullandıkları cihazların teknik özelliklerine kadar birçok faktörden etkilenir (Reisdorf ve Rhinesmith, 2017). Bu nedenle dijital kapsama yalnızca *içerme* ve *dışlama* biçiminde basit bir ikili ayırım temelinde incelenmemeli, çok yönlü bir kavram olarak ele alınmalıdır. Bu anlamda dijital kapsama, ancak dijital eşitsizliklerin üç seviyesinin ortadan kaldırılması ile mümkün olacaktır. Bir sonraki başlıkta dijital eşitsizlik kavramı bu üç düzeyde ele alınacak ve kavramın geleneksel toplumsal eşitsizlikler ile kurduğu karşılıklı ilişki tartışılacaktır.

2.2. DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER

Dijital eşitsizlikler, internet teknolojisinin yaygınlaşmaya başladığı doksanların ortasından günümüze kadar araştırılan ve bu tarihi süreçte anlam ve kapsamı genişleyen bir olguya işaret eder. Günümüzde dijital eşitsizlikler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yeni türlerine (kısaca internet, bilgisayar ve mobil cihazlar) (van Dijk, 2017, s.1) erişimde, kullanılma biçimleri, kullanmak için gerekli olan beceriler (Hargittai, 2020) ve kullanımdan elde edilen faydalar bağlamında (Deursen ve Helsper, 2015a) kişiler,

bölgeler ve ülkeler arasında ortaya çıkan eşitsizliklere işaret eder. Dijital eşitsizlikler üç temel seviyede incelenir: sahiplik ve erişim meselesini ele alan *birinci seviye dijital eşitsizlikler*; dijital teknolojileri kullanmak için gereken beceri seviyesinde ve kullanım amaçlarında ortaya çıkan eşitsizlikleri ifade eden *ikinci seviye dijital eşitsizlikler* ve son olarak dijital teknoloji kullanımının getirdiği çevrimdışı faydalarda ortaya çıkan farklılıklara odaklanan *üçüncü seviye dijital eşitsizlikler*. Dijital eşitsizlikler, toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel süreçler ile karmaşık bir ilişkiye sahiptir. Bu durum, dijital eşitsizlikler olgusunun iktisat, sosyoloji ve iletişim bilimleri gibi çeşitli alanlarda çalışılmasına sebep olmaktadır (Lupač, 2018).

Dijital eşitsizlik araştırmaları başlangıçta, *dijital bölünme* kavramını kullanarak teknoloji sahipliği ve bu teknolojilere erişim hususunda ortaya çıkan eşitsizliklere odaklanmıştır. Erken çalışmalar erişim eşitsizliklerine işaret eden dijital bölünmeyi *sahip olan ve olmayan* ikiliği etrafında incelemiş, buradan yola çıkarak araştırmacılar teknoloji erişimine sahip olanları eşitsizliklerin avantajlı tarafında kabul etmiştir (Özsoy, 2020, s.12).

2000'ler, internetin ve bilgisayarların gittikçe yaygınlaştığı, mobil cihazların insanların hayatına girdiği tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde internet bağlantı ücretleri düşerken bilgisayarlar günden güne küçülmekte, hızlanmakta ve ucuzlamaktaydı. Dünya çapında internet erişim oranları hızla yükselmekteydi (Lupač, 2018). Birçok araştırmacı ve siyasi tarafından iddia edildiği gibi teknolojiler ucuzladıkça kullanım oranları artmakta, geçmişte raporlanan erişim farklılıkları daralmakta, bu durum ise dijital bölünmenin “doğal olarak” ortadan kalktığı yanlılığına yol açmaktaydı (Özsoy, 2020).

Ancak dijital teknolojilere erişim artsa da araştırmacılar, bu teknolojileri kullanmak için gerekli olan becerilerin seviyesinde ve kullanım çeşitliliğinde farklılıklar bulunduğunu, bu farklılıkların yeni eşitsizliklere yol açtığını ileri sürdü (DiMaggio ve Hargittai, 2001). 2000'li yılların başından günümüze uzanan dönemde tartışılan dijital beceri eşitsizlikleri *ikinci seviye dijital bölünme* ya da *ikinci seviye dijital eşitsizlikler* olarak adlandırılmaktadır. Son on yılda ise araştırmalar, erişim ve beceri engeli ortadan kalksa dahi ortamdan sağlanan faydanın çeşitli faktörlerden etkilenecek farklılaşabileceğini

göstermektedir. Fayda düzeyinde ortaya çıkan eşitsizlikler ise *üçüncü seviye dijital bölünme* olarak adlandırılmıştır.

2.2.1. Birinci Seviye Dijital Eşitsizlikler

Günümüzde dijital eşitsizliklerin birinci seviyesi olarak incelenen *dijital bölünme* kavramı 90'ların ortasında ABD yazılı basınında kullanılmıştır (Molnár, 2003). Dijital bölünme genellikle BİT türlerine *sahip olanlar* ve *sahip olmayanlar* arasındaki farklılıklar olarak tanımlanır (Van Dijk, 2017, s.1)⁵. Bu BİT teknolojileri genellikle bilgisayarlara ve internete işaret eder (Van Dijk, 2017, s.1). Dijital bölünme meselesi sistematik olarak ilk kez NTIA tarafından “*Ağ Üzerinden Düşmek: Kırsal ve Kentsel Amerika’da ‘Sahip Olmayanlar’ Üzerine Bir Araştırma*” başlıklı raporlar serisinde ele alınmıştır. Bu çalışma halen dijital eşitsizlikler araştırmalarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Lupač, 2018, s.48).

1994’te yayınlanan ilk rapor, Amerikan Nüfus Dairesinin ulusal düzeyde gerçekleştirdiği ancak özel olarak dijital bölünme meselesini araştırmak için yapılandırılmamış bir anketin verilerini analiz etmiştir. Anket; telefon hattı, modem ve kişisel bilgisayar sahipliği hakkında sorular içermektedir. Rapor, keskin bir biçimde *sahip olanlar* ve *sahip olmayanlar* ikiliğine dikkat çekmiş, veriler kırsal, kentsel ve şehir merkezi kategorilerinde tartışılmıştır (DiMaggio ve Hargittai, 2001). Bulgular, teknoloji sahipliği oranlarının yoksul hanelerde, eğitimsiz bireyler ve etnik azınlıklar arasında (Asya ve Pasifik azınlıkları hariç) ve şehir ile karşılaştırıldığında kırsal bölgelerde yaşayanlar arasında daha düşük olduğunu göstermektedir. NTIA’nın 1998, 1999, 2000 yıllarında periyodik olarak yayınladığı çalışmalar, tutarlı bir şekilde benzer sonuçları ortaya koyarak dijital bölünmenin giderek arttığını raporlamaktaydı (Lupač, 2018, s.48-51)

1990'ların ortasından 2000'lerin başına kadar dijital bölünme, araştırmacılar ve politikacılar arasında sıcak bir konu olmaya devam etti. 2000 yılında Bill Clinton Yönetimi, dört yüzden fazla hükümet ve sivil toplum kuruluşu tarafından imzalanan

⁵ Bu tez çalışması da dijital eşitsizlikleri internete, internete bağlanan cihazlara erişim ve bu cihazların kullanımı ve ihtiyaç duyulan beceriler seviyesinde incelemektedir. Kavram bütünlüğü sağlanabilmesi amacıyla bu teknolojiler BİT ya da dijital teknolojiler olarak ifade edilmektedir.

"*Dijital Bölünmeyi Kapatmak için Ulusal Eylem Çağrısı (A National Call to Action to Close the Digital Divide)*" girişimini duyurdu. Amaç, bilgi teknolojilerine dayanan "yeni ekonomi"nin potansiyelini ortaya çıkarmak için dijital bölünmeyi daraltmaktı (Lupač, 2018, s.51). Bu dönemde Birleşik Devletlere paralel olarak Avrupa Birliği (AB) de dijital bölünmeyi daraltmaya yönelik politikalar geliştirmiştir. AB, 1999 Lizbon Deklarasyonu'nda 2010 yılına kadar dünyanın en yenilikçi ekonomisi olmaya yönelik stratejisini duyururken nüfusunun yarısının yaşamları boyunca bir defa bile bilgisayar kullanmadığı gerçeğini de kabul etmiştir. AB, bu sorunun üstesinden gelebilmek için interneti evrensel bir hizmet olarak tanımladı. İnternetin yaygın olarak kullanılabilmesi için yasal düzenlemeler yoluyla telekom operatörlerini bağlantılarını internete açmaya ve halka açık erişim noktaları oluşturmaya teşvik etti (Van Dijk, 2008, s.17).

1995-2004 yılları arasında yapılan araştırmalar, internet ve bilgisayar sahipliğinin özellikle yüksek eğitimli ve yüksek gelirli bireyler arasında arttığını, dijital bölünmenin genel nüfusa bakıldığında kapandığını göstermekteydi (Van Dijk, 2020, s.17). Bu eğilimin bir sonucu olarak dijital bölünme tartışmasının geçerliliği politikacılar ve araştırmacılar tarafından sorgulanmaya başlandı. Bu iddiayı ortaya atanlar dijital bölünmenin bir mit olduğunu ve hatta böyle bir olgunun var olmadığını dahi ileri sürmekteydi (Van Dijk, 2020, 18). Dijital bölünmenin bir mit olduğunu ileri sürenler, iddialarını çeşitli argümanlarla desteklemekteydi.

Örneğin BİT'lerin diğer teknoloji, mal ve hizmetlerden farklı olmadığını ileri süren "BİT'lerin istisnai olmaması" (Lupač, 2018, s.53) yaklaşımı dijital eşitsizlik tartışmasına karşı argüman olarak kullanıldı. Dönemin ABD Federal İletişim Komisyonu Başkanı, dijital teknolojileri diğer ürünlerle karşılaştırarak o halde bir "Mercedes Bölünmesi"nden (Lupač, 2018, s.53) de bahsedilebileceğini dile getirdi. Bu bakış açısına göre, tıpkı diğer mal ve hizmetlerde olduğu gibi bilgisayarların ve internetin maliyeti düştüğünde dijital bölünme de kaybolacaktı (Lupač, 2018, s.54). BİT'lerin istisnai olmaması fikrinin yanı sıra dijital bölünmenin kendi kendine yok olacağı da iddia edilmiş ve *yeniliklerin yayılımı kuramı* dijital bölünme tartışmasına karşı kullanılmıştır (Lupač, 2018, s.56)

Yeniliklerin yayılımı kuramı, bir yeniliğin toplum ve bireyler tarafından kabul edilme sürecini değişim bakış açısıyla inceler. Kurama göre "yenilik" ya da "inovasyon" bir

birey ya da kültür tarafından yeni olarak algılanan fikirlere, pratiklere ya da objelere işaret eder (Trahan, 2019). Yayılım bir *yeniliğin* belirli *kanallar* yolu ile *zamanla* bir *toplumsal sistemin* üyeleri arasında iletiildiği bir süreçtir (Rogers, 1983, s. 10). Kurama göre yayılımın dört temel yapı taşı: *yenilik*, *iletişim kanalları*, *zaman* ve *toplumsal sistemdir* (Rogers, 1983, s.10). Birey öncelikle, *yenilik kararı süreci* ile bir yeniliği kabul edip etmeme kararını alır. Bu süreç, *bilgi*, *ikna*, *karar*, *uygulama* ve *onaylama* adımlarından oluşur⁶ (Rogers, 1983, s.20). Kurama göre bir yenilik zamanla toplumun her kesimine yayılacak, adaptasyon doyumuna ulaşacaktır (Lupač, 2008, s.55-57). BİT sahipliğinin toplumda doyumuna ulaşacağı iddiası, dijital bölünmenin doğal olarak ortadan kalkacağı önerisini desteklemekteydi.

Bu argümanlar ile örtüşür biçimde, istatistikler zaman içinde nüfusun daha büyük bir kısmının BİT'lere sahip olmaya başladığını gösterdi. Hatta dijital bölünmenin dezavantajlı tarafında yer aldığı belirlenen gruplar arasında internet ortamında geçirilen süre diğer grupların çok daha üzerindeydi. Bu anlamda artan BİT adaptasyonu bireylerin, erken dijital bölünme araştırmalarının kullandığı anlamda, teknolojilere daha fazla “erişimi” olduğunu göstermekteydi (Özsoy, 2020, s.17-18). Dijital bölünme kavramı, internet yayılımının ilk dönemlerinde bireyler ve bölgeler arasındaki erişim farklılıklarını açıklamak ve bu konuya dikkat çekmek için faydalı bir bakış açısı sağlamış olsa da artan erişim oranları ile beraber bu artışın beraberinde getirdiği yeni eşitsizlikleri açıklamada yetersiz kalmıştır. Öyle ki artan kullanım oranları, aslında kökleri diğer toplumsal eşitsizlik türlerine bağlı yeni eşitsizlik türlerini ortaya çıkarmaktadır.

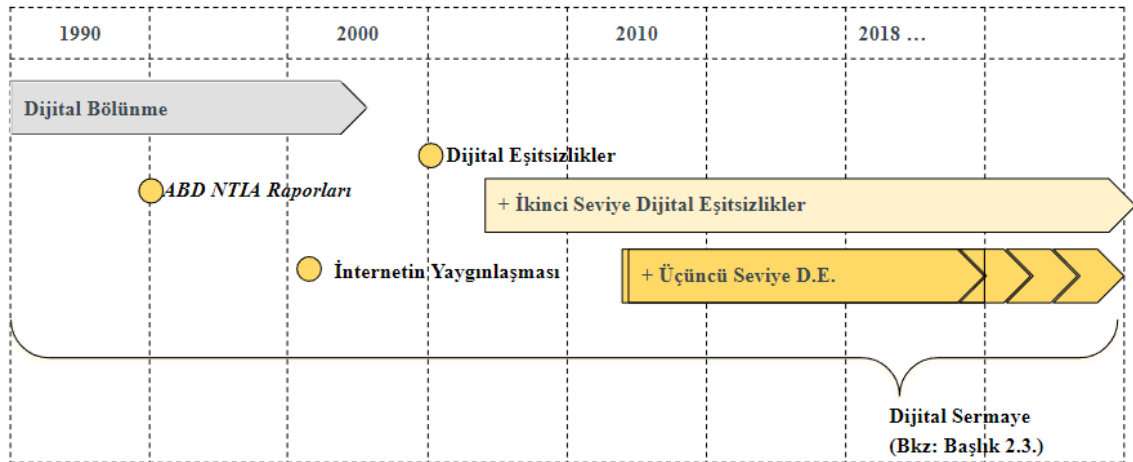
⁶ Kişi yenilikten haberdar olduğunda bilgi aşaması gerçekleşir ve ardından birey yeniliğe karşı olumlu ya da olumsuz bir tavır geliştirerek ikna sürecini tamamlar. Karar sürecinde birey söz konusu yeniliği kabul etme ya da etmemeye yol açacak eylemlerde bulunur. Uygulama süreci ise bireyin yeniliği kullanmaya başlamasına işaret eder. Son olarak onaylama sürecinde birey aldığı kararı yeniler ya da bunu tersine çevirebilir. Sonuç olarak bu süreç yeniliği kabul etme ya da reddetme ile sonuçlanır. Rogers, yeniliği kabul etme seviyesine göre toplumda beş farklı kategori belirlemiştir. Buna göre, bir yeniliği ilk olarak yeniliklere ve risklere açık, maddi olarak avantajlı bireylerin oluşturduğu *yenilikçiler grubu* kabul eder. Bu süreçte adaptasyon oranları yükselmeye başlar. Ardından *ilk kabul edenler*, yeniliği kullanmaya başlar. Kanaat önderlerinin oluşturduğu bu ikinci grup yayılım için elzemdir, bu grup yenilik hakkındaki belirsizlikler ve şüphelerin ortadan kaldırılmasında rol oynar. Üçüncü grup olan *erken çoğunluk* ise konformistlerden oluşur, bu bireyler söz konusu yeniliği toplumun geriye kalanından daha hızlı kabul etmeye çalışır. Yeniliklere şüpheli yaklaşan bireylerden oluşan *geç çoğunluk* ise söz konusu yenilik bir toplumsal norma dönüştüğünde ve istikrarlı bir form aldığında kabul eder. Son olarak *geç kalanlar*, muhafazakâr, finansal kaynakları az bireylere işaret eder, bu bireyler yeniliği kabul etmeye başladığında artık yeni yenilikler çıkmaya başlamıştır.

Günümüzde dijital bölünme kavramının yetersiz olmasının nedeni, eşitsizlikleri sahip olanlar ve sahip olmayanlar ikiliğinde inceleyerek erişimi olan herkesin bu teknolojileri kullanacağı, kullanabileceği ve bu teknolojilerden faydalanabileceğine varsayımında bulunmasıdır (DiMaggio ve Hargittai, 2001). Araştırmaların da gösterdiği gibi erişimin kullanımı garanti etmediği gibi teknoloji kullanımı da internetten tam anlamda fayda sağlanacağını garanti etmemekteydi. Bu yüzden artan erişim oranları ile beraber, teknoloji bağlamında ortaya çıkan eşitsizlikleri odağına alan araştırmaların sorusu *kimlerin çevrimiçi olduğu ya da olabildiği sorusunundan bireyler çevrimiçi ortamda neler yapıyor, yapabiliyor ve ne ölçüde yararlanabiliyor* sorusuna evrilmeye başlamıştı (DiMaggio ve Hargittai, 2001).

2000’li yılların başlangıcında dijital eşitsizliklerin basit bir ikilik etrafında incelenemeyeceği fark edilmiş, bu eşitsizliklere dair daha karmaşık ve kapsayıcı öneriler geliştirilmiştir. DiMaggio ve Hargittai (2001), yukarıda bahsedilen faktörleri göz önünde bulundurarak araştırmacıların odağını basit bir sahiplik meselesinden teknolojik ekipman, kullanım otonomisi, beceri, sosyal destek ve kullanım türü gibi birçok meseleyi odağına alan *dijital eşitsizlikler* olgusuna çevirmesi gerektiğini dile getirmiştir. Araştırmacılar bu kapsamda, bireylerin toplumsal konumlarının BİT erişimi ve kullanımı ile olan ilişkisini test edecek modellerin hazırlanması ve sınanmasını; internet kullanımından sağlanan fayda farklılıklarına odaklanılmasını ve bu teknolojilerin kullanımını ve bunlardan sağlanan faydayı etkileyen kurumsal kararların irdelenmesi gerektiğini önermiştir.

Dijital eşitsizlikler araştırmaları, bireylerin çevrimiçi cihazlara sahip olsalar dahi demografik özellikleri ile yakından ilişkili olarak bireyler arasında kullanım çeşitliliği (DiMaggio, Hargittai vd., 2004), beceri (Hargittai, 2020) ve sağlanan fayda (van Deursen, Helsper, 2015a) bakımından farklılıkların olabileceğini ileri sürmüştür (Hargittai, Piper vd., 2019, s.881-882). Bu anlamda dijital eşitsizlikler kavramına içkin olan şey, sadece sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki ikili karşıtlığa odaklanılmayarak kullanım, beceri ve sağlanan fayda farklılıklarını toplumsal eşitsizlikler bağlamında ele almasıdır. Ancak dijital bölünme kavramının yetersiz olması, kavramın tamamen kullanışsız ya da faydasız olduğu anlamına gelmemektedir.

Dijital bölünme çalışmaları, BİT'lerin nüfus arasında yayılmaya başladığı dönemde erişim farklılıklarına odaklanması ve bu konuya dikkat çekmesi bakımından oldukça önemlidir. Günümüzde halen erişim farklılıklarının devam ettiği düşünüldüğünde de dijital bölünmenin ortadan kalkmadığı aşıkardır. Bu anlamda dijital bölünme, çok katmanlı dijital eşitsizlikler olgusunun birinci seviyesine işaret eder.

Şekil 1: Dijital Eşitsizlikler Alanyazının Gelişimi

Dijital bölünme üzerine gerçekleştirilen erken çalışmalar, bölgeler arası ve bireyler arası erişim farklılıklarına odaklanmıştır. Günümüzde internet erişim oranları artmış olsa da halen bu farklılıkların izini sürmek mümkündür. Bölgeler arasındaki erişim farklılıkları, dijital eşitsizliklerin ekonomik kökenini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bölgeler arasındaki erişim farklılıklarını incelemek, dijital eşitsizlik olgusunun ekonomik eşitsizlikler ile ne denli bağlantılı olduğunun anlaşılabilmesi için faydalı olacaktır.

2.2.1.1 Küresel-Bölgeler Arası Birinci Seviye Dijital Eşitsizlikler

NTIA raporları serisi ile ortaya atılan erişim eşitsizlikleri günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Erişim oranları küresel olarak yükseliş trendinde olsa da orta ve düşük gelirli ülkelerde bu gelişim daha yavaştır; Doğu Asya, Güney Asya, Güney Amerika gibi gelişmekte olan piyasalarda erişim oranları hızla yükselirken yoksul ülkelerde bu oran %10'lara kadar düşmektedir. Bu anlamda gelişmiş ülkelerde erişim oranları doyum sürecine girerken gelişmemiş ülkeler halen geride kalmaktadır (Van Dijk, 2020, s.58). Bu durum küresel bir bölünmenin var olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Elektriğe erişim, teknolojik destek, erişim noktalarının yaygınlığı gibi konularda ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır (Van Dijk, 2020, s.58). Gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki eşit olmayan internet kullanım oranları 1990'ların ortalarında Birleşmiş Milletler, OECD⁷, Dünya Bankası gibi uluslararası organizasyonların raporlarında dile getirilmiştir. *BM İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report)*, Kuzey Amerika'daki kullanıcıların küresel internet kullanım oranlarının %50'sini oluşturduğunu belirtmiştir (Lupač, 2018, s.76). 1990-2010 arası dönemde bu farklılıklar istikrarlı bir şekilde artmıştır (Van Dijk, 2020, s.58).

Günümüzde ülkeler arası farklılıklar geçerliliğini korumaktadır. BM'nin BİT uzman kuruluşu olan Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin (*International Telecommunications Union (ITU)*) yayınladığı 2020 verilerine göre, genel olarak bağlantı oranları artsa da gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki erişim farklılıkları halen devam etmektedir. Gelişmiş ülkelerin kentsel bölgelerinde bulunan hanelerin internete erişim oranı %87 ve bilgisayar sahipliği %84 iken gelişmemiş ülkelerin kentsel bölgelerinde erişim oranı %65, bilgisayar sahipliği oranı ise %54'tür. Bu anlamda Afrika ülkeleri en düşük internete erişim ve bilgisayar sahiplik oranlarıyla (sırasıyla %28, %17) erişim eşitsizliklerinin dezavantajlı tarafında bulunmaktadır. Avrupa ülkeleri (%88, %72) ise en yüksek erişim ve sahiplik oranlarına sahiptir (ITU, 2020).

Ülkeler arasında erişim farklılıklarının yanı sıra, bir ülkenin kentsel ve kırsal alanlarında erişim oranları farklılıklar gösterir. Kırsal bölgeler genelde daha az erişime ve kısıtlı geniş bant kapasitesine sahiptir (Van Dijk, 2020, s.58). Kırsal bölgelerde eskiyen internet yapısı, yüksek hızlı internet erişimine olanak tanımaz (Perrin, 2019; Quinn, 2020). Bölge bazında ortaya çıkan farklılıklar gelişmiş ülkelerde daha düşük iken gelişmemiş ülkelerde durum vahimdir. Gelişmiş ülkelerde kentsel alanlarda internete erişim kırsal erişimden 1.7 kat daha yüksek iken gelişmekte olan ülkelerde internete kentsel erişim, kırsal erişimden 2.3 kat daha yüksektir (ITU, 2020). Bilgisayar sahipliği oranlarında gözlenen fark ise internet erişim oranlarında gözlenenden daha belirgindir (ITU, 2020).

⁷ Organisation for Economic Co-operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı)

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) gerçekleştirdiği Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması (2021), Türkiye'de hanelerin %92 gibi yüksek bir erişim oranına sahip olduğunu göstermektedir. 2011-2021 yılları arasında gerçekleştirilen araştırmalara göre bu oranlar her yıl istikrarlı bir şekilde artmaktadır. 16-74 yaş aralığındaki internet kullanımı %82,6'dır. TÜİK, kırsal bölgeler ve kent arasındaki farklılıkları ortaya çıkaran veriler sunmasa da coğrafi bölgeler arasında düşük de olsa farklılıklar görmek mümkündür⁸. İstanbul %92 ile en yüksek erişim oranına sahip iken Batı Karadeniz en düşük erişim oranına (84.3) sahiptir. Türkiye erişim konusunda her yıl daha iyi bir noktaya gitmektedir. Ancak bölgelerin gelişmişlik düzeyine, bireylerin eğitim seviyelerine ve toplumsal cinsiyetlerine bağlı olarak kullanım oranları değişmektedir. Bu durum Türkiye'de dijital bölünmenin halen var olduğunu göstermektedir (Erten, 2019, s.20-21)

Tıpkı Türkiye'de olduğu gibi erişim oranları küresel olarak artış gösterse de bu artışın hızı ülkeler ve bölgeler arasında farklılık yaratmaktadır. Ancak erişim oranlarındaki farklılıklar yalnızca bölgeler arasında değildir. Bireylerin demografik özellikleri erişim oranlarını etkilemektedir. İnternet patlamasının yaşandığı 2000'li yıllarda BİT kullanmaya başlayan bireylerin oranı artsa da, bu bireylerin varolan kullanıcılar ile benzer demografik özellikleri (Yüksek gelirliler, eğitilmişler, erkekler vb.) paylaştıkları gözlemlenmiştir (Chen ve Wellman, 2004, s.25). Bu, erişim oranlarının halen yalnızca sosyoekonomik olarak avantajlı gruplar arasında yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla erişim farklılıklarının toplumsal eşitsizlikler ile yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Erişim düzeyi dahil olmak üzere dijital eşitsizlikler, bireylerin ya da grupların demografik özellikleri ve toplumsal konumları ile yakından ilişkilidir. van Dijk, dijital eşitsizliğin toplumsal kökenini açıklayabilmek için *kaynaklar ve edim* kavramsallaştırmasını geliştirmiştir. Kuramın beş temel tartışması şu şekilde özetlenebilir: (1) toplumda yerleşik olan eşitsizlikler, kaynakların eşit olarak

⁸ Türkiye'de erişim oranları şu şekilde değişmektedir: İstanbul %97.1, Batı Marmara %86,3, Ege %39,9, Doğu Marmara %93.7, Batı Anadolu %94.2, Akdeniz %91.3, Orta Anadolu %89.6, Batı Karadeniz %84.5, Batı Karadeniz %84.5, Doğu Karadeniz %88.3, Kuzeydoğu Anadolu %86.8, Ortadoğu Anadolu, 90.4, Güneydoğu Anadolu %93.8. (TÜİK, 2021)

dağıtılmamasına yol açar, (2) kaynakların eşit olarak dağıtılmaması, dijital teknolojilere eşit olarak erişememe anlamına gelir, (3) dijital teknolojilere erişimdeki eşitsizlikler aynı zamanda bu teknolojilerin teknik özelliklerinden de kaynaklanır (4) bu teknolojilere erişemeyen bireyler, ortamın sunduğu olanaklardan faydalanamaz ve bu durum topluma katılım noktasında eşitsizliklere yol açar (5), bunun bir çıktısı olarak halihazırda var olan eşitsizlikler artar ve kaynakların eşit olarak dağıtılmamasıyla sonuçlanır (van Dijk, 2017, s.3).

Haliyle dijital eşitsizlikleri anlamak, demografik özellikler ve toplumsal konumlar dahil olmak üzere toplumsal dinamiklerin dikkate alındığı bütünsel bir yaklaşımı gerektirir. Bu doğrultuda dijital eşitsizlikler; bireyin *kaynaklarıyla kişisel ve konumsal kategorileri* etrafında incelenebilir. Kişisel kategoriler yaş, toplumsal cinsiyet, etnik köken, kişilik özellikleri, engellilik/sağlık durumudur. Konumsal kategoriler ise istihdam durumu (işçi/yönetici, çalışan/işsiz), eğitim, hane yapısı ve yaşanılan ülkeden oluşur. Kaynaklar ise kişinin ekonomik, toplumsal ve kültürel kaynaklarıdır (van Dijk, 2020). Aşağıda bireyler ve gruplar arasındaki erişim farklılıkları bu faktörler etrafında incelenecektir.

2.2.1.2. Bireyler/Gruplar Arasında Erişim Farklılıkları

Bireyler ve gruplar arasında erişim farklılıklarını tartışmadan önce erişimin yalnızca sahip olanlar ve olmayanlar şeklinde incelenemeyecek çok yönlü bir olgu olduğunun altını çizmek gerekir. *Fiziksel, materyal ve koşullu* (van Dijk, 2020, s.47) olmak üzere erişimi üç farklı seviyede incelemek mümkündür. *Fiziksel erişim* “dijital medyaya sahip olarak kamusal ya da özel alanda kullanma fırsatı” (van Dijk, 2020, s.48) olarak tanımlanır. Bu, temel olarak teknolojik cihazlara sahip olma anlamına gelir. *Materyal erişim* ise daha geniş bir teknoloji yelpazesine işaret eder. Materyal erişim, dijital teknolojilerin kullanımını sürdürebilmek için gerekli abonelikler, çevresel donanımlar, yazılımlar ve yazıcı gibi teknolojilere erişimdir (van Dijk, 2020, s.48). *Koşullu erişim* ise ödeme yoluyla internet sitelerine ya da uygulamalara girebilmek için bir dizi izin olarak tanımlanabilir (van Dijk, 2020, s.48). Bu nedenle erişimi, yalnızca dijital cihaz sahipliği üzerinden incelemek yerine, etkili ve sürekli bir internet erişimi için gerekli koşullar etrafında ele almak gerekir.

Dijital eşitsizlik araştırmalarının başlangıcından bu yana gelir, erişimin önemli bir göstergesi olmuştur (Kraemer, Ganley, Dewan vd. 2005; Van Deursen, Van Dijk, 2019). Son 30 yılda BİT'lerin maliyeti düşmüş olsa da halen dünyanın her bir yanında bu teknolojileri edinmek için satın alma gücüne sahip olamayanlar bulunmaktadır (Van Dijk, 2020, s.56). Gelir, dijital cihazların satın alınmasında ve internet hizmetine ödeme yapılabilmesinde belirleyici bir etmendir (Wilson, Wallin vd, 2003, s.136). Varlıklı bireyler çok sayıda cihaz satın alabildiği gibi bu teknolojilerden tam anlamıyla faydalanabilmek için gerekli olan geniş bant internet, mobil erişim gibi hizmetlere de ulaşabilirler (van Dijk, 2020, s.56). Gelir göstergesi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde erişim eşitsizlikleri üzerinde önemli bir rol oynamaktadır (Lupač, 2018, s.70). Bağlantı ve bilgisayar sahiplik oranlarının gelir düzeyi düşük bireyler arasında özellikle düşük olduğu (van Dijk ve Hacker, 2003, s.319), dar gelirli hanelerde ailelerin cihaz paylaşma yoluna gittiği bilinmektedir (Rideout ve Katz 2016, s.5; Yardi ve Bruckman, 2012, s.3045)

Gelir ile yakından ilişkili olarak istihdam durumu ve meslek de erişim seviyesini etkileyen faktörler arasında yer alır. Mesleđi gereği iř yerinde bilgisayar ve internete erişim şansı ya da zorunluluğu olan bireyler evde de bu teknolojileri kullanma eğilimindedir (Lupač, 2018, s.71). Bilgisayar ve internet teknolojisinin yaygınlaşmaya başladığı 1990'larda bu teknolojileri ilk kullanmaya başlayanlar ofiste çalışan beyaz yakalılar, akademisyenler, öğretmenler olmuştur (van Dijk, 2020, s.57). Bu durum günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bilgisayar kullanmanın gerekli olduğu meslek dallarında çalışan bireylerin erişim oranları %100'e yaklaşırken alt meslek gruplarından bireylerin erişim oranları %70-80 arasında değişmektedir (van Dijk, 2020, s.57).

Gelir ile yakından ilişkili ve erişim oranlarını etkileyen bir diğer bir faktör ise *eğitimidir*. Yüksek eğitim kurumlarında bilgisayarlaşma yoğun ve hızlı olduğundan mezunların neredeyse hepsi internet kullanıcısıdır (Lupač, 2018, s.68). ABD özelinde yapılan bir araştırmada, üniversite eğitimi alan ya da üniversite mezunu bireylerin %95'inin internet kullanıcısı olduğu, liseyi bitirmemişler arasında ise bu oranın %66'ya düştüğu ortaya koyulmuştur. Eđitimin, BİT kullanım oranları için önemli bir etken olmasının nedenleri çok yönlüdür. Özellikle gelişmiş ülkelerde hükümetler eğitim alanında

bilgisayarlaşma ve internete bağlı olmayı teşvik ettiğinden, BİT'ler eğitim için yaygın olarak kullanılmaktadır. 1998 yılı itibari ile Amerika Birleşik Devletleri'nde okulların %98'inin, 2006 yılı itibari ile Avrupa Birliği'nde okulların %96'sının internete bağlı olduğu bilinmektedir (Lupač, 2018, s.69). Eğitim kurumlarında BİT'lerin sıklıkla kullanılması, öğrencilerin bu teknolojiler ile tanışmasına zemin hazırlar. Üstelik özellikle gelişmiş ülkelerde BİT'ler eğitim için yaygın olarak kullanıldığından öğrenciler her şeyden önce bu teknolojilere ihtiyaç duyarlar (van Dijk, 2020, s.57).

Eğitim ve meslek ilişkisi de eğitimin BİT kullanımı üzerinde belirleyici olmasının diğer bir sebebidir. Yüksek eğitimi alan bireyler genel olarak BİT kullanımına ihtiyaç duyulan meslek dallarında çalışırlar bu yüzden BİT'ler ile tanışma olasılıkları daha yüksektir (Lupač, 2018, s.68). Üstelik yüksek eğitim çoğu zaman yüksek maaşlı işler ile ilişkilendirilir dolayısıyla eğitimi alan bireyler erişim için ihtiyaç duyulan ekonomik kaynaklara da sahiptir. Öte yandan düşük eğitim seviyesinin ise düşük erişim oranları ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bu durum öncelikle düşük eğitim düzeyine sahip bireylerin bu teknolojiler ile haşır neşir olma imkânlarından yoksun olması ile alakalıdır (van Dijk, 2020). Teknolojiler ile tanışmamış bireyler, bu teknolojilerin getirdiği faydalardan habersizdir. İkincisi, düşük eğitim seviyeleri genellikle BİT'lere ihtiyaç duyulmayan, emek gücü gerektiren meslek grupları ile bağlantılıdır (Lupač, 2018, s.69). Kişiler, çalışma yaşamlarında BİT kullanmak zorunda kalmadığından onlar ile tanışma fırsatı yakalayamaz.

Cinsiyet de erişim farklılıklarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Erken araştırmalar erkekler ile kıyaslandığında, kadınlar arasında erişim oranlarının önemli ölçüde düşük olduğunu göstermiştir (NTIA, 1997). UNESCO, erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkları “dijital devrimin yoğunlaştıracağı en önemli eşitsizlik” olarak tanımlamıştır (Primo, 2003). Bu durum basitçe bireylerin biyolojik cinsiyeti ile açıklanamaz. Kadınlar ve erkekler arasında çıkan bu eşitsizlikler toplumsal cinsiyet düzeninin bireylere dayattığı roller ve normlar ile yakından ilişkilidir. Toplumsal cinsiyet; toplumsal olarak biçimlendirilmiş, bireylere biyolojik cinsiyetlerine göre roller atayan ve onları “ideal” özelliklerine göre şekillendiren bir olguyu ifade eder (Broadbridge ve Simpson, 2011, s.470).

Teknolojiler yalnızca nesnelere, “şeyler” değil ancak bireylerin etkileşime geçtiği olgulardır. Etkileşim söz konusu olduğunda ise toplumsal değerler işin içine girer. Bu yüzden, teknolojinin ve teknolojiye yüklenen anlamların toplumun yargılarından bağımsız olmadığının altının çizilmesi gerekir (Kennedy, Wellman vd., 2003, s.76). Aydınlanma Düşüncesinden günümüze, erkeklerin rasyonel, kadınların ise duygusal olduğu yargısı süregelmektedir. Akılcılık ile sarmalanmış teknoloji ise geleneksel olarak erkeklere ayrılmış bir alan olarak kabul edilir. Bu yüzden tarihsel olarak teknolojilerin tasarımı, üretilmesi ve kullanılması süreçlerinde erkekler daha aktif rol almıştır (Maral, 2004). Teknolojiler “erkek oyuncuğu” olarak görülür ve erkek çocukları bu teknolojileri kullanmaya teşvik edilir (DiSalvo, 2016). Erkekler, teknolojilere daha ilgili yetiştiği için bu teknolojileri kullanmaya daha yatkındır.

Toplumsal cinsiyet normlarının teknoloji kullanımı üzerindeki etkisi bununla sınırlı değildir. Geleneksel olarak erkekler kamusal alan, kadınlar ise özel alan ile ilişkilendirilir. Bu yüzden erkeklerin kamusal alanda gelir sağlayan iş sahibi olma olasılıkları kadınlara göre daha fazladır (Şentürk, 2018). Bu durum kadınlar ve erkekler arasındaki gelir farklılığında kendisini gösterir. Küresel olarak kadınların gelirleri erkeklerden gözle görülür biçimde düşüktür (UN Women). Bu yüzden kadınlar teknolojilere finansal yatırım yapma konusunda dezavantajlıdır. Öte yandan kadınlar geleneksel olarak ev içi sorumluluklarla ilişkilendirilir (West ve Zimmerman, 1987). Bunun bir sonucu olarak kadınlar teknolojilere yönelik zaman yatırımı da yapamaz.

Dolayısıyla toplumsal cinsiyet ve erişim farklılıkları ilişkisi, yerel toplumsal cinsiyet dinamikleri içerisinde incelenmelidir (Lupaç, 2018, s.66). Türkiye, Meksika, İran, Mısır gibi toplumsal cinsiyet rollerinin kültürde derinden kök saldığı ve eğitim, işgücü piyasası ve ev içi ilişkileri gibi hayatın birçok alanını şekillendirdiği ülkelerde kadınlar ve erkekler arasındaki erişim farklılıkları daha belirgin düzeydedir (Lupaç, 2018, 66). Benzer bir biçimde, hanede internet erişim oranlarının düşük seyrettiği gelişmekte olan ülkelerde kadınlar çalışmamakta ya da çalışsalar bile BİT'lere ihtiyaç duyulmayan vasıfsız işlerde çalışmaktadır. Bu da doğal olarak kadınların BİT alım gücünü kısıtlamaktadır (van Dijk, 2020, s.60) Gelişmemiş ülkelerde kadınların BİT'lere erişim oranı yalnızca %16,1 oranındadır (van Dijk, 2020, s.60). Danimarka, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri gibi toplumsal cinsiyet eşitliğinin görece sağlandığı ülkelerde

kadınlar ve erkekler arasındaki erişim farklılıkları neredeyse yok olmuş; Şili, İtalya, Almanya gibi ülkelerde söz konusu farklılıklar %5-10 oranına düşmüştür (Lupač, 2018, s.66).

Erişim eşitsizliklerinde rol oynayan diğer bir faktör de etnik kökendir. Ancak etnik köken faktörü de kültürel dinamikler içerisinde incelenmelidir. Azınlık mensubu olmak her zaman dijital eşitsizliklerden mustarip olunacağı anlamına gelmemektedir. ABD’de Asya ve Pasifik kökenli Amerikalıların erişim oranları Anglosakson kökenli Amerikalıların oranları ile karşılaştırılabilir durumdadır (Lupač, 2018, s.67) Bu kategoride gözlemlenen eşitsizlikler, birikimsel eşitsizliklerin bir örneği olarak karşımıza çıkar. Halihazırda ayrımcılığın, ekonomik ve eğitim eşitsizliklerinin öznesi olan azınlık gruba mensup bireylerin dijital eşitsizliklerden de mustarip olduğu görülmektedir (van Dijk, 2020, s.60; Lupač, 2008, s.68). Örneğin Afrikalı Amerikalıların yaşadığı bölgelerdeki okullarda öğrenci başına düşen bilgisayar oranının daha düşük olduğu raporlanmıştır (Hess ve Leal, 2001, s.775).

Yaş, BİT erişim oranlarının en yüksek olduğu ülkelerde bile erişim farklılıkları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Lupač, 2018). Tüm ülkelerde gençler bilgisayarlara, mobil telefonlara ve internete yaşlılardan daha önce erişmektedir (van Dijk, 2020, s. 59). 1990’lı yılların ortasında BİT kullanıcılarının büyük bir çoğunluğunu 25-40 yaş arası bireyler oluşturmaktaydı (Lupač, 2008, s.61). 2000-2010 yılları arasında ise BİT erişim oranları, en hızlı 25 yaş altı grup arasında yükseldi. 65 yaş üstü grubun erişim oranları yükselse de genç kuşaklara nazaran halen düşük olduğu görülmektedir 2015 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde 65 yaş üstü bireylerin yalnızca %58’i internet erişimine sahipken, 18-29 yaş aralığında bu oran %98 idi. 2017 yılı verilerine göre küresel olarak 15-24 yaş arası bireylerin %71’i, 25 yaş üstünün ise yalnızca %48’i internet erişimine sahiptir (Lupač, 2008, s.61).

Van Dijk yaş grupları arasındaki bu önemli farklılıkları iki faktörle açıklamaktadır: *kuşak etkisi* ve *yapısal etki*. Günümüzde 40 yaşın üstündeki bireyler dijital teknolojileri işte ya da evde kendi başlarına öğrenmek zorunda kalmıştır. Ancak 1980 sonrasında doğan kişiler BİT’ler ile büyümüş ve eğitim görmüştür. Söz konusu genç nesil yaşlandıkça gençler ve yaşlılar arasındaki erişim farklılıkları kapanacaktır. Ancak aynı zamanda *yapısal etkiler* de söz konusudur. Geçtiğimiz 30 yılda dijital teknolojilerin

toplumsal yaşamda hayati bir önem kazanması yaşlıları bu teknolojileri öğrenmeye zorlamıştır, özellikle gelişmiş ülkelerde yaşlı bireyler arasında BİT kullanım oranları hızla artmaktadır (van Dijk, 2020, s.59).

Ancak olumsuz bir yapısal etkiden de söz etmek gerekir. Bir önceki paragrafta da değinildiği gibi genç kuşaklar yeni teknolojiler ile daha haşır neşir büyümekte, yeni teknolojileri deneme konusunda daha açık görüşlü olmaktadır. Yaşlı bireyler ise geleneksel medyaya daha bağılyken yeni teknolojileri kendi başlarına ya da formal eğitimler yoluyla öğrenmek zorunda kalmaktadır (van Dijk, 2020, s.59). Dijital teknolojilerin hızla farklılaştığı, yeni teknolojilerin tanıtıldığı göz önünde bulundurulduğunda, kuşak etkisinin zamanla yok olacağını ancak yapısal etkinin süreceğini söylemek mümkündür.

2.2.1.3. Motivasyon Farklılıkları

Birinci seviye dijital eşitsizlikler bağlamında tartışılması gereken diğer bir konu ise motivasyon farklılıklarıdır. Dijital eşitsizlikler alanyazınında görece yeni tartışılan motivasyon, aslen erişime giden süreçteki ilk basamaktır. Son otuz yılda her ne kadar dijital teknolojilere erişim oranları yükselse de halen dijital teknolojileri kullanma konusunda motivasyon eksikliğine sahip bireyler bulunmaktadır. Almanya ve ABD’de yapılan araştırmalar bireylerin ihtiyaç duymadıkları, istemedikleri, yeterli zamana, finansal kaynaklara ve becerilere sahip olmadıkları için dijital ortamı kullanmadıklarını ya da kullanmayı tercih etmediklerini ortaya koymaktadır (van Dijk, 2020, s.36). Günümüzde sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki farklılıkların ötesinde “istemeyenler”den söz etmek mümkündür. İnsani ihtiyaçlar, teknolojileri kullanmaya yönelik motivasyonlar, bu teknolojilerden beklentiler; dijital teknolojileri kullanma ya da kullanmama kararına yol açan temel faktörler arasında yer almaktadır (Van Dijk, 2020, s.41).

Aslen kitle iletişim araçlarının kullanımından elde edilen fayda ve doyumlar için geliştirilen *kullanımlar ve doyumlar kuramı*, motivasyon farklılıklarını açıklama noktasında faydalı bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Kurama göre izleyiciler tüketeceği medya içeriğini ihtiyaçlarına ve kullanımlarına göre seçer ve bu süreç doyumla sonuçlanır (Katz, Blumer vd., 1973). İhtiyaç terimi temel dürtülere,

motivasyon bilinçli niyetlere işaret eder. Doyum ise rasyonel ve duygusal hedeflerin tatmin edilmesi ile ortaya çıkar (Van Dijk, 2020, s.43). Bu anlamda kullanımlar ve doyumlar kuramı, BİT kullanma ya da kullanmama kararını etkileyen tavrı ve motivasyonu anlamak için faydalı bir kuramsal çerçeve sunabilir. Araştırmacılar, bu kuramdan beslenerek dijital medyayı kullanmaya yol açan ihtiyaçlar, doyumlar ve motivasyonları belirlemiştir. Buna göre bireyler gündelik, bilişsel, duygusal, kişisel, sosyal ve eğlence ihtiyaçları doğrultusunda dijital medyayı kullanır (van Dijk, 2020, s.44).

Kullanımlar ve doyumlar kuramının yanı sıra, Teknoloji Kabul Modeli (TKM) bireyin teknolojiyi kullanma kararının bu teknolojilere yönelik tavrı ve algısı ile şekillendiğini dile getirir. Bu modele göre algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı bireyin teknoloji adaptasyonunu etkiler (Lee, Kozar vd., 2003, s.753). Bu anlamda teknolojiye karşı tavır ve beklentiler teknolojileri kullanmaya başlamada belirleyicidir (van Dijk, 2020). Tutum bilişsel olabildiği gibi duygusal da olabilir. Bir teknolojiyi sevmek ya da sevmemek, tutumun bilişsel yanına işaret ederken geçmişte yaşanan bir deneyimin teknofobiye yol açması, duygusal yanına örnek verilebilir. Bu tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda bireyin teknolojilere karşı tavrının onları kullanmaya dair motivasyonunu etkileyeceği söylenebilir (van Dijk, 2020). Teknoloji kullanma motivasyonunu etkileyen birçok faktör bulunur.

Eğitim bu faktörlerin başında gelir. Eğitimli bireyler bu teknolojilerin sunduğu olanaklardan haberdar olduğu gibi dijital teknolojilerin eğitim alma süreci için önemli bir araç haline gelmesi, bireylerin bu teknolojileri kullanmasına yönelik motivasyonunu artırır. Dijital teknolojilerin sunduğu bilgi arama olanağı bu bireyler için özellikle çekicidir. Benzer bir biçimde istihdam durumu da bireyin teknolojileri kullanma motivasyonunu artıran ya da azaltan bir etken olarak karşımıza çıkar. Çalışmayan ya da sağlık ve/ya engellilik durumundan dolayı çalışamayan bireyler BİT'leri kullanmaya daha az motivedir. Emek piyasasında aktif olarak yer alan ya da iş arayan bireyler ise daha fazla motivasyona sahiptir (van Dijk, 2020, s.43-45)

Toplumsal kaynaklar da motivasyonu etkileyen diğer bir faktördür. Toplumsal ilişkiler ve ağlar bu teknolojileri kullanmayı öğrenme ve kullanma noktasında motivasyonu artırır. Üstelik kişinin daha fazla toplumsal bağlantısının olması, bu teknolojileri

kullanırken ihtiyaç duyabileceği sosyal desteğe erişimini de kolaylaştırır. Daha geniş bir sosyal çevre, becerilerin geliştirilmesinde ve faydalı teknolojilerin bulunmasında etkilidir. Geniş sosyal ağlara sahip kişilerin erişim arama olasılığı daha yüksektir. Örneğin gençler arasında akran baskısı bu teknolojileri öğrenme ve kullanma motivasyonunu artırır. Aksi takdirde kişi sosyal olarak izole olma riskiyle karşı karşıya kalabilir. Sosyal çevre ile bağlantılı bir biçimde, bireyin hane yapısı da kullanım motivasyonunu şekillendirir. Araştırmalar kalabalık ailelerin yaşadığı ve birden çok çocuğun bulunduğu hanelerde, internete ve bilgisayara sahip olma oranlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir (van Dijk, 2020, s.53-58).

Motivasyonu etkileyen diğer bir etken ise yaşdır. Araştırmalar genç bireylerin teknolojilere karşı daha olumlu yaklaştığını ve onları kullanma konusunda daha fazla motivasyona sahip olduğunu gösterirken daha yaşlı bireyler için bu durum tam tersidir. Özellikle 65 yaş üstü bireyler teknolojileri kullanmaya daha az motive olduğu için bu teknolojiler hakkında olumsuz tavırlar geliştirir (van Dijk, 2020).

Ancak dijital bölünme alanyazını için yaş, genellikle demografik bir gösterge olarak ele alınmakta ve dijital bölünmeyi yalnızca muhtelif yaş gruplarını karşılaştırarak incelemektedir. 65 yaş üstü bireyler her ne kadar bir “yaş grubu” olarak kategorize edilebilse de yaşlıların homojen bir grup olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Zira yaşlılık tarihsel bağlam, sosyo ekonomik durum ve bulunulan yere göre farklılaşan bir deneyime işaret eder (Arun, 2016). Bu nedenle basitçe yaş grupları arasında karşılaştırmalar yapmak yerine, yaşlılar *arasındaki* dijital bölünme farklı bir olgu olarak ele alınmalı ve bu farklılıkların dinamikleri gelir, eğitim, meslek ve meslek geçmişi, toplumsal cinsiyet, etnik köken gibi faktörler çerçevesinde incelenmelidir.

Yukarıda belirtilen noktalar göz önüne alındığında birinci seviye dijital eşitsizliklerin demografik özellikler, toplumsal konum ve kültürel süreçler ile güçlü bir şekilde bağlantılı olduğunu görmek mümkündür. Bu anlamda birinci seviye dijital eşitsizlikler, topluma kök salmış geleneksel eşitsizliklerden ayrı incelenemez. Halihazırda dezavantajlı olan bireylerin, bu teknolojilere erişmekte sorunlar yaşadığı, kullanma yönünde motivasyon eksikliklerine sahip olduğu görülmektedir. Bu yüzden toplumsal kapsamanın sağlanabilmesi adına bu bireylerin dijital dünyaya dahil edilmesi için gerekli adımların atılması şarttır. Ancak faydalı olmakla beraber, erişim sağlamaya

yönelik girişimler, bu bireylerin dijital dünyaya katılımlarını garanti etmeyecektir. BİT'lere ve onları kullanmaya yönelik motivasyona sahip olmak, bireylerin bu teknolojileri yaşamlarını destekleyecek bir biçimde kullanabileceğini garanti etmeyecektir. Tam da bu noktada *ikinci seviye dijital eşitsizlikler* altında incelenen *beceri ve kullanım* farklılıkları meselelerinin tartışılması gerekir.

2.2.2. İkinci Seviye Dijital Eşitsizlikler

Bir önceki başlıkta tartışıldığı üzere, belirli demografik gruplar ve ülkeler arasında erişim eşitsizlikleri devam etse de BİT maliyetinin düşmesine paralel olarak dünyanın farklı coğrafyalarında erişim eşitsizlikleri daralma eğilimindedir. Bununla birlikte dijital teknoloji kullanımının artması, yeni dijital eşitsizlik türlerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Dijital teknolojilere erişebilmek ve onları kullanmaya yönelik motivasyona sahip olmak, bu teknolojilerden faydalanmak için gerekli ancak yeterli olmayabilir(Lee, 2015). Bireyin motivasyona ve erişime sahip olması bu teknolojileri etkili bir biçimde kullanacağını garanti etmez. Kişiler dijital beceri eksikliğinden dolayı ortamdan faydalanamayacağı gibi çeşitli sebeplerden dolayı ortamı yalnızca kısıtlı aktiviteler için kullanmak zorunda kalabilir.

Bu noktaları göz önünde bulundurarak araştırmacılar dijital beceri ve kullanım farklılıkları meselesini tartışmaya açmıştır. Dijital eşitsizliklerin ikinci seviyesine işaret eden beceri ve kullanım farklılıkları bireyin ortamdan sağladığı fayda üzerinde önemli bir rol oynar. Bu noktada dijital beceri ve kullanım farklılıkları meselelerinin tartışılması gerekmektedir. İlerleyen kısımlarda, öncelikle dijital beceri kavramının tarihsel gelişimi kısaca ele alınacak ardından dijital beceri seviyelerinde ortaya çıkan farklılıklara değinilecektir. Daha sonra ise kullanım farklılıkları ve bu farklılıklara yol açan faktörler tartışılacaktır.

2.2.2.1. Dijital Beceri Farklılıkları

Bilgisayarların hayatımıza girdiği günden itibaren, bilgisayarı ve ilişkili teknolojileri kullanmak adına gerekli olan teknik beceriler önemli olmuştur. Ancak 60'lı yıllardan 80'li yıllara kadar beceri sahipliği yalnızca bu alanda çalışan uzmanların sahip olduğu bir ayrıcalıktı. Bilgisayarlar genel nüfus arasında yaygın bir araç olarak kullanılmaya

başladığında bile kullanmanın zor bir süreç olduğu düşünülüyordu (van Dijk, 2020). Ancak 21. yüzyılın başlarında BİT'lerin hayata yayılması ve enformasyona dayalı sektörlerin ekonomiyi egemenliği altına alması ile dijital beceriler önemli bir konu haline gelmeye başlamıştır. Son 30 yılda, dijital teknolojileri kullanabilmek ve gereken becerileri tanımlamak için birçok terim ortaya atılmıştır. Bu beceriler ilk kez, Tobin (1983 akt. Van dijk, 2020) tarafından *bilgisayar okuryazarlığı* olarak adlandırılmış ve “bilgisayarların yeteneklerini akıllı bir biçimde kullanabilme yetisi” olarak tanımlanmıştır. Gilster (1997 akt. Van dijk, 2020), bu tanımları bilgisayarların ötesine taşıyarak enformasyonun kullanımı ve anlamlandırılması olarak tanımlayarak *dijital okuryazarlık* terimini kullanmıştır.

1980'lerden bu yana dijital becerileri formüle etmeye odaklanmış birçok kuramsal çerçeve önerilmiştir. Bawden (2008 akt. Van Dijk, 2020), bilgisayar okuryazarlığı, genel enformasyon okuryazarlığı, ağ okuryazarlığı, medya okuryazarlığından oluşan *yeni okuryazarlıklar* terimini önermiştir. Warschauer (2003 akt. Van Dijk, 2020) günümüz dijital beceriler tanımına yakın beş farklı okuryazarlık çeşidi önermiştir: bilgisayar kullanma becerilerine işaret eden *bilgisayar okuryazarlığı*, büyük hacimli enformasyonu manipüle etme becerisine işaret eden *enformasyon okuryazarlığı*, multimedya içeriğini anlama ve üretme becerilerine işaret eden *multimedya okuryazarlığı* ve uygulamaları kullanabilme ve bu ortamlara uygun davranmaya (netiket) işaret eden *bilgisayar-dolaylılık okuryazarlığı*.

Okuryazarlık terimi genel anlamıyla eleştirel bir bakış açısını normatif olarak dayatır ve odağında ortam hakkında *bilgi sahibi* olmayı bulundurur. Günümüzde ise dijital teknolojileri kullanmak için gereken becerileri tanımlamak için kullanılan en özgül terim; kullanıcının diğer kullanıcılarla, programlarla ve ağ kaynaklarıyla *etkileşimine* odaklanan *dijital becerilerdir*. Dijital beceri terimi, okuryazarlığın beraberinde getirdiği normatifliği taşımaz. Onu okuryazarlıktan ayıran nokta; bilgiye değil, kullanıcının ortam ve diğer kullanıcılar ile kurduğu *etkileşimine* odaklanmasıdır. Dijital beceri terimi, imlediği teknolojilerin sürekli olarak değişim geçirmesi, farklı formlar alması dolayısıyla tanımlaması oldukça zor bir terimdir. Bu yüzden dijital beceriler, genel anlamda bilgisayar, akıllı telefonlar, tabletler, Şeylerin İnterneti gibi birçok teknolojiye ev sahipliği yapan internet becerilerine odaklanır (van Dijk, 2020)

Van Deursen, Helsper ve Eynon, öncüllerine nazaran beceri türleri bakımından daha kapsayıcı ve sistematik bir dijital beceri çerçevesi önermiştir (Bkz: Tablo 1). Geliştirilen dijital beceri çerçevesi internet ortamının kullanımına yöneliktir. Buna göre dijital beceriler *operasyonel, formal, enformasyonel, iletişimsel ve yaratıcı* olmak üzere beş beceriyi içerir (van Deursen, Helsper, vd., 2014, s.12-13). *Operasyonel beceriler*, uygulamaların ve işletim sistemlerinin arayüzlerini kullanabilme becerisine işaret eder. *Formal beceriler*, internet ortamında karşılaşılan menüler, arama kutuları, butonlar, hiperlinkler gibi temel özellikleri kullanabilme becerileridir. *Enformasyon becerileri* ise internette enformasyon bulmak üzere arama yapma, seçme ve enformasyonu eleştirel olarak değerlendirebilme yetisidir.

İletişimsel internet becerileri internet ortamında gerçekleştirilen etkileşimleri kontrol edebilme becerisidir. *Yaratıcı beceriler* ise internet ortamında içerik üretme, yeniden üretme ve paylaşma becerilerini ifade eder. van Dijk, bu dijital becerilerinin yanı sıra *stratejik internet becerilerinden* de bahseder. Bu beceri ustalaşmak, bir sonraki bölümde incelenecek olan sağlanan fayda üzerinde belirleyici bir güce sahiptir. Bu beceri diğer tüm beceri türlerinde ustalaşmayı gerektirir, dolayısıyla edinmesi en zor beceri türüdür. *Stratejik beceriler* interneti özgül profesyonel ya da kişisel amaçlar için kullanabilmeyi ve bireyin yaşamındaki olanakları arttırabilmek için ortamı kullanabilmesini içerir.

Dijital beceri geliştirme süreci, bireyin sahip olduğu maddi, sosyal ve zamansal kaynaklara bağlıdır (van Dijk, 2020, s.72). Dijital becerilerin geliştirilmesi için birincil koşul elbette bir dijital cihaza sahip olmaktır. *Zamansal kaynaklar*⁹, dijital becerilerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Hargittai (2020), enformasyon bulma becerilerini ölçtüğü çalışmada, çevrimiçi ortamda daha fazla zaman geçirenlerin ve interneti daha erken kullanmaya başlamış yenilikçi bireylerin, daha yüksek dijital beceri seviyelerine ve ortam hakkında daha fazla bilgiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

⁹ Daha basit bir ifade ile bireyin dijital ortamda geçirebileceği süre zamansal kaynaklar olarak tanımlanır

Ortam İnternet Becerileri				İçerik Temelli İnternet Becerileri		
Operasyonel		İnternet Becerileri	Formal İnternet Becerileri	Enformasyonel İnternet Becerileri	İletişimsel İnternet Becerileri	Yaratıcı Beceriler
Mobil İnternet Kullanma	İnternet Ortamını Kullanma	Arama Motorları Kullanma				
İnternete bağlanma, cihaza uygulama indirme ve yükleme, cihazı kapatma.	Temel tarayıcı işlevlerini kullanma, internet adresini kaydetme, gizlilik ayarlarını kullanma, güvenlik sağlama, sorun çözme, fotoğraf indirme	Arama motoru kullanmadan internet sitelerine bağlanma, çevrimiçi form doldurma	Linkleri kullanma, ziyaret edilen sayfalara geri dönme,	Kolaylıkla enformasyon bulma, aramaları seçebilme, internet sitesinin güvenilirliğini değerlendirme, enformasyonu değerlendirme vb.	Hangi bilgilerin paylaşılmamasını gerektiğinin bilinmesi, çevrimiçi etkileşimlerde uygun davranılması, gizlilik ayarları yoluyla paylaşımın kısıtlanması vb.	Video yükleme, yazı yazma ve yorum yapma, var olan görüntü, video gibi dosyalardan yeni bir içerik üretme, internet sitesi tasarlama, kullanım lisansları hakkında bilgi sahibi olma

Tablo 1: Dijital Beceri Türleri Tablosu

Kaynak: van Deursen, Helsper, Eynon, 2014, s.11

Maddi kaynaklar, bireylerin sahip olduğu cihazların sayısının ve teknik özelliklerinin üzerinde belirleyici bir rol oynar; zira daha iyi teknik özelliklere sahip BİT'lerin maliyeti daha yüksektir. Dijital cihazların teknik özellikleri, gerçekleştirebileceği işlemlerin de kapsamını belirler. Örneğin, bir akıllı telefon ile masüstü bilgisayarın

sunduğu olanaklar birbirinden oldukça farklıdır. Bu durum, cihaz özelliklerinin dijital beceri üzerindeki olası etkisinin tartışmaya açılmasını gerektirir (van Dijk, 2020). Düşük gelirli bireyler, internete bağlanmak için taşınabilir cihazları kullanırken (Frenette ve ark., 2020), varlıklı bireylerin sahip olduğu cihaz sayısı ve türü daha fazladır (van Dijk, 2020). Bu durum bireyin farklı dijital cihazlarda zaman geçirebilmesine dolayısıyla dijital becerilerini çeşitlendirebilmesine olanak tanır.

Cihazın *taşınabilirliği* de önemli bir faktördür. Bireyler, akıllı telefon ve tablet gibi taşınabilir cihazları her yerde, her zaman kullanabilir. Bu da bireylerin ortamla ilişkili dijital becerilerini geliştirebilmesine olanak tanır. Ancak bu kullanıcılar, bilgisayarlarda kullanılan karmaşık programları kullanamadıkları için içerik temelli dijital beceri geliştirme konusunda geri kalabilirler. *Geniş bant* internet sahibi olmak da dijital beceri geliştirme noktasında olumlu bir etkiye sahiptir. Hızlı internet bağlantısı, kişilerin çevrimiçi ortamdaki aktivitelerini daha hızlı bir biçimde gerçekleştirmesine izin verir (van Dijk, 2020, s.73-75).

Son olarak *otomasyon* faktörü incelenmelidir. Günümüzde birçok teknoloji, algoritmaları¹⁰ kullanmakta ve işlemleri kendi başına gerçekleştirmektedir (van Dijk, 2020, s.77). Örneğin kullanıcılar bir ürünü bulmak için sitelerde arama yapmadan dahi reklamlar aracılığıyla istedikleri ürünleri bulabilirler. Bu durum operasyonel, enformasyonel becerilerle daha az ihtiyaç olduğu algısına yol açabilir. İşlemler artık bilgisayarlar tarafından yapılırsa da bireyler, bu sistemlerin arkasında işleyen mantığı anlamak ve çıktılarını eleştirel bir biçimde değerlendirmek durumundadır. Dolayısıyla bu durum stratejik becerilere olan ihtiyacın artmasına yol açar (van Dijk, 2020, s.77).

Tıpkı birinci seviye dijital eşitsizliklerde gözlemlendiği üzere eğitim, dijital beceri seviyesini etkileyen önemli bir faktördür. Yapılan araştırmalar, eğitimin dijital beceri geliştirme sürecinde en önemli etken olduğunu göstermektedir (van Dijk, 2020). Üniversiteler yeni teknolojileri benimseme konusunda oldukça hızlıdır, dolayısıyla üniversite eğitimi almış bireylerin bu teknolojiler ile tanışmış olma olasılığı oldukça

¹⁰ Algoritmalar analiz yapmak, örüntüleri belirlemek, çözümleri optimize etmek, işlemleri hızlandırmak, teknolojik sistemlerin kendi kendine öğrenmelerini sağlamak, beşeri hataları en aza indirmek ve teknolojik ürünlerin ve hizmetlerin geliştirilmesini sağlamak için kodlanmış programlardır (Yu, 2020).

yüksektir (Hargittai, 2020). Eğitim sürecinde BİT'leri kullanmış eğitimli bireylerin çoğunluğu genellikle bilgisayar sahibidir ve geniş bant internet kullanır (Buente ve Robin, 2008). Teknolojilerin olanaklarının farkında olan eğitimli bireyler bu teknolojileri kullanma konusunda daha yüksek motivasyona sahip iken (van Dijk, 2020), internet kullanımından bekledikleri doyum seviyesinin yüksek olması, onları internet kullanırken daha fazla bilişsel kaynak ayırmaya yönlendirir (Bonfadelli, 2002, s. 76).

Yüksek oranlarda erişime ve motivasyona sahip olan yüksek eğitimli bireyler dijital beceri edinme konusunda daha avantajlıdır, yapılan araştırmalar bu öneriyi kanıtlar niteliktedir. Yüksek eğitimli bireyler internette enformasyon bulma noktasında düşük eğitimlilere göre daha başarılıdır (Hargittai, 2020). Benzer bir biçimde yüksek eğitimli bireylerin verilen görevleri daha hızlı tamamladığı ve dijital beceri seviyelerinin, özellikle içerik becerileri ve stratejik becerilerinin, daha az eğitim almışlara göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir (van Deursen, van Dijk, 2010, s.902-905; van Deursen, van Dijk, 2015).

Sosyal kaynaklar da bireyin dijital beceri geliştirmesi hususunda oldukça belirleyicidir. Sosyal kaynaklar, bireylerin teknoloji hakkında bilgi ve yardım alabileceği toplumsal ilişkilerdir (Robinson, DiMaggio vd., 2003). Birçok birey BİT'ler ile aşinalığını formal eğitimin sağlandığı okullarda değil, kendi başlarında ev ya da işyerlerinde kazanmaktadır (Facer, Furlong vd, 2001). Araştırmalar interneti öğrenme sürecinde bireylerin ailelerinden, arkadaşlarından ve iş arkadaşlarından destek aldığını göstermektedir (Katz ve Aspden, 1997, s.176; van Dijk, 2020, s.72). Avrupa Birliği çapında yapılan bir araştırma da (Eurostat, 2011 akt. van Dijk, 2020) bireylerin bilgisayar ve internet becerilerini büyük oranda kendi başlarına ve arkadaşları, iş arkadaşları ve akrabalarından edindiğini göstermiştir.

BİT'ler ile daha önce tanışmış, aşinalık geliştirmiş ve bu özellikleri nedeniyle diğerlerince "teknoloji uzmanı" kabul edilen kişiler, en çok başvurulan sosyal destek kaynağıdır (Stewart, 2007). Deneyimsiz kullanıcıların bilgisayar ve internet ile aşinalık sağlamasına yardımcı olan, gayri resmi, profesyonel olmayan bu uzmanlara Maria

Bakardjieva *arabulucu uzmanlar (warm experts)*¹¹ (akt. Olsson ve Viscovi, 2020, s.140) adını vermiştir. Arabulucu uzmanlar “yakın ilişkide bulunduğu acemi kullanıcının somut durumları, ihtiyaçları ve geçmişi arasında aracılık eder” (Bakardjieva akt Olsson ve Viscovi, 2020, s.140). Arabulucu uzmanlar yaşlı bireyler için özellikle önemlidir. 65 yaş üstü bireyler teknoloji ile yaşadıkları sorunlar hakkında sıklıkla sosyal çevrelerinden yardım alır (Van Deursen ve Helsper 2015, s.177), dolayısıyla sosyal kaynaklar yaşlı bireylerin dijital becerileri üzerinde belirleyici bir role sahiptir.

Dijital eşitsizlikler alanyazınında sıklıkla incelenen toplumsal cinsiyetin dijital beceriler üstündeki etkisi tartışmalıdır. Toplumsal cinsiyet ve dijital beceri ilişkisini anlamlandırabilmek için toplumsal dinamiklerin göz önünde bulundurulması gerekir. Birinci seviye dijital eşitsizlikler başlığında da tartışıldığı gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin olduğu ülkelerde kadınlar halihazırda yaşamın birçok alanında dezavantajlı durumdadır. Dolayısıyla bu ülkelerde kadınların daha düşük dijital beceri seviyesine sahip olacağına dönük varsayım güçlüdür. Alanyazını, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlandığı ülkelerde göze çarpan farklılıklar olmadığını göstermektedir (Litt, 2013; Hargittai ve Shafer, 2006; Van Deursen ve Van Dijk, 2015a).

Ancak öz değerlendirme yolu ile yapılan beceri ölçümlerinde erkekler dijital becerilerini olduğundan fazla, kadınlar ise olduğundan daha az değerlendirmektedir. Becerilerin doğrudan ölçüldüğü laboratuvar testlerinde ise erkek ve kadınların dijital becerilerinin eşit olduğu görülmektedir (Hargittai ve Shafer, 2006, s.444; Van Deursen ve Van Dijk, 2015). Kadınların dijital becerilerine yönelik özgüvenlerinin düşük olması, çevrimiçi ortamda gerçekleştirdikleri içerik paylaşma, bilgi arama, WikiPedia gibi platformlara katkıda bulunma gibi aktivitelerden kendilerini geri çekmelerine yol açmaktadır (Martínez-Cantos, 2017, s.420). Bu durum ise dijital ortamdan sağlanan çıktıları etkileme, başka bir deyişle üçüncü seviye dijital eşitsizlikleri tetikleme potansiyeline sahiptir.

Dijital beceri düzeylerini belirlemeyi amaçlayan araştırmalarda cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmaktadır. Ancak Avrupa Birliği istatistik kurumu EuroStat verileri inceleyen bir çalışma (Martínez-Cantos, 2017), temel ve

11 Türkçe’ye araştırmacı ve Erhan Ağaoğlu tarafından Fiğan, M., Özdemir Dede, Y. (2020) *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlanma*. Ankara:Alternatif Bilişim. Kitabında çevrilmiştir.

yaygın beceriler bağlamında kadın ve erkekler arasında göze çarpan farklılıklar bulunmamasına rağmen daha karmaşık ve genel olmayan aktivitelerin gerektirdiği dijital becerilerde kadınların geride kaldığını göstermektedir (Martínez-Cantos, 2017, s.426). Örneğin Malezya’da ortaokul öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada kız ve erkek çocukları arasında kayda değer dijital beceri farklılıkları gözlemlenmiştir (Ahmad, Ayub vd., 2019).

Dijital beceri seviyesi üzerinde diğer belirleyici bir faktör yaştır. Yaşın dijital beceriler üzerindeki etkisine ilişkin genel kanı “dijital yerliler”, “internet kuşağı” olarak adlandırılan genç bireylerin daha yüksek becerilere sahip olduğu yönündedir. Hargittai, internette enformasyon arama becerilerinin ölçüldüğü çalışmasında (2020) farklı yaş gruplarından bireylere beş görev vermiştir. Uygulamada, 18 ve 19 yaşındaki bireylerin beş görevin tümünü, 60 yaş üstü bireylerin yaklaşık dört tanesini, 70 yaş üstü bireylerin 3.3 görevi tamamladığını; yaş arttıkça görevi tamamlama süresinin de arttığını ortaya koymuştur. Ancak “dijital yerliler” arasında da dijital beceri seviyeleri farklılık göstermektedir (Hargittai, 2010).

Eğitilmiş ve varlıklı gençlerin akranlarına göre daha yüksek dijital becerilerine sahip olduğu, ebeveynleri yüksek eğitilmiş olan gençlerin, beyaz ve Asyalı Amerikalı gençlerin daha yüksek seviyede internet becerilerine sahip olduğu ortaya koyulmuştur (Hargittai ve Hinnant, 2008). Araştırmalar ileri yaştaki bireylerin belirli dijital beceri türlerinde daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Genç bireyler daha yüksek seviyede operasyonel ve formal becerilere sahipken yaşlıların enformasyon ve stratejik becerilerde daha üstün olduğu görülmektedir (van Deursen, Van Dijk, 2010, s.905).

Tüm bu tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda dijital beceri eşitsizliklerinin diğer eşitsizlik türlerini tetikleyeceğini dile getirmek mümkündür. Halihazırda enformasyona sahip olan profesyoneller, akademikler, hükümet çalışanları internet ortamını daha etkili kullanarak ayrıcalıklı pozisyonlarını güçlendirme olanağına sahip olacakken (Michaels vd, 2014 akt. Van Dijk, 2020) eğitimsiz bireyler, vasıfsız işçiler ortamın beraberinde getirdiği faydalardan yararlanamayarak dezavantajlı durumlarını geliştiremeyecektir. Üstelik, dezavantajlı bireylerin işleri de otomatikleşme ve robotlaşma ile dönüşüme uğrayacağından kazançları azalacak ya da kesilecektir (van Dijk, 2020, s.78). Benzer bir

biçimde iş piyasasında BİT becerilerine duyulan ihtiyacın artması (Michaels vd, 2014 akt. Van Dijk, 2020) ile bu beceriler ödüllendirilmektedir. Bu durumun eğitim süreçleri için de geçerli olduğu söylenebilir zira BİT'lerin eğitim alanında kullanımı günden güne artış göstermektedir. BİT'leri etkili kullanabilen öğrenciler eğitim süreçlerine kayda değer katkılarda bulunabilmektedir.

Konuya dair mevcut tartışmalar dikkate alındığında dijital beceri eksikliklerinin yaşlı bireyleri özellikle etkileyeceği söz konusudur. Her şeyden önce ortam ve formal beceri eksikliğinden mustarip olan bireylerin enformasyona erişimi kısıtlı olacaktır. Yaşlılığın beraberinde getirdiği sağlık sorunları ve internetin sağlık bilgileri konusunda önemli bir kaynak olduğu düşünüldüğünde interneti etkin kullanamayan yaşlı bireylerin olumsuz etkileneceği aşikardır (van Deursen ve Helsper, 2015b). Ek olarak, daha önce tartışıldığı üzere yaşlılar iş piyasasında sıklıkla ayrımcılığa uğramaktadır. İş piyasasının artan BİT becerileri talebi yaşlı bireylerin dezavantajlı durumunu daha da kötüleştirecektir (van Deursen ve Helsper, 2015b).

2.2.2.2. Kullanım Farklılıkları

İkinci seviye dijital eşitsizliklerin diğer boyutunu çevrimiçi aktivitelerdeki farklılıklar oluşturmaktadır. Yalnızca motivasyon, erişim ve dijital beceri BİTlerin aktif kullanımı için yeterli değildir (Özsoy, 2020, s.16). Kişiler dijital teknolojilere erişim sağlasa da bu teknolojileri yalnızca kısıtlı kullanabilir ya da dijital becerilere sahip oldukları halde geleneksel medyayı tercih ettikleri için bu becerilerden faydalanamayabilirler (van Dijk, 2020). Alanyazın birçok faktörden dolayı bireylerin internet kullanım sıklık ve biçimlerinin farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu başlık altında kullanım farklılıklarının açıklanabilmesi için öncelikle kullanım tiplerine değinilecek ardından kullanım sıklığı ve biçimini etkileyen faktörler tartışılacaktır.

Çevrimiçi kullarımdaki farklılıkların incelenebilmesi için her şeyden önce çevrimiçi aktivitelerin sistematik bir şekilde kategorilendirilmesi gerekir. Bu doğrultuda internet araştırmalarında kullanım tiplerinin çıkarılabilmesi için iki yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Medya kullanımını odağına alan kuramsal çerçevelerden yararlanmak bunlardan biridir (van Dijk, 2020, s.82). Bu doğrultuda *kullanımlar ve doyumlar kuramı* (uses and gratifications), *teknoloji kabul modeli (technology acceptance model)* (TKM)

ya da *medya katılım modeli (model of media attendance)* dijital medya kullanım tiyolojiyelerinin çıkarılmasında kullanılabilir kuramlar arasındadır. Ancak Şu ana kadar TKM'ı kullanan bir araştırma gerçekleŐtirilmemiŐtir (van Deursen ve van Dijk, 2014, s.510)

Kullanımlar ve doyumlar kuramı ise kullanım tiyolojiyelerinin çıkarılması için faydalı bir kuramsal yaklaŐımdır. Bu yaklaşımda öncelikle medya kullanımına yol açan motivasyonlar ve elde edilen doyumlar listelenir. Bu sayede bireyelerin iletişim teknolojilerini hangi psikolojik ihtiyaçları doğrultusunda kullandıkları belirlenir (van Deursen ve van Dijk, 2014, s.511). Kullanımlar ve doyumlar kuramının temel alındığı bir çalışma, bireyelerin dijital teknolojileri, ilişki sürdürme, sorun çözme, diğerlerini ikna etme, kişisel gelişim gibi doyumlar ile kullandığını göstermektedir (Flanagin ve Metzger, 2001 akt. van Deursen ve van Dijk, 2014, s.510).

Medya katılım modeli ise beklenen kullanım çıktılarının bireyin BİT'lerle ilişkisi üzerinde belirleyici olduğunu ileri sürer. Bu doğrultuda: etkinlik ıktıları (oyun oynama ve boş zaman aktiviteleri), finansal çıktılar (alışveriş ve ürün karŐılaŐtırma), enformasyon ıktıları (haber bulma ve bilgi arama), toplumsal çıktılar (sohbet ve destek) ve statü ıktıları (hayat olanaklarını artırmak ve teknolojiler ile aşinalık kazanmak) kullanımdan beklenen temel çıktılardır (LaRose ve Eastin, 2004 akt. van Dijk ve van Deursen, 2014, s.510). Ancak kuramlardan beslenen bu yaklaşımlar, bireyelerin gerçek kullanımlardan ziyade teknolojileri kullanma yönündeki ihtiyaç ve motivasyonlara odaklanma eğilimindedir (van Dijk, 2020, s.95).

Kullanım tiyolojiyeleri oluŐturmanın ikinci yolu, niceliksel gözlemlerden yararlanmaktır. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmalar, betimleyici ve tümevarımsal çalışmaları kullanarak kullanım tipi kategorilerine ulaşmayı hedefler. Bu teknik, dijital medya kullanımına yönelik motivasyon ve ihtiyaçlara odaklananların aksine, dijital medyanın gerçek hayattaki kullanımlarına odaklanır (van Dijk, 2020, s.95). Dünyanın çok farklı bölgelerinde bu tekniğe göre yapılmıŐ birçok çalışma alanyazında yer almaktadır. Kalmus ve arkadaşlarının (2011 akt. van Dijk, 2020, s.96) gerçekleştirdiği çalışma, öncüllerinin belirlediği kullanım biçimlerini kapsadığı ve kullanım alanları arasında yaptığı ayırmadan ötürü özellikle kullanışlıdır. Bu tiyoloji iş, çalışma, enformasyonel ve eğlence uygulamaları arasında bir ayırma gider. Araştırmada iş, eğitim ve

enformasyonel kullanım/boş zaman kullanımları şeklinde iki kategoriye ulaşılmıştır (Bkz: Tablo 2). Birinci kategorideki etkinliklerin çevrimdışı faydaları etkileme eğiliminin daha fazla olması, bu yaklaşımı özellikle değerli kılmaktadır.

Söz konusu çalışmalar, kullanım kategorilerini yalnızca sosyodemografik değişkenlerle değil, aynı zamanda kişilik özellikleri ve yaşam tarzı göstergeleriyle de ilişkilendirerek internet kullanımını genel olarak anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ancak kullanım kategorilerinin bu kadar detaylı incelenmesi bu tez araştırmasının kapsamını fazlasıyla aşmaktadır. Bu yüzden kullanım farklılıkları meselesi yalnızca sosyodemografik değişkenler etrafında ele alınacaktır.

Tıpkı erişim, motivasyon ve dijital beceri farklılıkların da gözlemlendiği gibi *gelir ve eğitim seviyesi* kullanım çeşitliliğini şekillendiren faktörlerin başında gelmektedir. Erken dönem çalışmalar, eğitim seviyesi yüksek kullanıcıların çevrimiçi ortamı “sermaye artırıcı” (Hargittai ve Hinnant, 2008) aktiviteler için kullandığını göstermektedir. Sermaye artırıcı aktiviteler, bireyin yaşam olanaklarını geliştirmesini sağlayan aktiviteleri ifade eder. Siyasi bilgi arama, finansal işlemler gerçekleştirme, alışveriş yapma, yurttaşlık hizmetlere erişime, sağlık bilgisi arama bu aktivitelerden örnek verilebilir (Hargittai ve Hinnant, 2008, s.607). Yüksek gelirli bireyler diğer sosyoekonomik gruplara göre interneti daha çok araştırma yapma, finansal işlemler gerçekleştirme (Howard, Rainie vd, 2001), haber okuma, ürün bilgisi arama (Madden, 2003 akt. Hargittai ve Hinnant, 2008), siyasi bilgi arama, yurttaşlık hizmetlerine ulaşma (Hargittai, 2008) amacıyla kullanılmaktadır. Öte yandan düşük eğitilmiş bireyler, interneti boş zaman aktivitesi kategorisinde değerlendirilebilecek anlık mesajlaşma, eğlence (Bonfedelli, 2002 akt. Özsoy, 2020, s.16), oyun ve kumar oynama (Howard, Rainie vd. 2001) gibi aktiviteler için kullanılmaktadır.

Kullanım Alanı	Aktiviteler	İnternet Uygulamaları
İş, çalışma ve enformasyonel kullanım	İş	Profesyonel uygulamalar
	Tüketim	E-alışveriş ve market
	Finans	İnternet bankacılığı
	Yurttaşlık	E-devlet hizmetleri
	Eğitim/Öğretim	Çevrimiçi dersler ve kurslar
	Kariyer gelişimi	Kişisel gelişim/bağımsız öğrenim
	Enformasyon Arama	Arama motorları, kişisel asistanlar ve
	Haber arama	Haber servisleri/bloglar
Boş zaman/eğlence	İletişim	e-posta ve mesajlaşma servisleri
	Ağ kurma	Sosyal ağ servisleri
	Topluluk kurma	Topluluk siteleri ve forumlar
	Paylaşma	Müzik, video paylaşım siteleri
	Eğlence	Sosyal Ağlar
	Oyun	Çevrimiçi Oyun
	Keşfetme	İnternette gezinme (browsing)

Tablo 2: İnternet Kullanım Tipolojileri

(Kaynak: Kalmus vd., 2011'den akt. van Dijk, 2020)

Bu noktada eğitimin BİT kullanım pratikleri üzerindeki belirleyici rolünden bahsetmek gerekir. İnternet teknolojisinin üniversitelerde yaygınlaştığı unutulmamalıdır. Üniversitede eğitim görmüş bireyler BİT'ler ile daha erken tanışmış ve dijital ortamlarda daha fazla zaman geçirme fırsatı bulmuştur (van Dijk, 2020, s. 86). Bunun yanı sıra, yüksek eğitim almış bireyler genellikle daha iyi işlerde çalışma olanağına ulaşmakta ve dolayısıyla daha yüksek gelir sahibi olma eğilimindedir Fiziksel emeğe ihtiyaç duyulmayan meslek dallarında çalışan kişiler işyerlerinde dijital teknolojileri öğrenmekte ve kullanımlarını eve taşımaktadır. Yöneticiler ve profesyonellerin, fiziksel

emek gücüne ihtiyaç duyulan alanlarda çalışanlara göre BİT'leri daha sık kullanıldığı bilinmektedir. Üstelik eğitim kurumlarında ve BİT kullanılan işyerlerinde zaman geçirmek teknoloji öğrenme sürecinde ihtiyaç duyulan sosyal destek ağına erişimi de kolaylaştırmaktadır. Bu mekanlarda BİT kullanan bireyler ile karşılaşmak daha kolaydır. Söz konusu çevrelerde bulunan kişiler, ihtiyaç duyulduğunda yardım isteyebilecekleri sosyal kaynaklara sahip oldukları için yeni teknolojileri ve çevrimiçi aktiviteleri deneme konusunda daha rahattır (van Dijk, 2020, s.83-88).

Erken çalışmalar *toplumsal cinsiyetin* de kullanım çeşitliliğinde farklılıklara yol açtığını göstermektedir. Kadınlar interneti daha çok iletişim amacı ile kullanırken erkeklerin enformasyon arama, eğlence ve ticaret amacıyla kullandıklarına yönelik bulgular bulunmaktadır (Zillien ve Hargittai, 2009). Türkiye'de akıllı telefon pratiklerini odağına alan bir çalışma ise erkekler ve kadınlar arasında göze çarpan kullanım farklılıkları olduğunu göstermektedir. Araştırma, kadınların akıllı telefonları ev içi ücretsiz emeklerine yardımcı olacak bir araç olarak kullandığını ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, akıllı telefonların kadınlar tarafından toplumsal bağlantıları sürdürmenin ve güvenlik hissi sağlamanın bir aracı olarak kullanıldığı ileri sürülmektedir. Erkekler ise akıllı telefonlarını ev içi işler ile alakalı olarak değil, şahsi ilgileri çerçevesinde kullanmaktadır (Dede Özdemir, 2019). Her ne kadar bulgular aksini gösterse de dijital eşitsizlikler alanyazını teknolojilerin nüfusa yayılması ile bu farklılıkların ortadan kalkacağını iddia etmektedir (van Dijk, 2020). Ancak günümüz toplumlarına içkin eril tahakküm egemenliğini sürdürdüğü müddetçe bu farklılıkların ortadan kalkması mümkün olmayacağını öngörmek abartılı olmayacaktır.

Yaş, internet kullanım çeşitliliğini şekillendiren en önemli değişkenlerden biri olarak görünmektedir. Bu doğrultuda, gençler ve yaşlılar arasında önemli kullanım farklılıkları olduğunu gösteren bulgular ile karşılaşmak mümkündür. Yaşlılar özelinde yapılan bir araştırma, yaşın artmasıyla beraber aktivite çeşitliliğinin azaldığını göstermektedir (Morris, Goodman vd, 2007). Yaşlı bireyler, daha gelişmiş araçları kullanmama eğilimindedir ve gençlere kıyasla sınırlı sayıda çevrimiçi aktiviteyi kullanmaktadırlar (Loges ve Jung, 2001 akt. Morris, Goodman vd, 2007). Bu farklılıkların nesil etkisi ile açıklanabileceği ileri sürülmektedir (van Dijk, 2020, s.88) zira yaşlı bireyler BİT'ler ile hayatlarının ilerleyen dönemlerinde tanışmıştır. Gençler ise bu teknolojiler ile büyümüş,

dolayısıyla daha fazla aşinalık geliştirmiştir (van Dijk, 2020, s.89). Kullanım amacı farklılıklarına gelindiğinde ise daha genç bireylerin anlık mesajlaşma uygulamaları ve sohbet odalarında daha fazla zaman geçirdikleri ve ayrıca çevrimiçi ortamlarda eğlence uygulamalarını daha fazla kullandıkları görülmektedir (van Dijk, 2020, s.90). Gençlerin interneti oyun oynamak, video izlemek, sanal dünyalara katılım sağlamak gibi eğlence faaliyetlerine katıldıklarının altı çizilirken (Jones ve Fox, 2009), daha yaşlı bireyler ise interneti alışveriş yapmak, haberleşmek ve sağlık bilgisi aramak için kullanmaktadır (Jones ve Fox, 2009). Bu farklılıklar, karşılaştırılan grupların yaşamlarının yaşça değişik dönemlerinde, dolayısıyla interneti kullanmaya yönelik ayrı ayrı motivasyon ve ilgilere sahip olmalarıyla açıklanmaktadır (van Dijk, 2020, s.88).

Kullanılan cihazın teknik özellikleri de kullanım çeşitliliğinde farklılıklara yol açmaktadır. Cihazların teknik özellikleri, sundukları kullanım olanaklarıyla doğrudan ilişkilidir. Sınırlı işlem gücüne sahip taşınabilir cihazlarda çoğunlukla klavye ve fare gibi harici donanımlar bulunmadığından, bu cihazlarda daha gelişmiş uygulamalar gerçekleştirilemez. Örneğin akıllı telefonlar ya da tabletlerde metin düzenleme, multimedya üretme işlemlerinin gerçekleştirilmesi oldukça zordur. Benzer şekilde (Özsoy, 2020, s.17), daha yüksek internet hızı yalnızca çevrimiçi geçirilen sürede daha fazla işlem yapabilme olanağı sunmakla kalmaz aynı zamanda internetten daha fazla faydalanma olanağı da sağlar.

Bu noktada internet deneyiminin kullanım üzerindeki etkisine dikkat çekmek gerekir. Tartışıldığı üzere, eğitim almış ve BİT'lerin yoğun kullanıldığı meslek dallarında çalışanlar internette daha fazla zaman geçirerek aşinalık sağlama eğilimindedir. İnternet deneyiminin uzunluğu, insanların hangi çevrimiçi etkinlikleri kullandığını belirleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Zillien ve Hargittai, 2009). Çevrimiçi ortamlarda daha fazla zaman geçirmiş çocuk ve gençlerin BİT'lerin sağladığı olanaklardan daha fazla yararlandığı görülürken (Livingstone ve Helsper, 2007, s.684), deneyimli yaşlıların da internet kullanımında daha rahat hissettikleri ve endişe hissine kapılmadıkları değerlendirilmektedir (Adams, Stubbs vd, 2005, s.14).

Dijital eşitsizlikler alanyazının bulgularına bakıldığında dezavantajlı bireylerin sermaye artırıcı çevrimiçi etkinlikleri daha az kullandıkları görülmektedir. Dolayısıyla kısır bir döngünün varlığından söz etmek mümkündür. Dezavantajlı bireyler, internet erişiminin

getirdiği imkanlardan kısıtlı fayda sağlayabilmektedir. Bu teknolojiler aracılığıyla yaşam koşullarını iyileştirme olanağından mahrumdurlar. Bu durum ise bireylerin toplumdaki dezavantajlı konumlarını pekiştirmektedir. Bir sonraki başlıkta, internetten sağlanan çevrimdışı faydalar meselesi ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.2.3. Üçüncü Seviye Dijital Eşitsizlikler

Dijital teknolojileri kullanmaya yönelik motivasyon, sahiplik ve dijital beceri farklılıklarını tartıştıktan sonra değinilmesi gereken son mesele dijital teknolojilerden sağlanan faydada ya da çevrimdışı çıktı farklılıklardır. Önceki bölümlerde tartışıldığı gibi motivasyona ve erişime sahip olmak, bireyin dijital medyayı etkili şekilde kullanabileceğini garanti edemez. Erişim tek başına, dijital becerilere sahip olmak ya da bireyin ortamdan tam anlamıyla fayda sağlayacağı anlamına gelmez. İlk kez 2011 yılında (Wei, Teo, vd., 2011, s.170-187) tanımlanan üçüncü seviye dijital eşitsizlikler, özellikle internet erişim oranlarının doyuma ulaşmak üzere olduğu gelişmiş ülkeler bazında tartışmaya açılmıştır. Çevrimdışı çıktılar bölünmesi, fayda bölünmesi gibi çeşitli şekilde isimlendirilmiş üçüncü seviye dijital eşitsizlikler, internet erişimi ve dijital beceri sahipliğinin faydalı çıktılara dönüşmemesidir (Scheerder, van Deursen, 2017, s.1609). Daha basit bir ifade ile üçüncü seviye dijital eşitsizlikler bireyin dijital ortamdaki aktivitelerinin gündelik hayattaki karşılığını, bu eylemlerin ne denli çevrimdışı kaynağa dönüştüğünü görmeye çalışır¹². Araştırmacılar, çevrimdışı daha fazla kaynağa sahip olan bireylerin genel olarak dijital aktivitelerden daha fazla yararlandığını dile getirmektedir (van Deursen ve Helsper, 2015a; Ragneda, 2018, s.5). Üçüncü seviye dijital eşitsizlikler alanyazının halihazırda avantajlı bireylerin internet ortamından daha fazla yararlandığını ortaya koyması, dijital eşitsizliklerin toplumsal dinamiklerden ayrı düşünülemediğini göstermektedir.

Daha önceki araştırmalar internetin çevrimdışı hayata etkilerini yani *çevrimdışı çıktuları* toplumsal hayatın farklı alanlarında ayrı ayrı incelemiştir. Bu araştırmalar internet kullanıcılarının iş bulma, mal ve hizmetler için daha iyi fiyatlar bulma; arkadaş, romantik partner bularak sosyal çevrelerini genişletme gibi hayatın birçok alanında avantaj elde ettiğini göstermiştir (van Dijk, 2020, s.99). Scheerder ve arkadaşları (2017)

¹² Bu tez çalışmasında *çevrimdışı fayda* terimi tercih edilmiştir.

ise geçmiş araştırmaların belirlediği çıktıları ayrı ayrı incelenmiş ve bu çıktıları, kategorize edilerek sistematik biçimde bir araya getirilmiştir. Söz konusu eşitsizlikleri anlamlandırmak açısından kullanışlı bir çalışma erevesi oluşturulmuştur. Bu kapsamda 2148 araştırma seçilmiştir. Sistematik elemelerden sonra 948 makaleyi inceleyen araştırmacılar internet çıktılarının kabaca beş kategoriye ayırabileceğini göstermektedir: *ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel* ve ilk dört kategoriye uygulanamayacak diğer çıktılar için kullanılan *genel* bir kategori (Scheerder, van Deursen, vd. 2017, s.1619).

Ekonomik alandaki çıktılar dört ana kategori altında toplanabilir: *iş, eğitim, e-ticaret ve gelir* (Scheerder, van Deursen, vd. 2017, s.1619). Günümüzde iş arama ve başvuru işlemleri neredeyse tamamen evrimii olarak yapılmaktadır. Dolayısıyla erişim ve becerilere sahip olmayanlar iş piyasasından dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar (van Dijk, 2020, s.99). Hollanda’da yapılan araştırmada 16-35 yaş arası grubun iş çıktıları bağlamında internetten daha fazla yararlandığını ortaya koymuştur (van Deursen ve Helpser, 2015a, s.43). İngiltere ve Hollanda’da yapılan araştırmada ise bireylerin üçte birinin internet yoluyla iş bulduklarını dile getirmiştir (van Deursen ve van Dijk, 2012’den akt. Van Dijk, 2020). alışan bireylerin büyük bir çoğunluğu internetin sunduğu esneklik sayesinde daha hızlı ve verimli çalıştığını dile getirirken, BİT kullananların daha iyi maaşlar aldığı raporlanmıştır (van Dijk, 2020).

Ekonomik alandaki diğer bir alt kategori ise e-alışveriştir, tüketiciler internet sayesinde daha uygun fiyatlı hizmet ve mallar bulduklarını ifade etmektedir. Hollanda’da yapılan araştırma, yüksek eğitimi ve varlıklı bireylerin e-alışverişten daha fazla yararlandığını göstermiştir (van Deursen ve Helpser, 2015a, s.43). Son olarak gelişmiş ülkelerdeki bireylerin sıklıkla internet bankacılığı ve finansal uygulamalar kullanarak işlemlerini gerçekleştirdikleri kaydedilmiştir (van Dijk, 2020). Araştırmalar, özellikle eğitimi, varlıklı erkeklerin (van Deursen ve Helpser 2015a) interneti ekonomik fayda sağlamak için kullandığını gösterirken, gençlerin yaşlılara nazaran internetten ekonomik olarak daha fazla faydalandığı ortaya koyulmuştur (van Dijk, 2020, s.100)

Milenyumun başlangıcından bu yana internet, sosyal ilişkiler kurmak ve var olanları sürdürmek için etkili bir araç olduğunu kanıtlamıştır (Chayko, 2018, s.45-56). Anketler, bireylerin büyük bir çoğunluğunun evrimii arkadaş bularak daha fazla sosyal bağlantı

oluşturduklarını, arkadaşları ve aileleriyle daha iyi ilişkiler kurduklarını doğrulamaktadır (van Dijk, 2020, s.100). Benzer bir biçimde, çevrimiçi randevulaşma uygulamaları özellikle Batı dünyasında sıklıkla kullanılmaktadır. Randevulaşma uygulamalarından erkeklerin kadınlara; orta ve yüksek eğitilmişlerin ise düşük eğitimlilere göre daha fazla faydalandığı ortaya konulmuştur (van Deursen ve Helsper 2015a, s.43). Genel anlamda her ne kadar istatistiki olarak büyük farklılıklar ile karşılaşılmasa da internetin toplumsal çıktılarında genç bireylerin, yaşlı bireylere nazaran daha fazla yararlandıkları ortaya konmaktadır (van Deursen ve van Dijk, 2012 akt. van Dijk, 2020).

Siyasi ve kamusal konularla ilgili olarak en çok kullanılan aktiviteler, seçimlere dair bilgi almak, siyasi tartışmalara katılmak, politik figürlerle iletişim kurmak ve çevrimiçi kampanyalara imza vermektir (van Dijk, 2020, 101). Politik çıktılar açısından halihazırda çevrimdışı siyasetle ilgilenen kişilerin, çevrimiçi alanı bu konular için daha fazla kullandığı ve fayda sağladığı görülmektedir (van Dijk, 2020, s.101). Siyasi anlamda erkeklerin kadınlara göre internetten daha fazla faydalandığı görülmüştür (van Deursen ve Helsper, 2015a, s.43). Yaşlı bireylerin ise yaşlı nesillerin gençlere nazaran internet ortamından siyasi anlamda daha fazla faydalandığı ortaya konmuştur (Smith, 2013 akt. van Dijk, 2020)

E-Devlet uygulamalarının giderek daha fazla kullanıldığı gelişmiş ülkelerde yurttaşlık hizmetleri ile ilgili kullanımlar artmaktadır (van Dijk, 2020, s.101). İngiltere ve Hollanda'da yapılan araştırmada bireyler yurttaşlık uygulamaları sayesinde vergi avantajı gibi faydalar sağladıklarını dile getirmiştir (Helsper, van Deursen vd, 2015). Ancak araştırmalar, toplumun tüm kesimlerinin bu uygulamaları eşit olarak kullanmadığını göstermektedir. Yurttaşlık uygulamaları genellikle yüksek eğitimli ve gelirli genç bireyler tarafından daha fazla kullanılmaktadır (van Dijk vd, 2008 akt. van Dijk, 2020; van Deursen ve Helsper, 2015a, s.44). Hollanda'da yapılan araştırmada orta-yaşlı (35-65) bireylerin yurttaşlık uygulamalarından gençlere göre daha fazla yararlandığı kaydedilmiştir (van Dijk, 2020).

Dijital medya sıklıkla kültürel etkinlikler gerçekleştirmek amacı ile kullanılır. Acemi kullanıcılar dahi çevrimiçi ortamı fotoğraf, video, müzik bulmak için kullanmaktadır. Birçok birey, internette bulduğu kültürel enformasyon sonrası yaşam tarzını

değiştirdiğini, spor ya da hobi gruplarına katıldığını belirtmiştir. Genç bireylerin yaşlılara nazaran çevrimiçi ortamdan daha fazla yararlandığı ortaya konmaktadır (van Dijk, 2020, s.102)

İnternet ortamından sağlanan kişisel faydalar, bireyler için oldukça önemlidir. Eğitim alma ve bir kimlik oluşturma, çevrimiçi ortamın kişisel gelişime dönük yararlarının en önemlilerindedir. Kullanıcıların birçoğu internet ortamlarında kendilerine benzer kişiler bulmaktadır. Kişisel çıktılar bakımından diğer önemli bir konu ise sağlık. Birçok birey internet ortamını sağlık bilgilerine erişmek için kullanmaktadır. Van Deursen ve Helsper (2018, s.2344) yüksek eğitilmiş bireylerin, eğitimsiz bireylere göre kişisel çıktılardan daha fazla yararlandığını ortaya koymuştur. Yaşlı bireyler ise internette sağlık bilgileri bulma konusunda daha fazla yararlanmaktadır (van Dijk, 2020, s.104).

Dijital eşitsizlik araştırmalarında yeni bir odak olmasına rağmen, çevrimdışı faydalar üzerine gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki çalışmalar, BİT'lere erişimin, kullanma motivasyonunun ve dijital beceri sahipliğinin, bireylerin internette yararlanacaklarını garanti etmediğini açıkça göstermektedir. Araştırmalar, dijital eşitsizliklerin, geleneksel eşitsizliklerin bir başka biçimini olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Çevrimdışı sermayeye sahip olanlar internet ortamının sunduğu olanaklardan daha fazla faydalanıp, avantajlı durumlarını yeniden üretirken dezavantajlı gruplar için durum tam tersidir. Tüm bu tartışmalar dijital eşitsizliklerin çok boyutlu bir olgu olduğunu, yalnızca bir seviyede incelenemeyeceğini ve daha önemlisi yalnızca çevrimiçi ortamlar ile ilgili olmadığını göstermektedir. Bir sonraki başlıkta dijital eşitsizlik seviyelerinin çevrimdışı hayat ile ilişkisini göz önünde bulunduran dijital sermaye kavramı tartışılacaktır.

2.3. BÜTÜNLÜKLÜ BİR KAVRAMSAL ÇERÇEVEYE DOĞRU: “DİJİTAL SERMAYE”

Alanyazın dijital eşitsizlikleri gelir, eğitim, yaş, toplumsal cinsiyet, yaşanılan yer gibi sosyodemografik faktörler aracılığıyla açıklamaktadır. Neredeyse 30 yıllık bir araştırma külliyesi, dijital eşitsizliklerin halihazırda var olan toplumsal eşitsizliklerden

kaynaklandığı ve bu toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretip yoğunlaştırdığını açıkça ortaya koymaktadır. Bireylerin çevrimdışı hayatta sahip olduğu finansal kaynaklar dijital beceri geliştirme noktasındaki ilk adım olan BİT'lere erişimin yolunu açarken sosyal destek, arkadaş baskısı gibi toplumsal faktörler dijital becerilerin geliştirilebilmesine izin vermektedir. En nihayetinde kişinin sahip olduğu kaynak ve dijital beceriler, internetten sağlanan fayda üzerinde büyük bir rol oynamaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel faktörler dijital eşitsizliğin üç seviyesinde de etkilidir. Dijital eşitsizliklerin kişinin sahip olduğu kaynakların bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve bu kaynakları etkilediği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal pratikleri bireylerin konumuna ve toplumsal yapıya göre açıklayan (Calderon Gomez, 2021, s.2536) Pierre Bourdieu'nun *sermaye* kavramsallaştırması, dijital eşitsizlikleri açıklama noktasında faydalı bir çerçeve sunar.

Sermaye kavramını incelemeyi önce Bourdieu'nun toplumu nasıl kavradığını anlamak faydalı olacaktır. Bourdieücü sosyoloji birey ve yapı arasında ikili bir ilişkinin varlığından yola çıkarak, bireyi yapıda, yapıyı bireyde anlamaya çalışır (Öztürk, 2020, s.242). Bourdieu sosyolojisinin önemli kavramlarından ilki alandır. Alan, toplumsal aktörlere dayatılmış nesnel güçlerin modellenmiş bir sistemi ve bu aktörlerin içerisinde buldukları, eylemlerini konuşlandıkları ilişkisel bir çatışma alanı olarak tanımlanabilir (Bourdieu ve Wacquant, 2005, s.46 akt. Calderon Gomez, 2021, s.2538). Bourdieu'nun kavram setini oluşturan diğer bir önemli habitustur. Habitus bireylerin ortama uyum sağlayabilmek için kullandıkları içselleştirilmiş anlamlar şemasıdır ve kişinin geçmişte nesnel çevresinden edindiği varsayımlarından oluşur (Kögler, 2011, s.288).

Sermaye ise kişinin sahip olduğu “gerçekten kullanılabilir güçler ve güçler kümesidir” (Bourdieu, 1984, s.144 akt. Ragnedda, 2018, s.2367) ve bireyin hayat olanaklarını üretme ve yeniden üretme noktasında hayati bir rol oynar (Ragnedda, 2018, s.2367). Bireyler sermayelerini kullanarak alan içerisinde daha iyi toplumsal konumlara sahip olmaya çalışırlar (Öztürk, 2020, s.3). Burada kastedilen sermaye yalnızca ekonomik değildir ve kültürel, toplumsal ve simgesel eklentileri vardır (Öztürk, 2020)

Ekonomik sermaye paraya dönüştürülebilir finansal kaynaklara ve mülkiyete işaret eder. *Kültürel sermaye* ise üç katmanlı bir olgudur. *Somutlaştırılmış kültürel sermaye* (SKS)

bireyin zihin ve bedeninde somut hale gelen eğilimlerdir, diğer bir deyişle, kişinin içselleştirdiği ve sahip olduğu bilişsel yetkinliklerin toplamıdır. Bu kültürel sermaye türü bireysel özelliğe sahiptir, aktarılamaz ya da değiş tokuş edilemez (Bourdieu, 1986). *Nesneleştirilen kültürel sermaye* (NKS) ise kişinin sahip olduğu ya da erişiminin olduğu kitap, roman, şiir, resim gibi kültürel nesnelere işaret eder. Günümüzde dijital kültür ürünleri de bu kategoriye dahil edilebilir (Calderon, 2021), *Kurumsallaştırılan kültürel sermaye* (kks) ise kişinin eğitim kurumları yoluyla kazandığı sermayedir. KKS aracılığıyla bireyin somutlaşmış kültürel sermayesi bir anlamda belgelenmiş olur. *Toplumsal sermaye* ise bireyin sahip olduğu ve olabileceği toplumsal ilişkilere işaret eder. Kişi ailesi yoluyla ya da topluluk ve dernek gibi gruplara dahil olarak toplumsal sermayesini geliştirir (Bourdieu, 1986). Sermaye türleri biriktirilebilir ve daha önemlisi birbirine çevrilebilir bir yapıya sahiptir (Öztürk, 2020).

Ragnedda (2018), Bourdieu'nun sermaye kavramından yararlanarak dijital sermaye kavramını geliştirmiştir. Dijital sermaye, zaman içinde biriktirilebilen ve birbirine çevrilebilen “bir dizi içselleştirilmiş yetenek ve beceriler” olan *içselleştirilmiş dijital sermaye* (İDS) ve dışsal kaynakları (dijital cihazlar, bağlantı vb.) ifade eden *nesneleştirilmiş dijital sermayeden* (NDS) oluşur. Ragnedda dijital sermayeyi çevrimiçi ve çevrimdışı arasında bağlantı kuran “köprü” bir sermaye olarak tanımlar. Dijital sermaye çevrim dışı aktiviteleri çevrimiçiye aktarırken çevrimiçi aktiviteleri çevrimdışı kaynaklara dönüştürür (Ragnedda, 2018, s.2367). Dolayısıyla bir geçişlilik söz konusudur. Örneğin daha önce de tartışıldığı gibi ekonomik ve zamansal kaynağı yüksek olan kişi, daha iyi bir dijital deneyime sahip olur ve dijital teknolojilerden faydalanabilen bireyler çevrimdışı da kullanabilecekleri, iş bulma, arkadaş edinme gibi olanaklar elde ederler. Günümüzde ekonomik ve toplumsal anlamda önemli bilgilerin dolaşımında olduğu dijital uzamdan mahrum kalmak ya da bu uzama limitli bir erişime sahip olmak toplumsal eşitsizliğin kaynaklarından biridir. Dolayısıyla dijital eşitsizlikler, gelir, etnik köken, toplumsal cinsiyet, yaş gibi faktörlerden süregelen toplumsal eşitsizliklere eklenmiştir (Ragnedda, 2018, s.2368).

Ragnedda'nın kavramsallaştırması dijital eşitsizlikler alanyazını için iki sebepten dolayı önemli ve kullanışlıdır. Kavram birinci seviye dijital eşitsizliklerin temel meselesi olan *erişimi* yani NDS'yi ve ikinci seviye dijital eşitsizliklerin odağında olan *beceriler*

meselesini tek bir çatıda birleştirir. İkinci olarak sermayelerin birbirine çevrilebilmesi ve arasındaki geçişlilik, dijital sermayenin diğer çevrimdışı sermayeleri etkileyebileceği anlamına gelir. Bu da üçüncü seviye dijital eşitsizliklerin sorunsalı olan çevrimdışı fayda meselesine işaret eder.

Ragnedda (2018), çalışmasında geleneksel sermaye türleri ve dijital sermaye arasındaki ilişkiyi tartışır. Sermayeler arasındaki ilişki hakkında yapılan çıkarımlar dijital eşitsizlikler araştırmasının bulgularıyla örtüşür niteliktedir. Bu anlamda Ragnedda, daha yüksek ekonomik sermayeye sahip olanların dijital uzamda daha avantajlı konumda olduğunu dile getirir. Buna göre ekonomik sermayesi ve dijital sermayesi arasında negatif bir ilişki olan birey, beceri ve çıktı anlamında dezavantajlı durumdadır. Birey iş bulma olanaklarından mahrum kalacak, interneti sermaye artırıcı aktiviteler için kullanamayacak, günlük hayatta uygun maliyetli yönetim stratejilerinden mahrum kalacaktır. Dijital sermayesi ve sosyal sermayesi arasında olumsuz bir ilişkiye sahip olan bireyler ise sanal ilişkilerini güçlendirecek kapasitelerden mahrum kalır, formel ve enformel toplumsal ağlara katılım gösteremez ve son olarak sanal topluluklar içinde sosyalleşme konusundaki yetkinliği sınırlanır. Dijital sermayenin kültürel sermayeye olan ilişkisi de benzerdir. Bu iki sermaye arasındaki olumsuz bir ilişki, bireyin katılımcı kültüre dahil olabilmesini ve yeni bilgilere erişimini sınırlar. Bireyler eğitim ve kültür içeriklerinden mahrum kalır (Ragnedda, 2018).

Ragnedda, geleneksel sermaye türlerine ek olarak siyasi ve kişisel sermayeyi de tartışmaya dahil eder. Aslen sosyal sermaye altında incelenen ancak ardıl araştırmacılar tarafından ayrı bir sermaye olarak kavramsallaştırılan *siyasi sermaye*, “Etkileşimli siyasi süreçlere katılım yoluyla oluşturulan siyasi hareket etme yetkileri” (Ragnedda, 2018, s.2370) olarak tanımlanır. Bireyin dijital sermayesi sınırlı ise çevrimiçi ortamda siyasi gündemi etkileyemez; ait olduğu grubun çıkarlarını savunamaz ve BİT’leri toplumsal hareketler için kullanamaz (Ragnedda, 2018, 2370). Bourdieu’nun kavram setinden yararlanılarak ortaya atılan diğer bir sermaye ise *kişisel sermayedir*. Kişisel sermaye kişinin günümüzde ve gelecekteki seçimlerini etkileyen tüm geçmiş deneyimlerdir (Ragnedda, 2018, s.2371). Bireyin BİT kullanma konusunda motivasyonunun olmaması ya da dijital becerilere sahip olmaması kişinin kişisel sermayesine işaret eder. Kişisel

sermayesi sınırlı olan kişiler BİT'leri kullanma konusunda sınırlı yetiye sahiptir ve bu teknolojilere karşı olumsuz tavır sergilerler.

Ragnedda ve arkadaşları (2020) dijital sermayeyi ölçmek amacıyla niceliksel bir çalışma gerçekleştirmiştir. İngiltere'de 868 kişinin katıldığı anketin verileri ile Dijital Sermaye Endeksi geliştirilmiştir. Dijital Sermaye Endeksi, dijital sermayenin alt kategorileri olan NDS ve İDS'yi içerir. NDS yani dijital erişim, dijital ekipman, bağlantı, çevrimiçi uzamda geçirilen zaman ve çevrimiçi uzamdaki geçmiş deneyimden oluşur. Dijital yetkinliğe işaret eden İDS ise bireyin içselleştirilmiş dijital becerileridir. Dijital Beceriler, Avrupa Vatandaşlar İçin Dijital Yeterlilik Çerçevesinden yararlanılarak ölçülmektedir. Araştırmacılar, enformasyon ve veri okuryazarlığı, iletişim ve katılım, dijital içerik üretimi, güvenlik, sorun çözme olarak beş farklı dijital yetkinlik alanı belirlemiştir (Ragnedda, Ruiu vd., 2020).

Araştırma sonuçları dijital eşitsizlikler alanyazınının ürettiği sonuçlarla örtüşür niteliktedir. DS gelir, eğitim, toplumsal cinsiyet, yaş ve yaşanılan muhit ile yakından ilişkilidir. Yıllık geliri 100,000 pound üstü olan bireyler en yüksek DS seviyesine sahipken 15,000 pound altı gelire sahip bireyler en düşük DS seviyesine sahiptir. Araştırma eğitim ve DS seviyesi arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır: yüksek gelirli bireyler daha yüksek DS seviyesine sahiptir. Yaş ise DS seviyesi ile negatif yönde bir ilişkiye sahiptir. Yaş yükseldikçe DS seviyesi düşmektedir. Ancak 15-25 yaş arası bireyler, 25-34 yaş arası bireylere göre daha düşük DS seviyesine sahiptir. DS'nin diğer sermaye türleri ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde bu durumun beklendik olduğu söylenebilir. 25-34 yaş arası bireylerin daha yüksek DS seviyelerine sahip olmasının sebepleri; bu yaş aralığında bulunan bireylerin BİT'leri kullanmak için daha fazla zamana sahip olması, profesyonel ihtiyaçlardan dolayı BİT'leri öğrenmek zorunda kalmış olmaları ve daha eğitilmiş olmalarıdır (Ragnedda, Ruiu vd., 2020)..

Calderon Gomez (2021), dijital sermaye kavramından faydalanarak sermayelerin karşılıklı dönüşümünü niteliksel bir çalışma gerçekleştirerek incelemiştir. Araştırma, dijital eşitsizliğin merkezinde bulunan toplumsal eşitsizlikleri anlamak ve dijital eşitsizliklerin toplumsal eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiğini ve yoğunlaştırdığını anlamayı amaçlar. Çalışma, dijital sermayenin geleneksel sermayeler ile olan ilişkisini

odak noktasına almıştır. Madrid’de yaşayan 30 genç ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma, sermayeler arası geçişliliği anlamlandırmaya çalıştığı için sıklıkla internet kullanan bireyler ile gerçekleştirilmiş ve dolayısıyla birinci seviye dijital eşitsizliklerden etkilenen özneler kapsam dışı bırakılmıştır.

Tartışıldığı üzere günümüzde birinci seviye dijital eşitsizlikler fiziksel, materyal ve koşullu erişim düzeyinde incelenmektedir. Araştırma, ekonomik sermayesi düşük olan bireylerin fiziksel erişime sahip olsa da materyal ve koşullu erişimde dezavantajlı konumda olduğunu kaydetmiştir. Bu anlamda NDS sahibi bireyler, bu sermayelerini İDS’ye dönüştürebilmektedir zira dijital beceri geliştirebilmenin ilk koşulu, bu teknolojilere düzenli erişebilmektir. Bu anlamda yüksek ekonomik sermayeye sahip olan katılımcıların çalıştıkları ve buna paralel olarak işyerlerinde düzenli olarak bilgisayar kullandıkları için daha yüksek seviye becerilere sahip oldukları gözlemlenmiştir. Sağlanan fayda bakımından incelendiğinde ise, ekonomik sermayelerini dijital sermayeye çeviren katılımcıların bu teknolojileri iş bulmak için kullandığı, dolayısıyla dijital sermayenin ekonomik sermayeye dönüştürüldüğü görülmektedir. Araştırmacı, iş bulma noktasında sosyal sermayenin, dijital sermayeden daha önemli olabileceğini belirtse de internetin profesyonel ağ kurmak için sıklıkla kullanılıyor olduğu gerçeğini göz ardı etmemiştir. Tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda dijital sermayenin ekonomik sermayenin yükseltilmesinde önemli bir rol oynadığı açıktır (Calderon Gomez, 2021, s.2544).

Buradan hareketle dijital teknolojileri benimseme sürecinin öncelikle ekonomik sermaye ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Benimseme sürecinde diğer önemli bir faktör içselleştirilmiş kültürel sermayenin mobilize edilmesidir zira kişinin kültürel sermayesi bireyin teknolojilere karşı tavrını belirler (Calderon Gomez, 2021, s.2544). Küçük yaşlarda bu teknolojiler ile tanışan katılımcıların erişim konusunda sorun yaşayan katılımcılara göre daha iyi bir pozisyonda olduğu gözlemlenmiştir. Bu kişiler geçmişte edindikleri kültürel sermayelerini dijital ortama aktarabilmekte, bu durum teknolojilere karşı tavırlarını olumlu etkilemekte ve bu teknolojilerin sağladığı kültürel olanakların farkında olmalarına imkân vermektedir. Eğitim sürecinde teknolojileri tanıma fırsatına sahip olan bireylerin akademik dijital okuryazarlığını artırması da kültürel sermayenin dijital sermaye ile olan ilişkisini örnekler niteliktedir. Sonuç olarak

daha yüksek dijital sermayeye sahip olanlar bilgi almak için interneti daha iyi kullanmakta, internetin sunduğu kültürel olanaklardan yararlanarak kültürel sermayelerini artırabilmektedir. Bu bireyler aynı zamanda internetin sunduğu film, müzik gibi kültürel içeriklere ulaşabilmeleri dolayısıyla da kültürel sermayelerini güçlendirmektedir (Calderon Gomez, 2021)

Dijital teknolojiler bireyin sosyal çevresini genişletmesine ve var olan ilişkilerini sürdürebilmesine olanak tanır. Dijital uzam temelde sosyal bir alandır. Sosyal sermaye birçok yolla İDS'ye dönüştürülmektedir. Öncelikle, bireyler interneti oyun oynamak, iletişime geçmek, içerik paylaşmak gibi ortak sosyal pratikler için kullanmaktadır. Ardından, önceki bölümlerde tartışıldığı gibi dijital teknolojileri kullanma sürecinde sosyal destek önemli bir faktördür. Bireylerin teknoloji hakkında danışabilecekleri tanıdıklarının olması teknoloji adaptasyon sürecini kolaylaştırmaktadır (Calderon Gomez, 2021, s.2547). İDS'nin sosyal sermayeye dönüşümü ise yeni arkadaşlıklar edinme, ağ kurma yoluyla gerçekleşir. Birey dijital teknolojiler ile sosyal sermayesini güçlendirir. Son olarak daha ilgi çekici içerikler üretebilen, bir anlamda daha yüksek *içerik üretme becerisine* sahip olan bireyler, internetin sosyal çıktılarında daha fazla yararlanmaktadır (Calderon Gomez, 2021, s.2549)

2.4. GENEL DEĞERLENDİRME

Dijital eşitsizlik araştırmaları, 30 yılı aşkın bir süredir, bir zamanlar özgür bilgi akışını sağlayacağı ve dünyadaki herkesin eşit bir biçimde faydalanabileceği bir teknoloji olarak övülen dijital teknolojilerin mevcut toplumsal eşitsizliklerden ayrı düşünülmemeyeceğini göstermektedir. Dijital eşitsizliklerin yok olduğu iddiasının aksine, dijital teknolojilerin hızlı gelişen ve farklılaşan doğası her geçen gün yeni dijital eşitsizlik türlerini beraberinde getirmektedir. Her ne kadar gelişmiş ülkelerde fiziksel erişim eşitsizlikleri azalmaya başlasa da teknolojinin değişen doğası çevresel donanımları zorunlu kılmaktadır. Üstelik yeni dijital iş modellerinin bir sonucu olarak dijital uzamdan tam anlamıyla yararlanabilmek adına bireylerin koşullu erişim satın alması gerekmektedir. Bu durum birinci seviye dijital eşitsizliklerin yok olmadığını, en iyimser biçimde belirtilecek olursak şekil değiştirdiğini gösterir.

Kullanıcılar teknolojilere her seviyede gerekli erişime sahip olsalar bile bu teknolojileri doğru kullanmak için yeterli becerilere sahip oldukları anlamına gelmez. 90'lı yıllarda bilgisayar kullanmanın "bilgisayar uzmanlarına" ait bir ayrıcalık olduğu düşünüldüğünde, günümüzde teknoloji kullanımının kolaylaştığı söylenebilir ancak dijital teknolojilerin kullanım alanlarının her gün artması, dijital uzamın hayatın her bir yanına nüfuz etmesi temel kullanım becerilerini yetersiz hale getirmiştir. Artık bilgisayar ya da akıllı telefonları başlangıç seviyesinde kullanmak yeterli değildir. Bireylerin internette gezinmeyi, enformasyon aramayı, enformasyonun kalitesini ölçebilmeyi öğrenmesi gerekir. Üstelik günden güne çevrimdışı ve çevrimiçi hayatın arasındaki çizginin yok olması bireyleri dijital ortamı bilinçli kullanmaya itmektedir. Kullanıcıların kendilerini, son kertede gerçek hayatta ağır sonuçlara yol açabilecek çevrimiçi dolandırıcılıktan, saldırılardan koruyabilmeleri; internet nezaketinin farkında olup itibarlarını sürdürebilmeleri gerekmektedir. Bu beceriler, dijital beceriler açısından sadece buzdağının görünen kısmıdır, her geçen gün farklılaşan dijital uzam apayrı dijital beceriler geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Yeniden hatırlatmak gerekirse çevrimiçi dünyanın, çevrimdışı dünyanın kısıtlamalarından ve gerçekliklerinden arınmış olmadığını unutmamak gerekir. Bireylerin her türlü erişim türüne ve becerilere sahip olması, bu teknolojilerden en iyi şekilde faydalanacağı anlamına gelmez. Kişinin çevrimdışı hayatta sahip olduğu ekonomik, sosyal, kültürel kaynaklar ya da Bourdieucu bir deyişle sahip olunan sermayeler, dijital ortamdan sağladığı faydayı büyük ölçüde etkiler. Çevrimdışı dünyada sosyal sermayesi zayıf olan bir bireyin iş bulma olanağı, çevresi geniş bir bireye nazaran düşük olacağı gibi; internet kullanımında ustalaşmış ancak kültürel sermayesi düşük olan bir bireyin kendisini geliştirme olanağı da kısıtlı olacaktır.

Geleneksel sermayeler ile dijital sermaye arasındaki ilişkinin ışık tuttuğu gerçekler dikkate alındığında, halihazırda geleneksel toplumsal eşitsizliklerin öznesi olan yaşlıların, dijital eşitsizliklerin de dezavantajlı tarafına düşme eğiliminde olacağını söylemek mümkündür. Dijital çağda doğanların aksine yaşlılar dijital teknolojiler ile hayatlarının ilerleyen dönemlerinde tanışmak zorunda kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak BİT'leri kullanmak için gerekli motivasyondan yoksun olmaları beklenebilir. Yaşlı bireyler motivasyona sahip olsalar bile ekonomik sorunlar ile karakterize edilen

yaşlılık döneminde bireylerin bu teknolojilere yatırım yapamaması olasıdır. Tekrardan, teknolojilere erişime sahip olmak, bireylerin bunları uygun şekilde kullanabileceklerini garanti etmemektedir. Yaşlılar dijital teknolojiler ile geç yaşta tanıştıkları için onları kullanmayı kendi başlarına öğrenmek zorundadır. En önemlisi, dijital teknolojilerden yararlanma düzeyinin kişinin ekonomik, sosyal ve kültürel kaynaklarıyla sıkı sıkıya bağlı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla halihazırda geleneksel eşitsizliklerin öznesi olan yaşlılar, dijital eşitsizlikler kapsamında da benzer konumda yer alacağını öngörmek mümkündür. Bir sonraki bölümde yaşlılar arasında dijital eşitsizlikler saha bulguları ile tartışılacaktır. Bu doğrultuda önce araştırma soruları, araştırmanın yöntemi, saha deneyim, katılımcıların demografik özellikleri, BİT kullanım pratikleri ele alınacaktır. Ardından saha bulguları dijital alanyazını kavram ve kuramları çerçevesinde yorumlanarak aktarılacaktır.

3. BÖLÜM

YAŞLILIK VE DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER

Birinci ve İkinci bölümlerde detaylı olarak ele alındığı üzere, dünya nüfusun hızla yaşlanması, teknolojik devrim ve bunların beraberinde getirdiği toplumsal değişimler gibi önemli dönüşümlere şahitlik etmektedir. Son iki yüzyılda teknoloji ve bilim alanında yaşanan gelişmeler, yaşam beklentisini önemli ölçüde artırarak nüfusun hızla yaşlanmasına sebep olmuştur. Güncel nüfus dinamikleri ise bu yaşlanma eğiliminin artarak devam edeceğinin sinyallerini vermektedir. Bu durum çağdaş toplumlar için bir dizi meseleyi beraberinde getirir. Sosyal güvence sistemlerinin geleceği belirsizleşmekte, yaşlı bakım hizmetlerine duyulan ihtiyaç hızla artmaktadır. Daha önemlisi, yaşlılığa yönelik toplumsal yargılar, yaşlıların toplumdan dışlanmasına yol açmaktadır. Her ne kadar homojen bir deneyim olmasa da yaşlılık çoğu zaman toplumsal eşitsizliklerin yoğunlaştığı bir döneme işaret eder. Özellikle zenginleşmeden yaşanan, yaşlılığa hazırlıksız yakalanan Türkiye gibi ülkelerde yaşlılık deneyimi yoksulluk, düşük yaşam standartları, hastalık ve bağımlı yaşama ile anılmaktadır.

Günümüzün yaşlıları, hayatın her alanına bilişim teknolojilerinin aracılık ettiği enformasyon toplumunda yaşlanmaktadır. BİT teknolojilerinin toplumsal hayattaki rolü merkezileştikçe bu teknolojilere erişim bir ayrıcalıktan çok zorunluluğa dönüşmüştür. Bu teknolojilere erişim sağlayamamak günümüzde toplumsal dışlanma anlamına gelmektedir. Bu nedenle geleneksel toplumsal eşitsizliklerin öznesi olan yaşlıların dijital ortama dahil edilmesi, dezavantajlı durumlarının iyileştirilebilmesi için önemli bir adımdır. Yaşlılar arasındaki dijital eşitsizliklere sebep olan faktörlerin anlaşılması, bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve yaşlıların dijital olarak kapsanması için faydalı bir çaba olacaktır.

Yaşlıların arasındaki dijital eşitsizliklerin bütünlüklü olarak anlamlandırılabilmesi için bazı noktaların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Birincisi, yaşlılık yaşam döngüsünün bir dönemidir. Yaşlılıkta deneyimlenen eşitsizlikler, yaşam döngüsünün dinamikleri göz önünde bulundurulmadan açıklanamaz. İkincisi, dijital eşitsizlikler de

dahil olmak üzere yaşlılıkta deneyimlenen eşitsizlikler, bireyin yaşamı boyunca biriktirdiği dezavantajların bir yansımasıdır. Üçüncüsü, tarihsel bağlam yaşam döngüsünde belirleyicidir. Bu nedenlerle yaşlılık deneyiminin anlamlandırılabilmesi için bu bireylerin içinde yaşadıkları tarihsel koşulların hesaba katılması gerekir. Son olarak dijital eşitsizlik toplumsal eşitsizliklerin bir başka biçimidir ve onlardan ayrı incelenmesi mümkün değildir. Dolayısıyla yaşlılar arasındaki dijital eşitsizliği anlamlandırmak, çeşitli toplumsal eşitsizlik biçimlerinin kesişimini dikkate alan bütünsel bir yaklaşımı gerektirir.

Bu tez çalışması, bu hususları göz önünde bulundurarak yaşlılar arasındaki dijital eşitsizliklere neden olan temel faktörleri anlamlandırmaya çalışmaktadır. Dijital eşitsizlik çok katmanlı bir olgudur ve her katmanı birbiriyle karşılıklı bir ilişki içindedir. Bu sebeple yaşlılar arasındaki dijital eşitsizliğin tam olarak anlaşılabilmesi için her bir düzeyin ve birbirleriyle kurduğu ilişkinin incelenmesi gerekir. Buradan hareketle yaşlılar arasındaki dijital eşitsizlikler, birinci (erişim ve motivasyon), ikinci (beceri ve kullanım) ve üçüncü (sağlanan fayda) seviyelerinde incelenecektir. Bu doğrultuda tez çalışmasının ana sorunsalı “*yaşlı bireyler, dijital eşitsizlikleri nasıl deneyimlemektedir?*” sorusudur.

Tez çalışması dijital eşitsizliklerin her bir seviyesini anlamlandırmaya çalıştığından, birden çok araştırma sorusuna sahiptir. Birinci seviye dijital eşitsizliklere ilişkin araştırma sorusu şu şekildedir: “*yaşlıların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaya yönelik motivasyon farklılıkları hangi unsurlar etrafında şekillenmektedir?*”, “*yaşlılar arasındaki teknoloji sahipliği farklılığında hangi faktörler rol oynamaktadır?*” İkinci seviye dijital eşitsizlikle ilgili araştırma soruları becerilere ve kullanımlara odaklanmıştır: “*yaşlıların dijital beceri seviyelerini neler şekillendirmektedir? Yaşlılar dijital beceri geliştirme sürecini nasıl anlamlandırmaktadır?*”, “*yaşlılar arasında BİT kullanımı nasıl farklılaşmaktadır?*”. Son olarak çevrimdışı faydalara yönelik araştırma sorusu “*erişim, motivasyon, kullanım ve beceri farklılıkları yaşlıların BİT’lerden sağladığı faydayı nasıl şekillendirmektedir?*” şeklindedir.

3.1. YÖNTEM VE SAHA ÇALIŞMASI

Dijital eşitsizlik araştırmaları çoğunlukla nicel yöntemlere dayanır. Bu araştırmalar, dijital eşitsizliklerin genel durumu hakkında oldukça değerli bulgular sağlamaktadır. Ancak bu tez çalışması, yaşlılar arasındaki dijital eşitsizlikleri kişilerin deneyimlerine odaklanarak anlamlandırmayı hedeflemiştir. Bu yüzden çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için nitel bir araştırma tekniğine başvurmuştur. Nitel araştırmalar, nicel araştırmaların aksine araştırılan meselelere istatistiki analizler ile yaklaşmaz ve neden sonuç ilişkisine odaklanmaz. Bu anlamda nitel araştırmalar, olayları kendi bağlamları içerisinde değerlendirerek, kişilerin özgün deneyimlerini, kendi bağlamları içerisinde anlamlandırmaya çalışır (Neuman, 2012) ve katılımcıların deneyimlerine odaklanarak dünyayı “içeriden dışarıya” doğru açıklamayı hedefler. Bu sayede toplumsal gerçekliklerin arkasında yatan süreçler, anlam örüntüleri ve yapısal özellikleri anlamlandırmayı amaçlar (Flick, Kardoff vd., 2004, s.3).

Nitel araştırma geleneğinin genel anlamda dört temel öngörüsü bulunduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle, toplumsal gerçeklik, sosyal etkileşimler sırasında üretilen anlam ve bağlamların bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu anlam ve bağlam kişilerin öznel ufukları tarafından yorumlanır ve paylaşılan anlamların temelini oluşturur. Bu bağlamda nitel araştırmalar, bu anlam üretme süreçlerine odaklanır (Flick, Kardoff vd., 2002, s.6). İkinci olarak toplumsal gerçekliğin sürekliliği ve düşünömselliğinin olduğu varsayılır. Bu anlamda nitel araştırmalar gözlem ve metin analizi yoluyla bu süreçlerin karakterini anlamaya çalışır. Üçüncü olarak, bireyler gelir seviyesi, eğitim durumu, yaş, toplumsal cinsiyet gibi “objektif” olarak değerlendirilebilecek konular içerisinde yaşarlar. Bu objektif konular yalnızca bireylerin öznel bakış açısıyla anlamlıdır. Dolayısıyla nitel araştırmalar, objektif konuları bireylerin bakış açısından anlamlandırarak toplumla ve toplumsal olanla ilişkisini ele alır. Son olarak nitel araştırmalar, gerçekliğin etkileşimler sırasında ortaya çıktığını ve öznel olarak anlamlandırıldığını; bu gerçekliğin ise kolektif ve öznel anlamlandırma süreçleri ile aktarıldığını varsayar. Bu, veri toplama süreçlerinin kendisinin de iletişimsel diyalojik bir karaktere sahip olduğu anlamına gelir. Bu sebeple nitel araştırmaların kendisinin de

öznel bakış açısından etkilenen, toplumsal gerçekliğin *öznel* olarak yeniden üretildiği bir sürecinin ürünü olarak kabul edilir (Flick, Kardoff vd, 2002, s.7).

Toplumsal gerçekliğin sürekli olarak üretilen ve yeniden üretilen doğası göz önünde bulundurulduğunda, nitel araştırmalar çok katmanlı çalışma konularını tek bir teknikle çözümlenmeye çalışmaz. Bunun yerine, araştırılan olgunun bağlamına yönelik birçok teknik arasından uygun olan seçilerek araştırma gerçekleştirilir. Bireyin toplumsal gerçekliğin içinde yaşadığı ve aynı zamanda onu yeniden ürettiği varsayımından yola çıkan nitel gelenek, olguları gündelik olay ve bilgiler üzerinden anlamlandırmaya çalışır. Veri doğal bağlamında toplanır ve analiz edilir. Bu sebeple nitel araştırmalar için katılımcının bakış açısı ve öznelliği önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda, araştırmacının kendi ve çevresi hakkındaki düşünömselliği de nitel araştırmaların merkezindedir (Flick, Kardoff vd, 2002, s.6-8). Toplumsal olguların kendi bağlamı içerisinde anlamlandırılması temel hedeftir (Flick, Kardoff vd, 2002, s.8). Bağlama odaklanan nitel araştırmalar bu yüzden olabildiğince açık bir doğaya sahiptir. Araştırmacının araştırma yaparken yeni fikirler ve sorular üretmesi oldukça olasıdır.

Bu tez çalışmasında yaşlılar arasındaki dijital eşitsizlikleri irdelemek ve yaşlı bireyler tarafından bunların nasıl deneyimlendiğini anlayabilmek amacıyla derinlemesine görüşme tekniği seçilmiştir. Derinlemesine görüşme, araştırmacının çoğunlukla yarı yapılandırılmış, açık uçlu soruları katılımcılara yönlendirerek araştırma konusu hakkında detaylı cevaplar almaya çalıştığı bir tekniktir (Tekin, 2006, s.101). Bu teknik, araştırmacının toplumsal gerçekliği yerinde ve bağlamında yani “doğal ortamında” anlamlandırabilmesine olanak tanır zira katılımcılar görüşmeler sırasında gündelik hayattaki gibi düşünür ve kendisini ifade eder (Neuman, 2013, s.462). Böylece, katılımcının araştırılan konuya yönelik yaklaşım, düşünce ve tutumları hakkında detaylı betimleyici veriler toplanması olanağı doğar (Jamshed, 2014). Derinlemesine görüşmeler aynı zamanda araştırmacının gerektiğinde yeni sorular sorarak araştırılan konu hakkında farklı noktalara yönelmesine ve yeni keşifler gerçekleştirebilmesine olanak tanır (Neuman, 2013, s.463).

Tez çalışması kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde, katılımcılara dijital teknoloji sahipliği, kullanımı, dijital beceriler ve çevrimdışı faydalar hakkında sorular sorulmuştur. Bu doğrultuda sahip oldukları cihazlar, geçmiş BİT deneyimleri, kullanım motivasyonları, çevrimiçi aktiviteleri vb. hususunda sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların dijital beceri ve bilgi seviyelerini anlayabilmek adına ise dijital cihazlarda ve internet ortamında kullanılan temel işlevlerin nasıl yapıldığı ve ortama dair teknik terimlerin ne anlama geldiği üzerine sorular sorulmuştur. Katılımcılara sorulan sorular ilgili başlıklar altında detaylandırılmıştır. Derinlemesine görüşme soruları Ek 2’de yer almaktadır.

3.1.1. Saha Deneyimi

Araştırmacı, derinlemesine görüşme sorularını (bkz: Ek 2) formüle ettikten ve onam formunu (bkz: Ek 3) hazırladıktan sonra gerekli izinleri alabilmek için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu’na başvurmuştur. Komisyon tarafından incelenen tez çalışması etik açıdan uygun bulunmuş, gerekli izin 24 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır (bkz: Ek 4). Araştırmacı çalışmayı 2021 yılında gerçekleştirilmek üzere planlamıştır. Ancak KOVID-19 salgını sebebiyle yaşlılara ulaşmakta zorluk çekilmiştir. Bu yüzden saha çalışması Türkiye’de normalleşme sürecinin başladığı Ocak 2022’de başlamış, Nisan ayı sonuna kadar devam etmiştir.

Araştırmacı, katılımcı bulabilmek amacıyla kişisel sosyal medya hesaplarından gönderiler paylaşmıştır. Ancak hiçbir katılımcı direkt olarak araştırmacıyla iletişime geçmemiştir. Katılımcıların çocukları veya torunları araştırmacıya ulaşarak iletişim bilgilerini ulaştırmıştır. Bir sonraki süreçte kartopu tekniği kullanılmıştır. Araştırmacı, katılımcılardan ulaşabileceği yaşlı bireylerin iletişim bilgilerini istemiş ve bu yolla 6 kişiye ulaşılmıştır. Sürecin sonunda toplamda 35 kişiye ulaşılmış, 26’sı görüşmeyi kabul etmiştir. Geriye kalan dokuzu ise onam formuna imza atmaktan çekindiği için görüşmeye katılmayı reddetmiştir.

Salgın endişesinden dolayı katılımcıların bazıları telefon üzerinden (11) veya çevrimiçi (2) ortamda görüşmeyi tercih etmiştir. Çevrimiçi görüşmeler Zoom uygulaması

üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu katılımcılar ile yalnızca onam formunun imzalatılması için yüz yüze gelinmiştir. Telefonda gerçekleştirilen bir görüşmenin ses kayıt kalitesi çok düşük olduğundan görüşme çalışmaya dahil edilememiştir. Dolayısıyla analiz sürecinde 25 kişi ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler kullanılmıştır. Görme ve duyma sorunları yaşayan iki katılımcıya (K5, K8) torunları refakat etmiştir.

Araştırmacı, geçmişte yaşlıların dijital teknoloji kullanım pratiklerini odağına alan bir çalışma¹³ kapsamında 65 yaş üstü bireyler ile odak grup çalışması gerçekleştirmiştir. Bu deneyim, dijital teknolojileri hayatlarının ilerleyen dönemlerinde kullanmaya başlayan yaşlılar için daha anlaşılır sorular formüle edebilmesine olanak sağladığı gibi bireyler ile daha kolay iletişim kurulmasının önünü açmıştır. Katılımcılar nadiren soruları anlamakta zorlanmıştır. Katılımcıların zorlandığı durumlarda sorular basitleştirilerek detayları açıklanmıştır. Katılımcılar zaman zaman kullanım pratiklerini daha iyi aktarabilmek için kullandıkları cihaz üzerinden örnekler gösterme yolunu tercih etmiştir. Bu durum özellikle dijital becerileri anlamaya yönelik sorular sorulduğunda gerçekleşmiştir. Bu durumlarda katılımcıların eylemleri ve tutumları hakkında notlar tutulmuş, bu notlar kişilerin görüşme dosyalarına eklenmiştir.

3.1.2. Katılımcılar

Çalışma, Ankara ilinin Çankaya, Yenimahalle, Etimesgut, Mamak, Sincan, Gölbaşı, Keçiören ilçelerine bağlı semtlerde yaşayan 13'ü erkek, 12'si kadın 25 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Eğitim, gelir ve istihdam durumunun dijital eşitsizlikler üzerinde belirleyici faktörler olduğu göz önünde bulundurularak katılımcıların olabildiğince farklı toplumsal sınıflardan olmasına dikkat edilmiştir. Katılımcıların gelirleri 1.000 TL - 25.000 Türk Lirası arasında değişkenlik göstermektedir. İki katılımcı (K10, K19) gelirini beyan etmeyi istememiştir. Bu katılımcılar ekonomik durumlarını “orta” olarak tanımlamıştır. Eğitim seviyelerine bakıldığında, 6 katılımcı ilkökul, 2 katılımcı ortaokul, 8 katılımcı lise (üniversiteyi bırakan üç katılımcı dahil), 8 katılımcı yüksek öğrenim (4

¹³ Ağaoğlu, E., Önen, N., & Tokatlı, P. (2020). Yaşlıların dijital teknoloji eğitimleriyle ilişkilene biçimleri: Ankara Büyükşehir Belediyesi yaşlılar ve gençler bilgi erişim merkezi örneği. M. Figan & Y. Dede Özdemir (Der.) Dijital kültür, dijital eşitsizlikler ve yaşlanma içinde (s. 167-182). Ankara: Alternatif Bilişim Derneği

Lisans, 1 ön lisans, 3 yüksekokul) mezunudur. Bir katılımcı ise okur yazar değildir (K8).

Araştırmacı, katılımcıların toplumsal sınıflarını belirleyebilmek için Arun'un (2017, s.30) gelir ve eğitim seviyesinin kesişimini göz önünde bulunduran toplumsal sınıf kategorilendirmesini kullanmıştır¹⁴. Buna göre katılımcılar, en az okur yazar ve alt gelir grubuna ait (1300 TL ve altı) imtiyazsız sınıflar (1 katılımcı); ilk ve ortaokul mezunu, orta gelir (maks. 3885 TL) grubuna ait halk sınıfları (6 katılımcı); orta öğrenim ve orta gelir grubu (2350-3885 TL) orta sınıflar (7 katılımcı); ortaöğretim mezunu ve orta-üst gelir grubu (3886 TL - 6272 TL) üst sınıflar (5 katılımcı); yüksek öğrenim mezunu ve üst gelir grubu(6273 TL+) kültürel soylular (6 katılımcı) şeklinde sınıflara ayrılmıştır.

Çalışmaya katılan 25 görüşmecilerin hepsi cep telefonu ya da akıllı telefon sahibidir. Araştırmacı, “kullanıcı olmayan” kategorisini katılımcıların beyanı ve sahip oldukları cihazda gerçekleştirdikleri aktivitelere göre oluşturmuştur. Kullanıcı olmayan kategorisindeki K14 yalnızca cep telefonu sahibidir. K15, K16, K20 ve K23 ise akıllı telefonları olsa da cihazlarını yalnızca arama ve mesajlaşma (WhatsApp dahil olmak üzere) işlevleri için kullanmaktadır. Bu katılımcılar arama ve mesajlaşma dışında akıllı telefonların diğer işlevlerini kullanmadıklarını dile getirmiştir. Diğer katılımcılar çeşitli sayıda farklı cihazlara (akıllı telefon, tablet, masaüstü bilgisayar, dizüstü bilgisayar ve akıllı televizyon) sahiptir. Katılımcılara dair bilgiler Tablo 3'te bulunabilir.

3.1.3. Veri Analizi Süreci

¹⁴ Bu kategorilendirme Arun (2017) Antalya Yaşlılık Araştırması (AYA-Faz1) kapsamında gerçekleştirdiği çalışmasında geliştirilmiştir. Çalışma AYA-Faz1 verilerini kullanarak kültürel eşitsizlikleri kuşaklar üzerinden yorumlamıştır. Görüşme yapılan 384 katılımcı önce 10 sınıfsal kategoriye ayrılmıştır. Sınıflandırma yatay ekseninde eğitim, dikey ekseninde ise gelire göre konumlandırılmış, sınıfların belirlenmesinde eğitim ve gelir kesişimi göz önünde bulundurulmuştur. Ardından 10 sınıfsal kategori yeniden sınıflandırılarak yukarıda belirtilen sınıflar belirlenmiştir. İmtiyazsız sınıflar ve halk sınıfları gelir ve eğitim itibarıyla toplumun en kırılganlarıdır. Orta sınıflar ise nazaran eğitilmiş ancak alt gelir düzeyine sahiptir. Üst sınıf ve kültürel soylular ise yüksek eğitilmiş ve en azından orta alt gelir düzeyine sahip bireyleri kapsamaktadır.

Araştırmacı, gerçekleştirdiği görüşmeleri katılımcıların izni dahilinde sesli olarak kaydetmiş ve gerektiğinde saha notları almıştır. Ses kayıtları metne dökülmüş, alınan notlar ile beraber her bir katılımcı için dosya oluşturulmuştur. Elde edilen veriler öncelikle açık kodlama sürecine tabii tutulmuştur. Bu süreçte araştırmacı, katılımcı dosyalarını okuyarak genel temaları tespit etmiştir. Analizin ikinci aşamasında, araştırmacı metinleri tekrar okuyarak eksensel kodlama gerçekleştirmiştir. Eksensel kodlama süreci bir önceki süreçte elde edilen temalar ışığında ham verinin tekrar değerlendirilmesi sürecidir (Neuman, 2013, s.482). Bu süreçte araştırmacı, katılımcıların toplumsal konumlarını göz önünde bulundurarak elde edilen temalar için alt temalar çıkarmıştır. Son olarak seçici kodlama gerçekleştirilmiştir. Seçici kodlama (s.484) sürecinde araştırmacı, ham veriden elde edilen tema ve alt temalara ışık tutabilecek özgül örnekleri aramak üzere görüşme metinlerini tekrar okunmuş, metinde kullanılacak alıntılar not edilmiştir.

3.2. BULGULAR

İkinci Bölümde açıklandığı üzere, dijital eşitsizlikler birinci (motivasyon ve erişim), ikinci (beceri ve kullanım) ve üçüncü (çevrimdışı çıktı) seviyelerine sahiptir. Her bir seviye birbiriyle ilişki içerisindedir. Örneğin motivasyon eksikliği erişimi engelleyebilir ya da birey beceri sahibi olmadığı için BİT'leri kullanmakta motivasyon eksikliği yaşayabilir. Araştırmacı, kişilerin yaşam döngüsü boyunca biriktirdikleri (dez)avantajları göz önünde bulundurarak dijital eşitsizlikleri seviyeler halinde anlamlandırmaya çalışmıştır. Bulgular, öncelikle kullanıcılar ve kullanıcı olmayanlar arasındaki motivasyon farklılıkları ve bu farklılıklara sebep olan faktörler çerçevesinde tartışılmıştır. Ardından, katılımcıların tümü en az cep telefonu sahibi olduğu için erişim eşitsizliği hususu cihaz sahipliği ve cihazın teknik özellikleri bağlamında incelenmektedir. Daha sonra kullanıcılar arasındaki dijital beceri farklılıkları, bu farklılıkların çevrimiçi aktivite çeşitliliğine etkisi irdelenmekte ve son olarak bu iki seviyede ortaya çıkan ayrımların internetten sağlanan faydayı nasıl etkilediği tartışılmaktadır.

TABLO 3: KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ

#	Yaş	Cinsiyet	Konum	Medeni Durum	Hane Yapısı	Eğitim	Gelir	Toplumsal Sınıf	Geçmiş Meslek	Güncel İstihdam	Görüşme	Süre (dk)
1	71	E	Yıldız, Çankaya	Evli	Eş	Üniversite	20000	Kültürel Soylular	Şirket Sahibi	Şirket Sahibi	Yüzyüze	45
2	71	K	Batıkent, Yenimahalle	Dul	Yalnız	Lise - Üniversite Terk	3450	Orta Sınıflar	Ev Hanımı	Emekli	Telefon	73
3	79	K	Eryaman, Etimesgut	Evli	Eş, Çocuk, Torun	Lise	3450	Orta Sınıflar	Memur, Sekreter	Emekli	Yüzyüze	48
4	75	E	Eryaman, Etimesgut	Evli	Eş, Çocuk, Torun	İlkokul	3450	Halk Sınıfları	Haritacı, Basketbolcu	Emekli	Yüzyüze	50
5	80	K	Eryaman, Etimesgut	Dul	Çocuk, Torun	İlkokul	3000	İmtiyazsız	Ev hanımı	Emekli	Çevrimiçi	17
6	66	K	Batıkent, Yenimahalle	Dul	Çocuk	Lise - Üniversite Terk	4000	Orta Sınıflar	Ev Hanımı	Emekli	Yüzyüze	52
7	67	K	Devlet Mah., Etimesgut	Dul	Çocuk, torun	İlkokul	3450	Halk Sınıfları	Serbest Meslek	Emekli	Yüzyüze	47
8	87	K	Eryaman, Etimesgut	Evli	Çocuk, Torun	Okuryazar değil	0	İmtiyazsız	İşçi	Emekli	Çevrimiçi	20
9	65	K	Çayyolu, Çankaya	Evli	Çocuk, torun	Lise	5000-6000	Orta Sınıflar	Ev Hanımı	Emekli	Yüzyüze	44
10	66	E	Mamak	Evli	Çocuk, torun	Üniversite	8000	Kültürel Soylular	Tekniker	Firma Yöneticisi	Yüzyüze	52
11	68	E	Eryaman, Etimesgut	Evli	Çocuk	Lise	3450	Orta Sınıflar	Matbaacı	Emlakçı	Telefon	74
12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Dahil Edilmedi
13	71	E	Fatih, Sincan	Evli	Eş	Ortaokul	5000	Üst Sınıflar	Memur, Ticaret	Ticaret	Telefon	42
14	72	E	Fatih, Sincan	Evli	Eş	İlkokul	3750	Halk Sınıfları	Memur	Emekli	Yüzyüze	10
15	72	K	Fatih, Sincan	Evli	Eş	İlkokul	3750	Halk Sınıfları	Ev Hanımı	Emekli	Yüzyüze	14
16	75	E	Elvankent, Etimesgut	Dul	Yalnız	İlkokul	3450	Halk Sınıfları	Mobilya imalatçısı	Emekli	Yüzyüze	19
17	67	K	Batıkent, Yenimahalle	Evli	Eş	Lise Terk	10000	Üst Sınıflar	Ev Hanımı	Emekli	Telefon	50

18	75	K	Çayyolu, Çankaya	Evli	Eş	Yüksekokul	10000	Kültürel Soylu	Öğretmen	Emekli	Telefon	57
19	66	E	Gölbaşı	Evli	Eş, Çocuk	Önlisans - Elektrik, elektronik	beyan etmedi	Üst Sınıflar	Teknisyen	Teknisyen	Telefon	45
20	76	E	Çayyolu, Çankaya	Evli	Eş	Üniversite	10000	Kültürel Soylular	Askeri Personel	Emekli	Telefon	11
21	73	E	Batıkent, Yenimahalle	Evli	Eş	Lise	6000	Üst Sınıflar	Haritacı	Emekli	Telefon	55
22	66	E	Gazino, Keçiören	Evli	Eş	Lise	3450	Orta Sınıflar	Serbest Meslek, Ticaret	Müzişyen	Telefon	55
23	79	E	Çayyolu, Çankaya	Evli	Eş	Üniversite, Ticaret	12000	Kültürel Soylular	Genel Müdür	Genel Müdür	Yüzyüze	50
24	80	E	Çukurambar, Çankaya	Evli	Eş	Yüksekokul	250000	Kültürel Soylular	Sporcu, Yönetici	Yönetici	Telefon	19
25	77	K	Batıkent, Yenimahalle	Evli	Eş, Çocuk	Lise	12000	Üst Sınıflar	Memur	Emekli	Telefon	34
26	70	K	Batıkent, Yenimahalle	Evli	Eş, Çocuk	Üniversite	13000	Orta Sınıfla	Öğretmen	Emekli	Yüzyüze	45

TABLO 4: KATILIMCILARIN BİT SAHİPLİĞİ VE KULLANIM PRATİKLERİ TABLOSU

#	Yaş	Cinsiyet	Cihaz	Deneyim	Kullanım	Aktiviteler	Enformasyon	Sosyal	Paylaşım	SM	Yaratıcı	Veri	Güvenlik
				Yıl	Günlük/Saat			Medya		Gizlilik		Farkındalığı	
1	71	E	AT, ATV, TAB, PC	20	2	İletişim, Haber okuma, enformasyon arama, yurttaşlık hizmetleri	Siyaset, ekonomi,sağlık, genel kültür	FB, IG, TW	E	E	H	H	H
2	71	K	AT	3	2	İletişim, haber okuma, enformasyon arama, eğlence	haber hobi (bitki, yemek tarifi), genel kültür, sağlık	FB	E		H	D	H
3	79	K	AT, TAB	20	3	İletişim, haber, enformasyon, eğlence	Sağlık, hobi, hobi (yemek tarifi, örgü tarifi)	FB	H		H	H	H

4	75	E	AT, TAB	9	<1	İletişim, haber	siyaset, sağlık,	FB	H		H	H	H
KD-5	80	K	AT										
6	66	K	AT	1	3	İletişim, haber, enformasyon arama	siyasi, sağlık, hobi (yemek tarif)	KD			H	H	H
7	67	K	AT	2	2	İletişim, enformasyon arama	sağlık, hobi	FB, IG	E		H		
KD-8	87	K	CT										
9	65	K	AT, TAB	7	3-4	İletişim, enformasyon arama, eğlence	haber sağlık, hobi (dikiş,yemek tarifi, bahçecilik), şifalı bilgiler	FB, IG, TW, TT	E	D	H		H
10	66	E	AT, PC, LP	20	3	iletişim, haber ,enformasyon eğlence,bankacılık, alışveriş, yurttaşlık hizmetleri	hobi (bitki, hayvanlar, madencilik, ev aletleri)	FB, IG, TT	E	E	H	E	E
11	68	E	PC, AT	20	5	iletişim, haber, enformasyon, eğlence,	ev araçları, sağlık	KD			E	E	E
KD-12	67	E	-	-									
13	71	E	AT; PC; ATV	20		iletişim, haber, enformasyon, eğlence	genel kültür (coğrafya, din), haber iş amaçlı	KD			H	H	H
KD-14	72	E	CT										
KD-15	72	K	AT										
KD-16	75	E	AT										
17	67	K	AT, TAB, TV	10	4	İletişim, enformasyon, haber, eğlence	haber sağlık, siyaset, hobi	TW, FB IG	E	D	H	D	H

18	75	K	AT, TAB, TV	5	3	iletişim, enformasyon, eğlence	haber sağlık, hobi (nakış, yemek tarifleri), sağlık	FB, IG, PNT	E	D	H	D	H
19	66	E	AT; PC; ATV	20	3	iletişim, enformasyon, haber, eğlence	teknik bilgi, tarımsal bilgi	FB, IG	H	H	H	E	E
KD-20	76	E	CT										
21	73	E	AT, TAB; ATV	20	3	İletişim, enformasyon, haber, eğlence	Tarih, coğrafya, dini konular, sağlık	FB	E	H	H	H	D
22	66	E	AT; PC	15	4	İletişim, haberleşme, enformasyon arama, eğlence	Siyaset, sağlık	FB, IG	E	D	E	H	-
23	79	E	AT;TAB; PC; ATV	20	5	İletişim, haberleşme, enformasyon arama, iş amaçlı, finansal uygulamalar, e-devlet, topluluk kurma	Spor, sağlık, siyaset	FB, TW, IG	E	H	H	H	H
KD-24	80	E	AT										
25	77	K	AT; ATV	2	3	İletişim, eğlence	Yemek tarifi, sağlık,	KD	H	H	H	H	H
26	70	K	AT, PC	20	5	İletişim, eğlence, haber okuma, topluluk kurma, eğitim , eğlence	Yemek tarifi, psikoloji, siyaset,	FB	E	E	E	E	H

Açıklamalar:

Paylaşım: Sosyal medyada paylaşım yapıyor mu? KD: Kullanıcı değil. E: Evet. H: Hayır. D: Dolaylı yoldan biliyor/farkında

CT: Cep Telefonu. AT: Akıllı Telefon. TAB: Tablet. PC: Bilgisayar. LP: Laptop. ATV: Akıllı Televizyon

TW: Twitter. FB: Facebook. IG: Instagram. PNT: Pinterest. TT: TikTok

3.2.1. Motivasyon Farklılıkları

Katılımcıların hepsini en az bir cihaza sahip olduğu için öncelikle motivasyonları tartışmak anlamlı olacaktır. Bu kapsamda, “*Yaşlıların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaya yönelik motivasyon farklılıkları hangi unsurlar etrafında şekillenmektedir?*” araştırma sorusuna yönelik katılımcılara çeşitli sorular yöneltilmiştir. Katılımcılardan “BİT’lerin olumlu ve olumsuz buldukları yönleri, faydaları, kullanmaya nasıl başladıkları, kullanıcı değillerse neden kullanmadıkları” gibi sorulara yanıt vermeleri istenmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda *motivasyon farklılıkları* teması saptanmıştır. Yaşlıların öznesi olduğu erişim ve kullanım eşitsizliğinin temel sebebinin, cihazlara erişememe sorunundan çok *motivasyon eksikliği* olduğu gözlemlenmiştir.

İkinci Bölümde tartışıldığı üzere *teknoloji kabul modeli* (TKM), kullanım kararının algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığından etkilendiğini ileri sürer. Yaşlıların BİT kullanımlarını inceleyen araştırmalar bu iddiayı doğrular niteliktedir. Nitekim yaşlılar erişime sahip olsalar dahi bu teknolojileri kullanmakta fayda görmedikleri, ilgi duymadıkları için kullanmayı *tercih etmemektedir*. Amerika’da yapılan bir araştırmada, yaşlılar hayatlarında yeri olmadığı, gerek duymadıkları için interneti kullanmadıklarını dile getirmişlerdir (Morrell, 2000, s.180). İngiltere’de gerçekleştirilen nicel bir araştırma ise yaşlıların %41’inin “ihtiyaç duymadıkları” için çevrimiçi olmadıklarını ortaya koymuştur (AgeConcern, 2002). Bu gibi çalışmalar yaşlıların BİT’lere yönelik motivasyon eksikliğini anlamak adına faydalı bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Ancak bu çalışmalarda karşılaşılan yaşlıları homojen bir grup olarak ele alma eğilimi, yaşlılığın farklılaşan doğasını gözden kaçırmaktadır. Motivasyon eksikliğinin altında yatan sebepler, yaşlıların yaşam döngüsü ve toplumsal konumları göz önünde bulundurularak incelenmelidir.

Genel nüfus içinde yapılan araştırmalar, eğitim, istihdam durumu, gelir, geçmiş BİT deneyimi gibi faktörlerin motivasyon üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu faktörlerin kullanma motivasyonu üzerinde de etkili olacağını iddia etmek abartılı olmayacaktır. Bu doğrultuda, yaşlıların internete karşı tutumlarını ve yaşlıların interneti

kullanmaya motive eden sebepleri anlayabilmek adına katılımcılara, “İnternet kullanımının olumlu ve olumsuz bulduğunuz tarafları nelerdir?” ve “İnterneti kullanmaya başlamanızın sebebi neydi? Sizi kullanmaya ne motive etti?” soruları yönlendirilmiştir.

Elde edilen cevaplar, bireylerin yaşam döngüsündeki gezinmelerin (eğitim, iş, evlilik) teknolojilere yönelik tutum ve motivasyonlarını etkilediğini göstermektedir. Önceki BİT deneyimlerine bakılmaksızın özellikle üst sınıf ve kültürel soylular kategorisindeki katılımcıların BİT’lerin getirdiği faydalardan daha haberdar ve onları kullanmaya daha motive oldukları görülmektedir. Bu bireyler en az lise eğitimi almış, geçmişte kendileri veya eşleri gelir getiren bir işte çalışmıştır. Aşağıda ifadelerine yer verilen bireyler interneti yalnızca birkaç sene önce akıllı telefonlar ile kullanmaya başlamıştır dolayısıyla geçmiş BİT deneyimleri yoktur.

“Faydalar şöyle akrabalarla, uzakta olanlarla yakınlaşma oluyor. Görüntülü konuşarak yakınlaşıyoruz. Bilmediğim şeyleri oradan öğreniyorum. Yemek tarifleri, örgü tarifleri için YouTube’u Çok kullanıyorum. Örgüde çok faydası var (Giydiği örgü ceketi gösteriyor ve gülümsüyor). Bilmeceler çözüyorum. Kafa dağıtmaya çok iyi oluyor! Bir de yemek tarifi bakıyorum.” (K3, 79, K)¹⁵

“Valla internet ne bileyim böyle apayrı bir dünya, merak ettiğim her şey parmağımın ucunda. Yani bir üniversite daha bitirmiş gibi hissediyorum kendimi, merak ettiğim birçok şeyi öğreniyorum.” (K18, 75, K)

“O kadar çok fayda sağladı ki bana ben telefon kullanmadan önce hiçbir şey bilmiyordum! Bütün her şeyi ben internetten, telefondan öğrendim ... İyiyi, kötüyü öğrendim. Bazı şeylerin, benim bildiğim şeylerin yanlış olduğunu, okuyarak neyin doğru olduğunu öğrendim ... Önceden insanları ... çok çabuk yargıladım ... sonradan internete bakarak yani önyargılı olduğumuzu öğrendim. Ondan sonra insanlara daha başka gözle bakmaya başladım. O yönden yani oradan internetten neyin doğru, neyin yanlış olduğunu görerek şimdi insanlara daha iyi yaklaşmaya başladım.” (K6, 66, K)

¹⁵ Katılımcı kodlaması şu şekildedir Katılımcı numarası, yaş, cinsiyet (Katılımcı numarası, Yaş, Cinsiyet)

Alanyazında da ifade edildiği üzere, istihdam durumu motivasyonu etkileyen en önemli faktörlerin başında gelir. Geçmişte iyi eğitim almış bireyler, fiziksel emeğe ihtiyaç duyulmayan, genellikle BİT'lerin kullanıldığı meslek dallarında çalışmıştır. İşyerinde zorunlu olarak bu teknolojileri kullanmanın daha sonra doğrudan evde kullanıma dönüştüğü bilinmektedir¹⁶. Geçmişte BİT'lerin kullanıldığı meslek dallarında çalışan katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Sürekli olarak internet kullanıcısı olmak durumunda kaldık, işyerleri değiştikçe her gittiğim yerde yeni bir program önüme koydular. İnterneti işte yapılan işlerin raporlaması internet üzerinden yapılıyordu. ... Hakikaten zorunluyuz kullanmaya, yani gerek iş yaşamımda gerek yani hayatta ... zorunlu olarak bilgisayar kullanıyoruz. Excel kullanarak hesaplama yapıyordum. Dolayısıyla oradaki interneti açmak zorundasınız ve diğer kullanıcılara sağlamak zorundasınız. Sorumluluk size verilince öyle oluyor.”
(K11, 68, E)

“Şimdi müzisyen olduğumuz için yeni çıkan parçaları takip etme gibi bir durumumuz vardı bizim. Parçaları yani nelerin gidip gitmediğini de takip etmemiz gerekiyor bizim. İki sene öncesine kadar çalışıyordum. Çalışırken düğün salonunda piyanistlik yapıyordum ben. O zaman yeni çıkan parçalardan haberimiz olması lazım çünkü gelenler bizden ‘ben düğünümde şunu istiyorum, bunu istiyorum’ diyor. Ondan habersiz çok saçma bir şey oluyor. Bilmem bazılarını denetlemek gerekiyor, zaman geçmesin diye. Çat diye internetten açıp düğünde kullandığımız bile oluyordu yani.”(K22, 66, E)

Bu katılımcılar iş hayatında bilgisayarlar ile tanışarak internet ortamında daha fazla zaman geçirme fırsatı yakalamıştır. Geçmiş deneyimleri BİT'lerin faydaları hakkında farkındalık geliştirmelerini mümkün kılmıştır. Bireylerin BİT'lere karşı olumlu tavrı çocuklarını bu teknolojileri kullanmaya teşvik etmelerinde kendisini göstermektedir. Evde bilgisayarın bulunması son kertede kişilerin kendilerinin de kullanmasıyla sonuçlanmıştır.

¹⁶ Bkz: İkinci Bölüm, Birinci Seviye Dijital Eşitsizlikler, Motivasyon Farklılıkları alt başlığı

“Eve bilgisayar almak zorunda kaldım, çocuklar için. Onunla beraber başladı zaten internet ve bilgisayar meselesi. İşyerinde zaten paket program kullanıcısı olduğumuz için internet işyerinde başladı. Sonra (bilgisayar yoluyla) çocuklarla evde devam etti, hala da devam ediyor. Anadolu Lisesini kazanınca zorunlu oldu ... Yani uzay çağına girdiğimizi biz de gördük. Ancak gereğini yerine getiremiyoruz ayrı konu...” (K11, 68, E).

“Benim iki çocuğum vardı. Çocukların teknolojiye alışık olması için bilgisayarın ilk çıktığında çocuklara bilgisayar aldım. Belki 3-5 kere de bilgisayarın versiyonunu yükseltmek için değiştirdik. İnterneti de hem onların kolayca kullanması, değişik programlarından yararlanması için aldım esasında. Hem okuldan dolayı hem de onların ikisi de teknik okul mühendislik okudukları için onlara lüzum ediyordu. Daha sonra biraz önce bahsettim bizim inşaat şirketimiz vardı. Onu da biz burada evde home ofis olarak yönettiğimiz için ondan dolayı da lüzum etti.” (K10, 66, E)

Bu noktada, katılımcıların yaşam döngüsüne dikkat çekilmelidir. Katılımcıların günümüzdeki toplumsal konumları farklı olsa da benzer yaşam gezintilerinde dolaşmışlardır. Bu bireyler gençlik dönemini üniversitelerin günümüzdeki kadar yaygın olmadığı bir dönemde yaşamıştır. Bireyler yaşadıkları dönem için görece yüksek sayılabilecek eğitim seviyelerine sahiptirler. Bu durum gelecek yaşamlarında daha iyi işlerde çalışabilmelerine olanak tanımıştır. Bu sayede işyerinde bilgisayarlar ile tanışarak BİT’lerle daha fazla zaman geçirmişlerdir. Geçmiş deneyimleri BİT hakkında farkındalıklarını arttırmada faydalı olmuş, bu farkındalıkları ailelerini de BİT kullanmaya teşvik etmeleriyle sonuçlanmıştır. Diğer bir taraftan ise daha iyi bir meslek genellikle daha iyi bir gelir anlamına gelir. Motivasyonu yüksek katılımcılar geçmişte görece yüksek bir gelir getirebilecek mesleklerde çalışmıştır dolayısıyla BİT’lere finansal kaynak ayırmaları mümkün olmuştur.

Diğer bir taraftan dezavantajlı bireyler motivasyon eksikliğinden dolayı BİT kullanmamaktadır. Halk sınıfları kategorisindeki dört katılımcı teknolojileri faydalı bulmadıkları için kullanmadıklarını dile getirmiştir. Motivasyon eksikliğinden dolayı BİT kullanmayan bireyler ilkökul mezunudur. Düşük eğitim seviyeleri genellikle BİT’lere ihtiyaç duyulmayan, emek gücü gerektiren meslek grupları ile bağlantılıdır

(Lupač, 2018, s.69). Bu önerme katılımcılar için geçerlidir. Katılımcılar görece daha düşük gelir sağlayan ve BİT'lere ihtiyaç duyulmayan meslek dallarında çalışmış ya da emek piyasasında bulunmamıştır. Geçmişte işyerlerinde ya da eğitimleri sırasında BİT'ler ile tanışma fırsatı bulamamış, BİT'lerin getirdiği faydalardan haberdar olamamışlardır. Bu durum ise BİT'ler ile mesafelenmelerine yol açmıştır.

“(faydaları hakkında aklıma) Hiçbir şey gelmiyor, internetle (ilgili bir) bilgimiz olmadığından. Ha var, ha yok bizim için ... (telefonu) Çocuklarımı aramak için kullanıyorum, başka bir şey için kullanmıyorum. En önemli çocuklar anne ne yapıyorsun desin.” (K15, K, 72)

“Aklıma ne gelecek, görmedim, bilmiyorum. İşte bu kadar. Sana ne diyeyim ben. Hiçbir şey gelmiyor internet. Ha varmış, ha yokmuş ... zararlarını da bilmiyorum. internette dolandırıyorlar insanları. Onun kârını da zararını da görmedim. Bilmiyorum ki bir şey...” (K14, 72, E)

Motivasyona sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki farklılıklar incelendiğinde yaşam döngüsü boyunca dezavantajın birikimini açıkça görmek mümkündür. Bireylerin sahip olduğu dezavantaj (düşük eğitim) gelecekte farklı bir dezavantaja (düşük statülü işler) yol açmış, bu durum ise günümüzde yeni bir dezavantaja (BİT kullanımına yönelik düşük motivasyon) dönüşmüştür. Buradan hareket ile kişilerin geçmişte öznesi oldukları eğitim eşitsizliklerinin dijital eşitsizliklere dönüştüğü çıkarımını yapmak mümkündür.

Ancak BİT'lerin faydalarından haberdar olmamak kullanmamanın tek nedeni değildir. Tartışıldığı üzere, YDY yaşlılık deneyimini tarihsel ve toplumsal bağlamı göz önünde bulundurarak değerlendirir (Hutchinson, 2018, s.8). Teknoloji toplumun değer yargularından bağımsız bir alan değildir ve teknolojiye yönelik anlamlar toplumsal olarak şekillenir. Teknoloji tarih boyunca eril bir alan olarak kabul edildiği gibi (Maral, 2008) günümüzde dijital uzamın gençlere ait olduğuna yönelik bir basmakalıbın varlığından söz edilebilir (Millward, 2003). Bu toplumsal yargı yaşlıların teknolojilere yönelik algılarını olumsuz etkilemektedir. Alanyazın yaşlıların yeni teknolojileri kullanmak için "çok yaşlı" hissettiğini (Oades vd. 2004; Morris ve Goodman vd) ve bu

hissin yaşlandıkça yoğunlaşarak (Morris ve Goodman vd, 2007) kullanımı engellediğini göstermektedir.

Bu yaş ayrımcısı basmakalıp yargı kendisini gerçekleştiren bir kehanete dönüşür. Görüşme yapılan katılımcılar da bu düşüncelere sahiptir. Bireyler getirdiği faydalardan haberdar olsalar dahi yaşlarından dolayı BİT'leri kullanmayı ya da öğrenmeyi tercih etmemektedirler. Görüşmecilerin yaşlanmanın beraberinde getirdiği fizyolojik kayıplardan ve “fazlasıyla yaşlı” hissetme halinden dolayı BİT'lere karşı olumsuz düşünceler besledikleri gözlemlenmiştir.

“Bilmiyorum ki gerekli görmedim, ne yaptysam öğrenemedim zaten. Unutuyorum mesela damat da söyledi (BİT'leri anlattı) ... ama ben o anda konuşuyorum az sonra unutuyorum. Hiç görmemiş gibi geliyor bana. Şimdiden sonra nasıl öğrenirim ... Artık yaşlandım. Yaşlıktan dolayı öğrenemem ... Unutuyorum. Bilmiyorum artık. O da işte 2-3 senedir böyle oldu, önceden böyle değildi.” (K5, 80, K)

“Evimde eşim kullanıyor, çocuklarım kullanıyor. Görüyorum, biliyorum onları. Bilgiye ulaşmadaki kolaylıkları teknolojinin olanaklarından yararlanmanın önemini biliyorum tabi ki ... Ya denemedim hiç yani şimdi birtakım teklemelerle falan uğraşmayayım dedim böyle. Onun için ilgilenmedim. İşte doğru dürüst kullanamazsın, ona sor, buna sor falan öyle şeyleri sevmiyorum. Biraz şey olarak yeteneklerimiz zayıfladığı için ... (Yaştan dolayı) ön kabul gibi düşünelim ... ben bunu şimdi bu yaştan sonra böyle sağa sola sormadan falan kendi kendime yürütemezsem diye kendimi zorlamayayım dedim.” (K20, 76, E).

Elde edilen bulgular, bireylerin motivasyon eksikliğinden dolayı BİT'leri kullanmayı tercih etmediğini gösterirken, “gri bölünme” yaklaşımının bu durumu fazlasıyla basite indirgediğini kanıtlamaktadır. Yaşlıların motivasyon eksikliği, içinden geçtikleri yaşam gezintilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. BİT'ler ile geçmiş yaşamlarında tanışmayan yaşlıların bu teknolojilerde *fayda görmedikleri*, daha önce kullanmış olsalar bile günümüzde *fazlasıyla yaşlı hissettikleri*¹⁷ için motivasyon eksikliği yaşadıkları

¹⁷ Tartışıldığı üzere TAM, kullanıma giden yolda *algılanan faydanın* önemli bir rol oynadığını ileri sürer. Alanyazını ve bu çalışmanın bulguları bunu doğrular niteliktedir. Diğer bir taraftan, yaşlıların öz algılarının BİT kullanımı ve öğrenimi sürecindeki rolü alanyazında yerleşik bir konudur. Yaşlılar fazlasıyla yaşlı hissettikleri için BİT'leri

görülmektedir. Diğer yandan avantajlı bireylerin aksine (çocuklarının kullanması için BİT'lere yatırım yapan Üst Sınıflar ve Kültürel Soylular) dezavantajlı bireylerin finansal kısıtlılıkları BİT'ler ile tanışmamalarına, motivasyon geliştirememelerine yol açtığı gözlemlenmiştir. Diğer bir deyişle bireylerin yaşam döngüleri boyunca biriken eğitim ve ekonomik dezavantajları katılımcıların yaşlılık döneminde yeni bir eşitsizliğin öznesi olmalarına yol açmıştır.

3.2.2. Erişim Farklılıkları

Araştırmanın “yaşlılar arasındaki teknoloji sahipliği farklılığında hangi faktörler rol oynamaktadır?” sorusuna yanıt aramak için katılımcılara sahip oldukları cihazlar, internet bağlantıları, platform abonelikleri hakkında sorular sorulmuştur. Elde edilen cevaplar sonucunda *cihaz türü ve sayısında farklılıklar* temasına ulaşılmıştır. Gelir seviyeleri ile yakından ilişkili olarak sahip oldukları cihaz sayısının ve teknik özelliklerinin farklılaştığı not edilmiştir (Katılımcıların sahip olduğu cihazlar Tablo 4'te mevcuttur). Bu durum bireylerin çevrimiçi deneyimlerini etkilemektedir.

Dijital eşitsizlik alanyazını, sahip olunan cihaz sayısı ve cihazların teknik özelliklerinin bireylerin gelir seviyeleri ile yakından ilişkili olduğunu ve çevrimiçi deneyimi etkilediğini ortaya koymaktadır. Ekonomik olarak avantajlı bireylerin daha fazla dijital cihaza, daha hızlı internete ve daha fazla bağlantı çeşidine sahip olduğu bilinmektedir (van Dijk, 2020, s.56). Düşük gelirli bireyler ise daha az cihaza sahiptirler ve internet ortamlarına erişebilmek için sıklıkla taşınabilir cihazları kullanırlar (Frenette vd., 2020; Rideout ve Katz, 2016). Bu noktada *teknoloji olanaklılık kuramını (Technology affordances theory)* tartışmaya dahil etmek faydalı olabilir.

kullanmamaktadır. Tüm bu tartışmalar, yaşlıların öğrenme süreçlerini odağına alan androgojinin temel varsayımları ile örtüşmektedir. Androgoji, yaşlıların (genel) öğrenme süreçlerinin iki ön koşulu olduğunu öne sürer: *öğrenmeye duyulan ihtiyaç* ve yaşlının *öz algısı*. Bu doğrultuda yaşlıların yeni bir olguyu öğrenebilmesi için her şeyden önce öğrenim sürecinin *ne fayda* sağlayacağını anlaması gerekir. Ardından, kişinin öz algısı devreye girer; bu da kişinin yeni olguyu öğrenebileceğine dair öz değerlendirmesidir, bu öz değerlendirme kişinin çevresi tarafından onun öz yönlendirme becerisi olduğuna yönelik yargıları ile yakından ilişkilidir. Özetle, androgoji, yaşlı bireylerin yeni bir olguyu öğrenmek için öncelikle bu olgu hakkında olumlu tavırlara sahip olması ve öğrenebileceğine inanması gerektiği anlamına gelir (Kiel, 2005, s.20).

Kurama göre *teknoloji olanaklılıkları* “bir sonuca ulaşmakla ilişkili davranışlar için ortaya çıkan potansiyeldir” (Volkoff ve Strong, 2014 akt. Meske, Amojó vd, 2020). Diğer bir deyiş ile olanaklılıklar aktörlerin teknoloji ile etkileşimi ortaya çıkan olanak ve fırsatlardır (Faraj, Sutherland vd., 2001). Bu olanak ve fırsatlar hedef odaklı aktörler ve söz konusu teknolojinin arasındaki etkileşimin sonucu ortaya çıkar. Ancak sonuç, algılanan olanaklılıkların gerçekleştirilmesine bağlıdır (Meske, Amojó vd, 2020, s.3). Buradan hareketle, daha fazla cihazın bireylere daha fazla fırsat ve olanak tanıdığını ileri sürmek mümkündür. Dolayısıyla daha fazla cihaza sahip olmak, daha fazla olanaklılığa sahip olmak anlamına gelir. Sonuç olarak, bu kullanıcı için daha fazla fırsat sağlar. Dolayısıyla cihaz sayısı ve cihazların teknik özellikleri çevrimiçi kullanım deneyimini etkilediği gibi dijital beceri geliştirme sürecini de yakından ilgilendirir (van Dijk, 2020, s.76). Daha fazla cihaza sahip bireyler bu teknolojilerin getirdiği farklı olanaklardan faydalanabilir.

Yaşlılarla yapılan görüşmeler yukarıda değinilen tartışmaları doğrular nitelikte bulgular üretmiştir. Kültürel soylular ve üst sınıflar kategorisindeki bireyler akıllı telefon, tablet, akıllı televizyon, bilgisayar gibi birden çok cihaza sahiptir. Her cihazın farklı teknik özelliklere sahip olduğu düşünülüğünde, birden fazla cihaz türüne sahip olmak bireylere cihazın olanaklılıkları dahilinde, kullanım amaçlarına uygun olarak cihaz seçimi yapma özgürlüğü tanımaktadır. Alınan yanıtlar, birden fazla cihaza sahip olmanın getirileri hakkında net bir tablo ortaya koymaktadır. Kişiler ihtiyaçları ve kullanım bağlamına göre uygun cihazları arasında seçim yapabilmektedir.

“iPhone kullanıyorum. Tablet de küçük tablet. Onunla İngiltere’ye bile bağlantıyorum çocuklarıma. ... (Tablet) Daha büyük ekran, daha rahat oluyor, koyuyorum masanın üzerine. ... (Bilgisayarı ise) teklif yazmak için kullanıyorum veyahut da bir yere bilgi göndermek istiyorsam o bilgileri ... haberleri ise iPad’te okuyorum, o eve gittiğim zaman için. Televizyon var karşımda (beraber kullandığımı ima ediyor). Bilgisayarım başka odada. iPad’e bakıp. iPad’te daha rahat okuyorum.” (K23, 79, E)

“Akıllı telefonu tercih etmemin sebebi soğuk oluyor odalar, her tarafı ısıtamam ki, bilgisayar başka bir mahalde duruyor. Yani o odayı da fazla ısıtamadığımızdan oturduğum yerden elimde telefonla daha kullanıyorum” (K10, 67, E)

Araştırmalar, yaşlılıkta deneyimlenen fiziksel, psikolojik ve toplumsal değişimlerin yeni teknolojileri kullanma eğilimini olumsuz etkilediğini göstermektedir (Jay ve Willis, 1992; Hendrix ve Sakauye, 2001). Yaşlılar genellikle hipermetropi, gözde odak bozukluğu, renkleri farklı görme gibi sorunlardan muzdariptir. Bu sorunlardan kaynaklı olarak kullanılan cihazın teknik özellikleri kullanım deneyimini yakından ilgilendirmektedir. Yaşlılar daha büyük ekranlı cihazları tercih etmektedir. Katılımcılar birkaç örnekte tabletleri cep telefonuna göre daha büyük bir ekrana sahip olduğu için okuma amaçlı kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada farklı cihazlara sahip olmanın getirdiği bir başka olanaklılığı görmek mümkündür.

“iPad daha fazla kullanıyorum, oradaki yazıları daha rahat okuyup daha rahat yazabildiğim için.” (K18, 75, K)

“Tabletten, biraz daha büyük geniş güzel gösteriyor diye istediğimiz zaman yazıları falan ondan okuruz, her şeyi oradan (Tabletten) okuruz [...] (Netflixi) kullanıyoruz telefondan, tabletten değil de oradan (Akıllı TV'den).” (K17, 67, K)

“Telefon da oluyor. Evdeysem tablet. Daha büyük yazıları belki o yüzden. Orada daha kolay oluyor görmesi. Bak daha büyük. Her ikisini de kullanıyorum. Bazen mesela giremiyorum, mesela arkadaşım var gazeteci, okuyamıyorum bazen.” (K4, 75, E)

Ancak yaşlıların cihaz seçimlerini şekillendiren tek unsur gelir değildir. İkinci Bölümde tartışıldığı üzere *teknolojiye yönelik tutum* cihaz seçimini etkileyebilir. TAM'a göre kullanım tercihi aynı zamanda *algılanan kullanım kolaylığı* ile ilişkilidir. Belirli teknolojilerin karmaşık doğası yaşlı bireylerin bu teknolojilere olumsuz bakmalarına yol açmaktadır. Bilgisayarların karmaşıklığından dolayı yaşlılar tarafından tercih edilmediği bilinmektedir. Birden çok işlemi gerçekleştirmek ve olabildiğince fazla insan tarafından kullanılabilir olacak şekilde tasarlanmış olan bilgisayarları, yalnızca gerekli bilgi ve becerileri öğrenmeye istekli bireyler kullanabilmektedir (Paul ve Stegbauer, 2005). Yapılan bir araştırma, standart klavye arayüzü ile karşılaştırıldığında dokunmatik ekranların, yaşlıların endişe seviyelerini düşürdüğünü göstermiştir (Umemuro, 2004).

Bazı katılımcıların bilgisayarları zor olduğu için kullanmaktan çekinmeleri bu gözlemleri doğrular niteliktedir.

“Bilgisayar vardı, oğlum ilgileniyordu. Öğreteyim dedi ama hiç istemedim. Bilgisayar bana itici geldi ... koca klavyesi, mouse’u falan. Ben onları yapamam gibi geldi bana bilmiyorum” (K2, 71, K).

Geçmişte bilgisayar kullanmış katılımcılara günümüzde neden tablet ya da akıllı telefonu tercih ettiği sorulduğunda:

“Masaiüstü bilgisayarımız vardı kullanıyorduk sonra tablet elimize gelince daha basitimize, kolayımıza geldi bunu kullanmaya başladık.” (K17, 67, K)

“Daha kolay olduğu için bilmiyorum yani Masaiüstünü çalıştırıyorsun şey filan. Tableti alıyorum, basıyorum hemen istediğim şey geliyor.” (K1, 71, E)

İkinci Bölümde tartışıldığı üzere, erişim yalnızca sahip olanlar ve olmayanlar ikiliğine indirilemeyecek kadar karmaşık bir meseledir. Daha fazla cihaza sahip olmak, cihazın olanaklıklarının sağladığı “dijital medyayı kişinin istediği zaman, istediği yerde kullanabilme özgürlüğü”nü (Hargittai, 2018, s.619) yani kullanım otonomisini artırmaktadır. Öte yandan cihazların karmaşıklığı yaşlı bireylerin onlara karşı olumsuz tavırlar geliştirmelerine neden olabilmektedir. Bu durum bireylerin kullanım otonomisini azalttığı gibi, çevrimiçi ortamda yapabildikleri aktivite sayısını ve kapsamını da kısıtlamaktadır. Örneğin BİT’leri yoğun olarak kullanan katılımcılar bilgisayar üstünde dilekçe yazmakta, multi medya dosyalarına erişebilmekte ve bunları düzenleyebilmektedir. Yalnızca taşınabilir cihaz kullanıcısı olanlar ise bahsi geçen daha gelişmiş uygulamalara uzak kalmaktadır. Buradan hareketle ekonomik eşitsizliklerin cihaz türü ve sayısı noktasında erişim eşitsizliklerine dönüştüğü gözlemlenmiştir.

3.2.3. Dijital Beceri Farklılıkları

Erişim ve kullanım motivasyonuna sahip olmak, bireyin dijital ortamdaki tam anlamıyla faydalanacağını garanti etmemektedir. Hızla değişen BİT'ler belirli bir seviye dijital beceriyi ve bu becerilerin güncellenmesini gerektirir. Araştırmanın, *yaşlıların dijital beceri seviyelerini neler şekillendirmektedir? Yaşlılar dijital beceri geliştirme sürecini nasıl anlamlandırmaktadır?* soruları doğrultusunda katılımcılara farklı dijital beceri türleri göz önünde bulundurularak sorular yöneltilmiş ve *dijital beceri farklılıkları* ana temasına ulaşılmıştır. Farklı beceri türlerine ilişkin yönlendirilen sorular, yaşlılar arasında *formal, operasyonel, enformasyonel ve yaratıcı beceri* eksikliği olduğunu göstermektedir. Yaşlılar arasında veri okuryazarlığı ve gizlilik farkındalığı noktasında da ayrımlar olduğu gözlenmiştir. Bu ayrımlar dijital beceri farklılığı ana temasının alt temalarını oluşturmaktadır.

2000'li yıllarda başlayan dijital beceri araştırmaları günümüze kadar yaş faktörü hakkında nispeten benzer bulgular üretmeye devam etmektedir. Erken dijital beceri araştırmaları gençler ve yaşlılar arasındaki dijital beceri farklılıklarını karşılaştırmıştır. Genel anlamda yaşın dijital beceri seviyeleri ile negatif bir ilişkiye sahip olduğu ileri sürülmektedir. Gençler, yaşlı bireylere (30 ya da 60 yaş üstü fark etmeksizin) nazaran çevrimiçi ortamı daha rahat kullanmaktadır (Hargittai, Piper vd, 2019). Yapılan beceri testlerinde, yaş arttıkça tamamlanan çevrimiçi görevlerin sayısının düştüğü, görevleri tamamlama süresinin ise arttığı gözlemlenmiştir (Hargittai, 2020). Ancak dijital beceri olgusu farklı dijital beceri türlerinden oluşan bir kavram setini ifade eder. Bu doğrultuda yaş faktörünün her beceri türü üzerinde benzer bir etkiye sahip değildir. Gençler operasyonel ve formal beceri türlerinde daha yaşlılara göre daha yetkin oldukları (van Deursen, Van Dijk, 2010, s.909) gözlemlenirken, yaşlıların ise ortam ve içerik beceriklerinde gençlere göre daha iyi bir konumda oldukları ortaya koyulmuştur (van Deursen, Courtois vd, 2010, s.105).

Yaşlılar *arasında* dijital becerileri ampirik olarak inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar çoğunlukla internet beceri ölçümünü hedefleyen anketler yolu ile gerçekleştirilmiştir. Hargittai ve Dobransky, 80 yaş üstü eğitimsiz bireylerin en

düşük dijital beceri seviyelerine sahipken 55-64 yaş arası bireylerin daha yüksek beceri seviyelerine sahip olduğunu ortaya koymuştur (Hargittai ve Dobransky, 2017). Yaşlıların internet ve sosyal medya becerilerini yaş, eğitim, toplumsal cinsiyet ve gelir düzeyini hesaba katarak inceleyen bir araştırma ise; genç yaşlıların (60-64), orta yaşlı ve yaşlı-yaşlılara nazaran daha yüksek internet beceri seviyelerine sahip olduğunu göstermektedir. Yüksek eğitilmiş yaşlıların ise en düşük seviye eğitilmiş yaşlılarla kıyaslandığında daha yüksek internet beceri seviyelerine sahip olduğu görülmektedir. Sosyal medya becerileri için de benzer bir ilişki söz konusudur (Hargittai ve Dobransky, 2017).

3.2.3.1. Formal, Operasyonel, Enformasyonel Beceriler

Araştırmacı yaşlıların dijital becerileri hakkında fikir edinebilmek için van Deursen ve arkadaşları (2014, s.11) tarafından geliştirilmiş dijital beceri çerçevesinden esinlenilerek sorular formüle edilmiştir. İnternete bağlanma (WiFi/mobil), adres çubuğu kullanma, enformasyon arama, bağlantı ve resim kaydetme/gönderme gibi temel işlevleri nasıl yaptıkları sorulmuştur. Araştırma nitel bir tekniğe dayandığı için yaşlıların dijital becerilerini ölçmeyi değil, yalnızca genel bir fikir edinmeyi amaçlamıştır. Araştırmacı, yaşlıların hangi işlemleri yapamadıklarını, hangi işlemlerde zorlandıklarını ve dijital becerilerine yönelik öz algılarını gözlemlemeye çalışmıştır.

Alınan cevaplar ve yapılan gözlemler, birçok katılımcının BİT'ler hakkında teknik bilgiye ve interneti etkili kullanmak için gerekli olan temel becerilere haiz olmadığını göstermektedir. Katılımcılar WiFi ve veri arasında geçiş yapma, enformasyon arama, cihazlarını açıp kapama gibi basit işlemleri yerine getirebilmektedir. Ancak bu yaşlı bireyler BİT'ler hakkında teknik bilgiye hâkim değildir. Birçoğu *bellek (RAM)*, *hafıza*, *işlemci hızı* gibi teknik terimleri *pdf*, *jpg*, *doc* gibi dosya türlerinin ne olduğunu açıklayamamıştır.

Yaşlıların uygulama/platform ve internet siteleri arasındaki farkı bilmedikleri gözlemlenmiştir. Yaşlılar internete bağlanmak için yalnızca Google'ı kullanmakta ve internet tarayıcısının, adres çubuğunun ne olduğunu bilmemektedir. Bazı yaşlılar daha

önce hiç karşılaşmadıklarını bile dile getirmiştir. Yaşlılar için internet neredeyse Google ile eş anlamlıdır. Aranılan içeriğin doğası fark etmeksizin (enformasyon, video, kişi ya da hizmet) yaşlılar yalnızca Google'ı kullanmaktadır.

“Google'dan giriyorum. İnternet üzerinden bağlanıyorum ... Google giriyorum ... bağlanıyorum. Google'dan başka ne var? ... [Araştırmacı: İnternet tarayıcıları var, Safari, Firefox, Chrome mesela?] ... Yok onlar yok. Sadece Google. (K1, 71, E)

“[İnternet sitelerine nasıl bağlanıyorsunuz?] En kolay neredeyse. En kolayımıza (ne) geliyor. ... Google'dan girerim ben o var açık bende şimdi. [A: Pekâlâ. Tamam. Bir de mesela İOS'ta kullandığımız tablette Safari diye bir uygulama var biliyor musunuz?] Ben Safari'den açıyorum zaten ... [A: Orada adres çubuğu var] K: Hiç kullanmadım. ... O çizgi o mu?” (K17, 67, K)

Bu kafa karışıklığı yaşlıların temel işlemleri gerçekleştirme pratiklerinde de gözlemlenmektedir. Yaşlılar fotoğraf, dosya veya internet adresi kaydetme işlemlerini yapamamaktadır. Ancak bu işlemleri gerçekleştirmek için alternatif yöntemler geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Bireyler bu işlemi ekran görüntüsü alarak, tarayıcı geçmişini kullanarak veya platformlar üzerinden yapmaktadır. Örneğin Facebook, Instagram gibi platformlarda beğeni, yorum yapma işlevleriyle beraber bulunan kaydetme, gönderme butonları ile bu işlemi gerçekleştirmektedirler. Örneğin “Bir linke tekrar ulaşabilmek için onu nasıl kaydedersiniz?” gibi sorulara verilen cevaplar şu şekildedir:

“Şunu yapıyorum o şekilde denemedim, dışarıdan resim çekiyorum o da galeriye giriyor zaten. Ondan sonra başka yere göndermek için onu o şekilde yapıyorum.” (K6, 66, K)

“Onu kaydetmeyi biliyorum yukarıdaki düğme ile kapatma düğmesine aynı anda basıp fotoğrafı kaydedebiliyorum o şekilde çok kaydettiğim oldu ... [peki ya adresi kaydetmek isterseniz?] Valla çok beğendiğim bir şey varsa kaydet diye bir yer var ben orada hemen kaydedebiliyorum, face[book] üzerinden.” (K18, 75, K)

“Geçmişine giriyorum internetteki arama geçmişine, o geçmişten hepsini görüyorum.”
(K19, 66, E)

Diğer bir taraftan, geçmişte ya da günümüzde bilgisayar kullanan bazı katılımcıların dijital beceri ve teknik bilgi hususunda daha yetkin oldukları gözlemlenmiştir. Bu kişiler internet tarayıcısı kullanmayı, internet adreslerini favorilere kaydetmeyi, platform ve işletim sistemi arasındaki farkı bilmektedir. Aynı zamanda, bu katılımcılar kullandıkları cihazların teknik özellikleri hakkında daha bilgilidir. Cihazlarını satın alırken belirli teknik özellikleri göz önünde bulundurarak aldıklarını ifade etmişlerdir. Dosya türleri ve cihazların teknik özellikleri hakkında sorulan sorulara yönelik verilen cevaplar şu şekildedir:

“Alabilecek olsam daha hızlı, işlem yapabilen, daha çok zaman herhangi bir güç kaynağına bağlanmadan çalışabilecek ve çözünürlüğü yüksek görüntü elde edebilmek. Kolayca her programı kaldırabilecek bir telefon istiyorum Jpg dediğimiz zaman resim ... PDF... hmm... Bunu word ya da excel gibi programlarda kullanıyoruz” (K10, 66, E)

“Yüksek kamerası 64 megapiksel ... Belleği de 128. Bu da yüksek. Kendim aldım. Resim kalitesi çok yüksek ... [Kendiniz mi araştırdınız almadan önce?] ... Tabii.” (K19, 66, E)

Kişilerin dijital beceri ve teknik bilgi üzerindeki yetkinliklerinin sebebi geçmiş BİT deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu bulgular, alanyazının ortaya koyduğu geçmiş deneyimin dijital beceri üzerindeki rolünü doğrular niteliktedir. Bu katılımcılar bilgisayar sayesinde internet ile daha erken tanışarak internet ortamının temel mimarisine ve BİT’lerin teknik özelliklerine aşinalık geliştirmiş, akıllı telefonların hayatlarına girmesi ile beraber internet ortamına yönelik bilgi dağarcıklarını ve dijital becerilerini bu ortama taşımışlardır.

3.2.3.2. Yaratıcı Beceriler

Katılımcıların çevrimiçi ortamda içerik üretme ve paylaşma pratiklerini anlamlandırabilmek ve yaratıcı beceriler üzerine gözlem yapabilmek amacıyla “Bir

görüntü dosyasını nasıl düzenlersiniz? Elinizdeki fotoğrafları videoya nasıl çevirebilirsiniz? Daha önce blog, forum gibi kavramları duydunuz mu? Bu platformlarda paylaşım yaptınız mı?”, “Anılarınızı paylaşmak isterseniz, bunu nasıl yapabilirsiniz?” benzeri soruları yönlendirilmiştir. Bu hususta neredeyse tüm katılımcıların dezavantajlı konumda oldukları gözlemlenmiştir. Birçok katılımcı multimedya düzenleme, içerik düzenleme işlemlerine ihtiyaç duymadıklarını ya da daha önce hiç yapmadıklarını bu yüzden bilmediklerini ifade etmiştir. Katılımcıların sosyal medya kullanım pratikleri, video ve resim düzenleme becerilerine BİT Sahipliği ve Kullanım Pratikleri Tablosundan ulaşılabilir (Bkz: Tablo 4).

“(Fotoğraf düzenleme ve içerik yayınlama hakkında) hiçbir fikrim yok. En son ailemin siyah beyaz fotoğraflarını, aile fotoğraf albümünü bulduğumda bir şeyler yapar mıyım diye düşündüm, sonra vazgeçtim. Çünkü taraması da, bastırması da, koyması da, site yapması da her şey para.” (K11, 68, E)

Yaşlıların sosyal medya üzerinde edilgen kullanım pratiklerine sahip oldukları gözlemlenmiştir. Birçok katılımcı sosyal medya üzerinde yalnızca “yeniden paylaşma/retweet” seçeneğiyle paylaşım yapmaktadır. Bu bireylerin sosyal medya ortamlarındaki diğer etkileşimleri ise yalnızca beğeni ve yorum yapma ile sınırlıdır. Hiçbir katılımcı yazdıkları bir yazıyı paylaştıklarını dile getirmemiştir. Öte yandan blog, forum gibi paylaşım ortamlarını daha önce hiç duymadıklarını ifade etmişlerdir. Yalnızca bir kadın katılımcı (K18) ördüğü örgülerin fotoğraflarını Pinterest’te paylaşmaktadır. Dolayısıyla katılımcıların yeni medya ortamındaki etkileşim pratikleri yalnızca sosyal medya platformlarında beğeni ve yorum ile sınırlıdır.

“[Diyelim ki anılarınızı dünya ile paylaşmak istiyorsunuz, nasıl yaparsınız?] Hiç bilmiyorum. Sadece altında mesaj yeri var yorum falan gerekiyorsa bir yorum yapılırsa evet. Fatma girik öldü dediler, fotoğrafı geziyordu. Altında paylaş var. Yok beğen var, ben mesela ağlayan işareti koydum mesela. Allah rahmet eylesin de yazardım gerekirse...” (K2, 71, K)

Geçmişte ve günümüzde bilgisayar kullanan bireyler resim düzenleme, video hazırlama gibi işlemleri *bilgisayar* ortamında *gerçekleştirebileceklerini* ancak şu ana kadar

denemediklerini dile getirmiştir. Yalnızca iki katılımcı akıllı telefon üzerinden daha önce görüntü düzenlediğini ifade etmiştir. Tüm bu noktalar göz önünde bulundurulduğunda, yaşlıların yaratıcı beceriler ve yeni medya ortamlarına katılım konusunda dezavantajlı olduklarını söylemek mümkündür.

3.2.3.3. Veri Okuryazarlığı

Günümüz platform ekonomisi, verilerin üretimine, işlenmesine ve analizine temellenen sistemlere dönüşmektedir¹⁸. Bu nedenle veri okuryazarlığı da dijital yetkinlik çatısı altında incelenmeye başlamıştır. Araştırmacı da yaşlıların veri okuryazarlığı seviyelerini ve kullanıcı bilgilerinin gizliliğine dair farkındalıklarını anlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, “*Sosyal medyada gizlilik ayarları nedir? Daha önce kullandınız mı?*” sorusu ve araştırmanın orijinal soru kağıdında olmayan “*Veri nedir?*” “*Uygulamalar verilerinizi topluyor mu?*” “*Nasıl kullanıldığı hakkında fikriniz var mı?*” soruları katılımcılara yöneltilmiştir. Kullanıcıların gizlilik farkındalığı ve veri hakkında verdikleri cevapların kodlanmış Tablo 4’de mevcuttur.

Alınan cevaplar gizlilik farkındalığı hakkında karamsar bir tablo çizmemektedir. Her ne kadar bazı katılımcılar bu ayarları daha önce duymadıklarını ve kullanmadıklarını dile getirseler de birçoğunun gizlilik ayarları hakkında direkt ya da dolaylı yoldan fikirleri olduğu gözlemlenmiştir. Ancak daha yaşlı katılımcıların (70 yaş ve üzeri) gizlilik ayarları hakkında fikir sahibi olmadıkları not edilmiştir. Gizlilik ayarlarından haberdar olmayan bireyler, bir içeriği belirli kişilerle paylaşmak için mesaj olarak gönderdiklerini ifade etmiştir.

[Paylaşımınızı kimler görüyor?]

¹⁸ Platformlar veri üretmek amacıyla kullanıcıları bilgi sağlamaya yönlendirmekte ve kullanıcıların aktivitelerini detaylıca izlemektedir (Micheli, Lutz vd, 2019, s.24). Elde edilen veriler platformlar ve üçüncü partiler tarafından analiz edilerek hedefli reklam sunmak, davranışsal tahminlerde bulunmak üzere kullanılmaktadır (s.24). Sunulan içeriklerin toplumsal ve kültürel ayrımları yeniden ürettiği (O’Neil, 2016) ve algoritmaların dezavantajlı kullanıcılara düşük kaliteli ve hatta dolandırıcılığa yönelik içerikler sunma olasılığını arttırmaktadır (Madden vd, 2017 akt. Micheli, Lutz vd., 2019). Bu doğrultuda, bireylerin çevrimiçi ortamda gerçekleştirdikleri aktiviteler sırasında ürettikleri veriler hakkında bilgi sahibi olmaması, onların dezavantajlı duruma düşmesine yol açabilmektedir. Bu doğrultuda, bireylerin dezavantaj yaratabilecek dijital ayak izlerini kontrol etme yetisindeki farklılıklar *algoritmik bölünme* olarak adlandırılmaktadır (Yu, 2017)

“Belli tanıdıklarım var, akrabalar, ortaklarımız çok. Açık atmasam da (gönderileri) nasıl oluyorsa başkaları da buluyor ... Zannediyordum ki ben kime gönderirsem ona gidiyor, ablam, eşim dostum, arkadaşlarım. Bi bakıyorum bir sürü insan çıkıyor, şu şeydeki yorumunu beğendi, yorumunu beğendi. Bunlar nereden çıktı diyorum. [gizlilik ayarlarını duydunuz mu daha önce?] Duydum ama hiç kullanmadım.” (K3, 79, K)

“Benimle facebookta arkadaş olanlar görebiliyor. Mesela çok beğendiğim bir şey okuyorum, beğendiğim bir şeye başkalarının da görmesini isterim. Genellikle çok sık paylaşıyorum hatta bu konuda oğlum biraz kızıyor bana. ... [peki belirli kişilere göndermek isterseniz?] O zaman direk kişilere gönderiyorum genel değil de isme gönderiyorum. [gizlilik ayarlarını duydunuz mu peki?] Hiç kullanmadım vardır herhalde ama bilmiyorum ... kullanmadım” (K18, 75, K)

“Çok beğendiğim şeyleri herkes, onun bütün insanların göreceğini bilmiyordum ama ben tüm arkadaşlar zannettim. [gizlilik ayarlarını duymadınız daha önce öyle mi] Evet. Paylaştığım şeyler herkes içindir” (K21, 73, E)

Daha genç katılımcılar ise direkt olarak gizlilik ayarının *ne olduğunu* açıklama konusunda zorluk çekseler de *“Sosyal medyada içeriklerinizi kimler görüyor?”* sorusuna paylaşımlarının yalnızca arkadaşlarına açık olduğunu ve paylaşım yaparken gizlilik seçeneklerini gördüklerini ifade etmişlerdir.

[Gizlilik ayarı nedir biliyor musunuz?] Bilmiyorum. [Yalnızca arkadaşlarım gör...]
Tamam facebook yalnız arkadaşlar görsün diye bir şeyimiz (seçenek) var. Vardı orada bir düğmesi, basarsın. [yapabilir misiniz?] Yaparım tabi onları o sorun değil o kadar.”
(K17, 67, K)

“Farkındayım. Genelde benim kendi arkadaşlarım gruplar var çeşitli. Onlara açık ya da onlara da kapatıyorum sadece benim profilime giren kişi olursa oradan görsün diye.” (K10, 66, E)

Ancak veri okuryazarlığı söz konusu olduğunda, katılımcılar arasında önemli farklılıkların bulunduğunu dile getirmek mümkündür. Araştırmacı, verilerle ilgili durumlarını anlamak için *“Veri nedir? Platformlar veri topluyor mu, topluyorsa nasıl*

kullanıyorlar?" sorularını yöneltmiştir. Eğitimli bireylerin veri farkındalığı noktasında daha yetkin oldukları gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda ortaokul ve lise diplomasına sahip olan bireyler ne tür verilerin toplandığı, bu verilerin kullanıp kullanılmadığı, ne amaçla kullanıldığı konusunda fikir sahibi olmadıklarını belirtmiştir. Daha yüksek eğitime sahip bireyler ise veri işleme süreçleri hakkında direkt ya da dolaylı olarak bilgi sahibidir.

"Verdiğim bilgileri çeşitli amaçlarla kullanıyorlar, satıyorlar veya çalışıyorlar bir yerlerden. Bir şekilde erişebiliyorlar, üzerinden çeşitli programlarla bizi kontrol altında tutmaya çalışıyorlar ... Reklam satıyorlar bizi kullanıyorlar. Biz onların hedef kitlesi oluyoruz." (K10, 66, E)

"Reklam amaçlı falan mı kullanıyorlar? mesela benim telefonum kızım üzerinde kayıtlı. Onun yaşı gereği bütün dershanelerden şuradan buradan reklam geliyor. Herhalde yaşa bakıyorlar bunu bu yaşta bir çocuğu vardır diye düşünüyorlar gibi algılıyorum. O tür kullanım olabilir herhalde." (K18, 75, K)

"Onlar bizden aldıkları verilerle bizim ne olduğumuzu bizden daha iyi analiz ediyorlar nabzına göre şerbet. Reklam veriyorlar." (K19, 66, E)

Siber güvenlikle ilgili sorulara verilen cevaplar, yaşlıların çevrimiçi güvenliği sağlama konusunda çok yetenekli olmadıklarını ortaya koymuştur. Yaşlıların hemen hepsi virüs, kimlik hırsızlığı, spam gibi olguların ne olduğunu daha önce duymuştur. Ancak geçmiş BİT deneyimi fazla olanlar dışında hiçbir katılımcı çevrimiçi ortamda karşılaşabilecekleri bu tehditleri bertaraf etmek için ne yapılabileceğini bilmemektedir.

Tüm bulgular göz önüne alındığında, eğitim bir kez daha dijital pratikleri şekillendiren bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitimin beraberinde getirdiği iş olanakları sayesinde bireylerin daha fazla dijital beceri geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda motivasyon farklılıkları başlığında gerçekleştirilen kümülatif dezavantaj tartışmasının dijital beceriler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Geçmişte BİT'lerin kullanıldığı alanlarda çalışan bireyler dijital ortamda daha özgüvenlidir. Dijital beceri eksikliği ise bireylerin kullanımını yakından ilgilendirir. Bir sonraki

başlıkta tartışılacağı üzere dijital beceri eksikliği yaşlı bireylerin kullanım çeşitliliğini sınırlamakta, bu durum ise sağlanan faydayı kısıtlamaktadır.

3.2.4. Kullanım ve Çevrimdışı Fayda Farklılıkları

Araştırmanın “Yaşlılar arasında BİT kullanım farklılıkları nasıl şekillenmektedir?” sorusuna cevap bulmaya yönelik katılımcılara çevrim içi aktiviteleri hakkında sorular sorulmuştur. Bu doğrultuda “İnterneti en çok hangi amaçla kullanıyorsunuz?”, “İnternette en çok hangi bilgileri arıyorsunuz?”, “İnternette sağlık araması yapıyor musunuz?”, “Hayatınızı kolaylaştırabilecek e-devlet, e-alışveriş, e-bankacılık gibi hizmetleri kullanıyor musunuz?” ve benzeri sorular sorulmuştur. Kullanıcıların kullanım pratikleri bireylerin ifadeleri doğrultusunda kodlanmış ve BİT sahipliği ve Kullanım Pratikleri Tablosuna eklenmiştir (bkz: Tablo 4). Bu doğrultuda, sosyoekonomik arka planları fark etmeksizin tüm yaşlıların temel çevrimiçi aktiviteleri kullandıkları gözlemlenmiştir. Ancak yaşlılara bağımsızlık ve hareketlilik (mobilite) olanağı sunabilecek önemli çevrimiçi hizmetlerin kullanımında eğitim ve gelir düzeyine bağlı olarak büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda *kullanım farklılıkları* temasına ulaşılmıştır.

3.2.4.1. Yaşlıların Çevrimiçi Aktiviteleri

Farklı sosyoekonomik arka plana sahip olan katılımcıların temel çevrimiçi aktivitelerin çoğunu kullandığı ifade edilebilir. Kalmus ve arkadaşlarının (2011 akt. van Dijk, 2020) belirlediği kullanım tipolojileri dahilinde değerlendirilecek olursa yaşlılar en fazla *boş zaman/eğlence* kategorisinde bulunan *iletişim, ağ kurma, eğlence ve keşfetme* aktivite türlerindeki uygulamaları kullanmaktadırlar. İletişim kurma, video izleme, film/dizi izleme, müzik dinleme, internette gezinme katılımcıların yaygın olarak kullandığı çevrimiçi aktivitelerdir. Hiçbir katılımcı daha önce forum, blog gibi topluluk kurma platformlarını kullandığını dile getirmemiştir. *İş/eğitim/enformasyonel* kullanım alanında ise yaşlılar yalnızca *enformasyon arama* aktiviteleri ile meşguldür. Bir kişi dışında hiçbir katılımcı çevrimiçi eğitimlere katılmak gibi kültürel sermaye artırıcı

aktiviteleri kullanmamıştır. Geçmişte öğretmen olan bir katılımcı (K26, 70, K) internetten kitap indirerek bilgisayarda okuduğunu dile getirmiştir.

Kullanıcıların hemen hepsi internet ortamında siyasi enformasyon ve sağlık bilgisi aramaktadır. Ancak enformasyon arama biçimlerinin toplumsal cinsiyetlenmiş olduğu görülmüştür. Katılımcıların aktivite farklılıkları Dede Özdemir (2019)'un bulgularını hatırlatmaktadır. Kadın katılımcılar yemek tarifi, örgü tarifi, bitki bakımı, kişisel gelişim ile alakalı enformasyon arama eğilimindedir. Erkekler ise interneti, cihazlar ve makineler hakkında teknik bilgi aramak, spor ile ilgili araştırma yapmak, tarih, coğrafya ve dini konular hakkında aramalar yapmak için kullandığı gözlemlenmiştir.

Görüşmelerden elde edilen önemli bir bulgu, yaşlıların çevrimiçi ortamda siyasi faaliyetlere katılma konusundaki isteksizlikleridir. Yaşlılar, çevrimiçi ortamda siyasi enformasyon aramalarına rağmen çevrimiçi ortamda siyasi tartışmalara girmemeyi tercih ettiklerini kuvvetle ifade etmiştir. Yaşlıların bu konudaki tercihlerinin becerilerinden ziyade çevrimiçi tartışmalara yönelik olumsuz düşüncelerinden kaynaklandığı görülmektedir. Yaşlıların çoğu internet ortamında kullanıcıların daha saldırgan ve sorumsuz davrandığı için ve onlara güvenemedikleri için siyasi tartışmalara girmemektedir.

“Hiçbir şekilde siyasete girmiyorum. Ne akrabalarla ne de diğerleriyle. Tartışmaya gerek yok. Biz tartışırken onlar yürüyor gidiyor ... hemen ağızları bozuluyor.” (K3, 79, K)

“Yok. Genelde bu tür şeylere girmiyorum. Yani karşımdaki muhabata yüzde yüz güvenmediğim için.” (K18, 75, K)

İki katılımcı dışında yaşlılar internet üzerinden imza kampanyalarına katılmamıştır. Katılmama sebepleri arasında organizatörlere karşı güvensizlik ve bu çevrimiçi kampanyaların etkili olacağına yönelik şüpheleri yer almaktadır.

“Girmem ona, o kişi öyle bilmediğim bir şey o adam terörist mi değil mi, haklı mıdır, haksız mıdır, siyasi bir şey mi niye ona gireyim ki.” (K19, 66, E)

3.2.4.2. Kullanım Farklılıkları

Kullanıma yönelik en önemli farklılıklar, yukarı doğru toplumsal hareketliliğe ve bireyin yaşam olanaklarını iyileştirmeye yönelik faydalar sağlayabilecek iş/çalışma/enformasyonel kullanım alanında gözlemlenmektedir. Hargittai ve Dobransky (2017) bu kullanımları “sermaye arttırıcı aktiviteler” olarak adlandırmaktadır. Devlet kurumlarının sitelerini ziyaret etme ve kurumlardan bilgi talep etme, e-alışveriş, çevrimiçi ders alma, e-bankacılık, çevrimiçi içerik oluşturma gibi faaliyetler sermaye arttırıcı aktivite olarak tanımlanmaktadır (Hargittai ve Dobransky, 2017, s.202). Bu doğrultuda araştırmacı, çevrimiçi yurttaşlık hizmetleri (çevrimiçi ortamda kurumlardan bilgi talep etme/şikâyette bulunma, e-Devlet), çevrimiçi alışveriş ve internet bankacılığı (para gönderme, fatura ödeme) kullanımına yönelik sorular sormuştur.

Yaşlıların devlet kurumlarına ulaşma, şikâyette bulunma, kurumlardan bilgi talep etme konusunda geleneksel yolları tercih ettiği görülmektedir. Yaşlılar, devlet kurumlarıyla iletişim kurmak için çevrimiçi hizmetleri kullanmak yerine onları doğrudan aramayı etmektedir. Neden çevrimiçi olanakları kullanmadıkları sorulduğunda ise telefon ile aramanın daha hızlı ve etkili olacağını, çevrimiçi ortamda muhatabı görmedikleri için işlerinin aksayabileceğini düşündüklerini dile getirmişlerdir.

“[Belediyeye nasıl ulaşabilirsiniz?] Onu bilmiyorum, hiç öyle bir şey oldu mu belediye numarası var ya onu arıyorum. Bir kere belediye otobüsünde onu aradım ... Telefonu tercih ediyorum. [Neden?] İnterneti çok detaylı bilmediğimden bir de herhalde internetten o kadar dönüş yapmayacaklar diye düşünüyorum ... Yavaş bir de savsaklanıyor, okumuyorlar.” (K13, 68, E)

“Ama orada ulaşacak mı ulaşmayacak mı onu bilemem ki. Telefonla birebir konuştuğum için ondan daha çok emin olurum herhalde. Doğrusu onu da bilmiyorum. (K6, 66, K)

“Direkt telefonla ulaşmaya çalışırım yani belediye bağlı olduğu kurumlara internette yüzlerce Şey yapıyor yani ulaşır mı ulaşmaz mı direk muhatabı ile telefonla görüşmeyi tercih ederim.” (K18, 75, K)

E-devlet kullanımında ise farklı toplumsal sınıflar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Geçmiş BİT deneyiminin kamu hizmetlerini kullanma konusunda belirleyici olduğu gözlemlenmiştir. E-Devlet hizmetlerini kendisi kullanan katılımcıların tamamı en az 10 yıllık bir internet deneyimine sahiptir. İnternet araştırmaları, geçmiş internet deneyiminin, öz beceri algısını Şekillendiren önemli bir faktör olduğu ortaya koymaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda geçmişte internet kullanan yaşlıların internet ortamında daha özgüvenli hissettiklerini dolayısıyla bu hizmetleri kullanmaktan çekinmediklerini iddia etmek mümkündür. İnternet kullanmaya son beş yıl içinde başlayan katılımcılar ise e-devlet hizmetlerini kendileri kullanmayarak çocukları ya da torunlarından destek istemektedirler.

Son 20 yılda dijital uzam, Şirketler ve tüketiciler için önemli bir buluşma noktası haline gelmiştir. Sunduğu düşük maliyet ve esneklik sayesinde Şirketler internet üzerinden daha ucuz ürün ve hizmet sunabilmektedir. Bu yüzden günümüzde e-alışveriş tüketicilerin daha kaliteli ve ucuz ürün ve hizmetleri bulabileceği bir alana dnşmştir. İnternet alışverişini kullanabilmek kullanıcılara önemli finansal faydalar sağlayabilir. Bu doğrultuda yaşlı bireylerin bu aktiviteleri ne kadar kullandıkları sorulmuştur. Yaşlı bireylerin neredeyse tamamı internetten alışveriş yapmaya çekinmektedir. Yaşlılar, evrimii alışveriş yaparken hata yapmaktan korktuklarını ve internet ortamına güvenmediklerini dile getirmişlerdir. Bu sebeplerden dolayı bazı yaşlılar internet alışverişini hiç kullanmazken kullananlar da internette ürün ya da hizmet arayıp satın alma işlemini yakınlarına devretmektedir.

“[İnternet alışverişi kullanıyor musunuz?] Korktuğum için (kullanmıyorum. Dolandırıyorlar onun için korkuyorum. O yönden kullanmak istemiyorum. Çocuklar da bana diyor. Anne sen yaşlısın. Yanlış yaparsın. Kimlik bilgilerini alırlar. Onun için kullanma. Senin istediğin varsa biz sana alışız internetten.” (K25, 77, K)

“Yavrum korkuyorum işte ... Birden bire bir yere basarım da başka Şeyler olur diye çok korkuyorum yoksa çok istiyorum dediğin gibi (kullanmayı) istemez miyim ama

korkuyorum. Karşımıza çıkacak zorluklarla biz baş edemeyiz onun için mesela öyle bir şey olsa baş edemem ben sinerim” (K6, 66, K).

İnternet para gönderip alma, fatura ödeme, hisse senedi alıp satma ve benzeri işlemler için de hızlı ve güvenilir seçenekler sunmaktadır. Bu doğrultuda katılımcılara bankacılık hizmetlerini kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur. Verilen cevaplar yurttaşlık hizmetleri ve e-alışveriş noktasında verilen cevaplar ile benzerliğe sahiptir. Yalnızca 20 yıldan fazla BİT deneyimine sahip üç katılımcı e-bankacılık hizmetlerini kullandığını dile getirmiştir. Diğerleri ise yanlış işlem yapma korkusu ve internete yönelik güvensizliklerinden dolayı e-bankacılığı kullanmadıklarını, bu hizmetleri kendileri adına yakınlarının gerçekleştirdiklerini dile getirmiştir.

“Yanlışlık yaparım diye... Mesela bir zamanlar işte oğluma para göndermek ... zorunda kaldım, kartlı. Onu (ATM’den para gönderme) bile o kadar geriliyordum ki yanlışlık yapacağım falan diye. Hep birilerinden yardım istemek ihtiyacı duyuyordum. Sonra bir gün cesaret geldi bir yaptım. Ya ne kadar kolaymış koca makine beni yönlendiriyormuş ... şimdi onu falan yapabiliyorum ama internet bankacılığını falan kendi başıma kullanamıyorum ... biraz yetersizim bu konuda hiçbir eğitim falan almamışım yani ...” (K18, 75, K).

“[neden kullanmıyorsunuz?] Çünkü yanlış yapmaya yatkın görüyorum yani yaş itibarıyla 35 yaşındaki gibi kuvvetli hafızamız yok her an yanlış yapma ihtimalimiz var [uygulamalara güvenmeme gibi bir his mi var?]Yok ben kendime güvenmiyorum ... şu ana kadar kimseye para da yollamadım.” (K22, 66, E)

“Yok internet bankacılığı kullanmıyorum ben. Biliyorsun çok büyük şeyler oluyor dolandırıcılık falan o işe hiç girmiyoruz. O işi geline havale etmiş durumdayız.” (K17, 67, K)

Sermaye artırıcı aktivitelere yönelik sorulara verilen cevaplar, sosyoekonomik durumları fark etmeksizin tüm katılımcıların dijital uzama yönelik korku duyduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Alanyazında teknofobi, teknokorku, teknoloji anksiyetesi olarak adlandırılan bu olgu teknolojileri kullanmaya ve teknolojinin toplum üzerinde bıraktığı etkilere yönelik duyulan korkuya işaret eder. Teknofobi genellikle yaşlılar arasında yaygın olduğundan (Wang ve Chen, 2015 akt. Nimrod, 2018) yaşlıların öznesi

olduğu dijital eşitsizlikleri açıklama konusunda önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Nimrod, 2018). Yaşlıların daha yüksek teknofobiye sahip olmasına sebep olarak, bireylerin bu teknolojiler ile hayatlarının geç döneminde tanışması, bilişsel düşüşler, yeniliğe açık olmama durumları gösterilmektedir.

Bu korku ve şüphenin arkasında yatan nedenlerin ayrı ayrı incelenmesi gerekir. Yaşlıların çoğu zaman yanlış yapma korkusundan dolayı interneti kullanmaktan çekindikleri bilinmektedir (Duimel akt. Görgün-Baran, 2020). Yapılan bir araştırma yaşlıların çevrimiçi uzamda gerçekleştirilen işlemlerin “geri dönüşü” olmadığını düşündükleri için kullanmaktan geri durduklarını göstermiştir (Gatti, Eleonara, 2017) Ancak olası bir hatanın geri döndürülebilir olduğunu öğrendiklerinde bu endişenin azaldığı gözlemlenmiştir (Gatti, Eleonara vd, 2017, s.219). Görüşme yapılan katılımcıların söylemleri bu tartışmaları doğrular niteliktedir. Katılımcılar sıklıkla dijital uzamda hata yapmaktan korktukları için çevrimiçi yurttaşlık hizmetlerini, internet bankacılığı ve alışverişini kullanmadıklarını dile getirmiştir. Bu doğrultuda hata yapma korkusunun altında yatan sebep bireylerin dijital becerilerine yönelik öz algılarından kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Bu korkunun nedeni sorulduğunda sıklıkla altından kalkamayacaklarını, beceremeyeceklerini dile getirmişlerdir.

Hata yapma korkusunun yanı sıra yaşlıların internet ortamına duyduğu korkunun diğer bir sebebi ise siber güvenlik ve veri gizliliği hakkındaki endişeleridir. Çalışmalar (Morris, Goodman vd, 2007; Olphert vd, 2005) kullanıcı olan ve olmayan yaşlıların büyük bir bölümünün bu endişeye sahip olduğunu ileri sürmektedir. Yaşlılar, diğerlerinin özel bilgilerine erişebileceği, onları gözetleyebileceği ve dolandırılacakları korkusundan dolayı internet ortamına temkinli yaklaşmaktadır (Morris, Goodman vd., 2007). Bu korku çoğu zaman geleneksel medyada çıkan haberler tarafından yoğunlaştırılmaktadır. Birçok ülkede geleneksel medya organları yeni teknolojilere fazlasıyla eleştirel yaklaştığı ve olumsuz temsil ettiği için eleştirilmektedir (Metag, 2014).

Görüşme bulguları teknofobinin katılımcılar arasında yaygın olduğunu göstermektedir. Sosyoekonomik durumu fark etmeksizin yaşlıların hemen hepsi internet bankacılığı, e-

alışveriş, çevrimiçi yurttaşlık hizmetlerini dolandırılmaktan korktukları için kullanmadıklarını dile getirmiştir. Bu korkunun çoğu zaman kişinin sosyal çevresi ve geleneksel medya tarafından yoğunlaştırıldığına dikkat çekmek gerekir. Katılımcıların birçoğu çocukları tarafından uyarıldıklarından ya da geleneksel medyada duydukları, okudukları dolandırılma haberlerinden dolayı çekindiklerini dile getirmiştir. Bu durumun kullanıcı bireyler arasında da yaygın olması oldukça önemlidir zira görüşme yapılan kullanıcı bireyler internet ortamını iletişim, haber alma, enformasyon arama, boş zaman aktiviteleri başta olmak üzere birçok amaçla kullanırken “sermaye artırıcı” (Hargittai ve Dobransky, 2017) aktiviteleri kullanmamaktadır.

Bu noktada medya repertuarı kavramının tartışmaya dahil edilmesi anlamlı olacaktır. Medya repertuarı kavramı kullanıcıların geleneksel ve yeni medya araçlarını gereksinimleri doğrultusunda eş anlamlı biçimde kullanması olarak tanımlanabilir (Nimrod, 2017 akt. Binark, Arun vd, 2020). Daha basit bir ifade ile medya repertuarı düzenli olarak kullanılan medya ortamlarının toplamını ifade eder. Öyleyse çevrimiçi medya repertuarı da bireyin yeni medya ortamlarında meşgul olduğu çeşitli faaliyetlerdir. Nimrod (2017), medya repertuarı kavramından yola çıkarak yaşlıların yeni medya ortamlarındaki kullanım örüntülerini araştırmıştır. Çalışmanın sonuçları çevrimiçi ortamı yoğun olarak kullanan küçük bir azınlık dışında yaşlıların genel itibarıyla alışık oldukları geleneksel medya ortamlarını tercih ettiğini ortaya koymuştur. Türkiye’de yapılan bir araştırma da benzer bulgular üretmiştir. Araştırmacılar, toplumsal sınıfları ve dijital sermaye sahiplikleri ile ilişkili olarak yaşlıların medya repertuarının genişlediğini veya daraldığını ortaya koymuştur (Binark, Arun vd., 2020, s.11).

Görüşmelerden elde edilen veriler de benzer sonuçlara işaret etmiştir. Katılımcıların çevrimiçi medya repertuarları oldukça kısıtlıdır. Katılımcılar yalnızca iletişime geçme, enformasyon arama, haber okuma gibi temel çevrimiçi aktiviteleri kullanırken hayatlarına katkı sağlayabilecek e-devlet, internet bankacılığı, e-alışveriş gibi daha gelişmiş uygulamaları çeşitli sebeplerden dolayı kullanmamaktadırlar.

3.2.4.3. Arabulucu Uzmanlar

Derinlemesine görüşmeler, yaşlıların BİT kullanımına yönelik çeşitli hususlarda çevrelerinden destek aldıklarını göstermektedir. Bu durum, sosyal destek meselesinin tartışmaya dahil edilmesini gerektirir. Her ne kadar dijital eşitsizlikler alanyazını bu meseleyi yakın zamanda odağına almış olsa da sosyal desteğin BİT kullanımı sürecindeki rolü internet araştırmaları için yeni bir olgu değildir. 2000’li yılların başlarında, araştırmacılar BİT’lerin öğrenilmesi ve kullanılması sürecinde sosyal desteğin önemine dikkat çekmiştir (Bakardjieva, 2005; Stewart, 2007).

Sosyal destek, bireyin diğerleri tarafından önemsendiğini ve sevildiğini, saygı ve değer gördüğünü, karşılıklı bir yükümlülük olarak bir iletişim ağına ait olduğunu deneyimlemesidir (Cobb, 1976, s.300). Daha basit bir ifadeyle sosyal destek, bireyin önemsendiğini ve ihtiyaç duyduğu halde çevresinden destek alabileceğini hissetmesidir. Sosyal destek ağı ise bireyin günlük yaşamla başa çıkmak için ihtiyaç duyabileceği desteği sağlayan bir ilişkiler dizisini ifade eder (Tracy ve Whittaker, 1990, s.462). Her ne kadar formal eğitimler mevcut olsa da BİT’ler genellikle işyeri, okul ya da arkadaş grubu gibi sosyal çevrelerde öğrenilir. Sosyal destek ağları aracılığıyla bireyler, BİT’leri benimserken ihtiyaç duyabilecekleri materyal, sosyal ve bilişsel kaynaklara erişebilir (van Dijk, 2006). Sosyal ağlar, bireylere teknolojiler hakkında farkındalık, bilgi ve destek sağlayabilir.

Bu bağlamda arabulucu uzmanlar sosyal destek kavramıyla yakından ilişkili bir olguya işaret eder. Arabulucu uzmanlar, kullanıcı olmayanlara ya da deneyimsiz kullanıcılara BİT kullanımı sürecinde yardımcı olan bireylere verilen isimdir. Arabulucu uzmanlar, teknolojik genelgeçerler ve acemi kullanıcının somut durumları, ihtiyaçları ve geçmişi arasında aracılık eden kişilerdir (Olsson ve Viscovi, 2020). Araştırmalar, yaşlıların BİT’leri benimseme ve kullanma süreçlerinde büyük ölçüde arabulucu uzmanlara bel bağladığını göstermektedir (Olsson ve Viscovi, 2020; Hänninen, Taipale vd., 2021). Her ne kadar yaşlılık döneminde sosyal çevre küçülme eğiliminde olsa da bu yaşlıların sosyal destek alamayacağı anlamına gelmez. Yaşlı bireyler çoğu zaman yakın

çevresinde bulunan aile üyelerinden destek almaktadır (Hänninen, Taipale vd., 2021, s.1588)

Yapılan görüşmeler yaşlıların BİT kullanımları sürecinde arabulucu uzmanlara birden fazla konuda ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Arabulucu uzmanlar yaşlılara cihaz edimi, teknolojilerin öğrenimi ve sorun çözme süreçlerinde destek olmaktadır. Katılımcıların hangi konularda arabulucu uzmanlardan destek aldığı Arabulucu ve Köprü Kullanıcı Rollerini tablosuna kodlanmıştır (bkz: Ek 1). Görüşme yapılan 25 katılımcının dokuzu cihaz satın alma sürecinde ya çocuklarından yardım aldıklarını ya da cihazı çocuklarının aldığını belirtirken diğer dokuz katılımcı çocuklarının veya torunlarının eski akıllı telefonlarını kullandığını ifade etmiştir. Bu durumun dijital cihazlarla ilgili teknik bilgi eksikliğinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Dijital beceri farklılıkları alt başlığında tartışıldığı üzere katılımcıların birçoğu, kullandıkları cihazın teknik özelliklerini bilmediklerini dile getirmişlerdir. Bu anlamda arabulucu uzmanlar, cihazların kalitesi veya nitelikleri hakkında hiçbir fikirleri olmayan yaşlı bireylerin edim sürecinde karşılaşılabilecek zorluklar noktasında onlara destek olmaktadır. Aksi takdirde cihaz edimi sürecinde sorun yaşayabilecek yaşlılar, arabulucu uzmanlar sayesinde bu cihazlara erişim sağlayabilmektedir. Bu durum doğrudan kullanıma dönüşerek bu bireylerin deneyimleyebileceği olası erişim engellerini ve motivasyon eksikliğini ortadan kaldırmaktadır.

“Modelini bilmiyorum ... Oğlum aldı bize ... Bizi hızı ilgilendirmiyor zaten ” (K13, E, 71)

“Oğlum ile gittik tableti almaya ... [alırken özellikleri hakkında bilgi sahibimiydiniz?] onları oğluma bırakmıştım. Hala da şu anda en ufak bir bilgim yok tablet hakkında” (K21, 73, E)

“Şimdi telefonu oğlum telefonunu değiştirdi onun eski telefonunu ben aldım. Ben kullanıyorum şimdi.” (K3, 79, K)

“ben hiç akıllı telefon istemiyordum ki küçükle idare ediyordum. Kendisi getirdiği için ben ona dedim hangisi iyiye madem ondan al. Zaten (oğlum) uyduruk bir şey istemedi. Doğru düzgün olsun dedi, doğru düzgün öğren dedi.” (K2, 71, K)

Arabulucu uzmanların rolü yalnızca edim süreci ile sınırlı değildir. Arabulucu uzmanlar edim sürecinde diğerlerine yardımcı olabilecek kadar teknik bilgiye sahip oldukları gibi dijital beceri noktasında da yetkindir (Hänninen, Taipale vd, 2021). Arabulucu uzmanlar bu özellikleri sayesinde hem diğerlerine teknolojileri kullanmayı öğretebilmekte hem de bu teknolojileri kullanırken karşılaşılabilecekleri sorunlar hakkında yardım sunabilmektedir. Gerçekleştirilen görüşmeler geçmiş BİT deneyimi az olan bireylerin öğrenme süreçlerinde arabulucu uzmanlardan destek aldığını göstermektedir. Bu teknolojiler ile hayatlarının geç döneminde tanışan yaşlı bireylerin öğrenme süreçleri doğal olarak arabulucuların yardımıyla gerçekleşmektedir. Deneyimsiz yaşlılar bu teknolojileri kullanırken sorun ile karşılaştıklarında da direkt olarak arabulucu uzmanlardan yardım istediğini dile getirmiştir.

“Şimdi ... telefon falan bozulduğu zaman veya da bir yere ulaşamadığım zaman onu oğlum hallediyor. Oğlum da her şeyimi hallettiği için bana fırsat kalmıyor...” (K6, 66, K)

“Yakınlarımdan destek alıyorum hemen oğluma veya kızıma ulaşıyorum. Onlar hallediyorlar ... çok fazla kurcalamıyorum iyice bozarım korkusuyla hemen yardım alma yönüne daha çok gidiyorum.” (K18, 75, K)

Diğer yandan ise geçmişte BİT kullanan bireylerin bu teknolojileri kendi başlarına öğrendikleri görülmektedir. Arabulucular aracılığıyla öğrenen yaşlıların aksine BİT’leri kendi başlarına öğrenen yaşlıların sorun çözme noktasında daha özgüvenli olduğu gözlemlenmektedir. Bu bireyler karşılaştıkları sorunları öncelikle kendileri çözmeye çalışmakta, başarısız oldukları takdirde arabulucu uzmanlara başvurmaktadır.

“Bunu yapabilir miyim yapamaz mıyım diye cep telefonundan sorunu yazıyorum. Bulursam ... işte ilerlediğim noktaya kadar gidiyorum. Çözebilirim çözüyorum, çözemezsem orada bırakıyorum ... [kime soruyorsunuz böyle durumlarda?] Genelde

torunuma, arkadaşlara. Onun haricinde zaten bir iki gün içinde de önemini yitiriyorsa dönüp bakmıyorsunuz bile” (K11, 68, E)

“Şimdi sorun yaşadığım zaman... Korkudan önce bakıyorum çözülür mü diye (sonra) oğluma söylüyorum” (K6, 66, K)

“Neden (yapamadım) diye kendim uğraşıyorum yapamazsam birinden yardım alıyorum [İnternette mi arıyorsunuz?] kullandığım cihazın özelliklerini araştırıyorum, bir şeyler yapmaya [yapamazsanız?] oğlumdan yardım alıyorum” (K10, 66, E)

3.2.4.4. Vekil Kullanıcılar

BİT kullanımı bağlamında bireylerin başvurduğu diğer bir sosyal destek biçimi ise vekil kullanıcılarıdır. Vekil kullanıcılar interneti ya da internette mevcut olan belirli hizmetleri başkalarının adına kullanan kişilerdir. Geçmiş araştırmalar vekil yoluyla internet kullanımının düşük dijital beceri seviyeleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Hunsaker vd, 2019 akt. Reisdorf, Petrovčić vd., 2021). Yaşlılar, çeşitli sebeplerden dolayı interneti ya da internetteki belirli servisleri kullanmayı, çevrimiçi aktiviteleri kendileri yerine vekil kullanıcıların gerçekleştirmesini istemektedir.

Sermaye artırıcı aktiviteler başlığında tartışıldığı üzere yaşlı bireylerin birçoğu e-devlet, internet bankacılığı ve internet alışverişi gibi hizmetleri dijital beceri eksikliği ve teknofobiden kaynaklı olarak kullanmaktan çekinmektedir. Yapılan görüşmeler, kullanmaya çekinen bireylerin bu hizmetleri tamamen vekil kullanıcılara devrettiğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda internet bankacılığı ve yurttaşlık hizmetlerini kullanmayan yaşlılar, bu hizmetlerden yakınları aracılığıyla faydalanmaktadır.

“[İnternet bankacılığı kullanıyor musunuz?] var da kullanamıyorum, kızım yapıyor [neden?] ... bilmediğim için. Yanlışlık yapmaktan korkuyorum (K3, 79, K)

Mesela banka havale işlemlerinde falan kızımdan yardım alıyorum. Oğlumdan yardım alıyorum. O işleri tek başıma beceremiyorum. (K9, 65, K)

Benzer bir biçimde yaşlılar internet alışverişi için de vekil kullanıcılara başvurmaktadır. Bazı kullanıcılar internet alışverişinden tamamen uzak dururken diğerleri internette ürünleri ve hizmetleri kendileri arayıp, satın alma noktasında vekil kullanıcılardan yardım istemektedir.

“Yok ben hiç yapmam internet alışverişi, şimdi onu hesap falan var ya ona hesap açıp oraya para yatır falan uğraşamam. Ben lazım olduğu zaman söylüyorum alışverişimi yapıyorlar ... önce hepsine bakarım. Mesela Trendyol, Hepsiburada'dan hepsine bakarım ... (çünkü) geline bana şu lazım alır mısın diyeceğim zaman hani fiyatından haberim olsun ... yani fiyatına bakarım, ne zaman gelecekmiş, var mı ellerinde, bunların hepsine bakarım” (K17, 67, K)

“İnterneti alışverişte kullanıyoruz. Mesela giyim bazen oluyor hanım beğendiği benim beğendiğim öyle o tür şeylere arada bir şey de oluyor, nedir... yiyecek falan o tür şeyler de alıyoruz. [siparişi kendiniz mi veriyorsunuz?] Ben vermiyorum, genelde oğlum veriyor.” (K13, 71, E).

3.2.4.5 Arabulucu Uzmanlar, Vekil Kullanıcılar: Avantaj mı, Dezavantaj mı?

Şüphesiz ki arabulucu uzmanlar ve vekil kullanıcılar yaşlı bireylerin destek alabileceği değerli sosyal destek bağlantılarıdır. Yaşlıların yaşam döngüleri hesaba katıldığında sosyal desteğin önemi özellikle ortaya çıkmaktadır. Günümüz yaşlıları, yükseköğretimin genel nüfus arasında yaygınlaşmasından önce eğitim görmüştür ve öğrenme biçimleri günümüz gençlerinden görece farklıdır. Yaşlılar muhakame, sistematik ve mantıksal düşünmeyi içeren düz çizgisel bir öğrenme tarzına alışkındır (Paul ve Stegbauer, 2005). BİT'ler ise bu öğrenim tarzının tam tersini gerektirmektedir. Her ne kadar formal eğitimler (bilgisayar kursları, internet kursları vb.) var olsa da birçok insan BİT'leri kullanmayı deneme-yanılma yoluyla veya çevresinden destek alarak öğrenmektedir (Paul ve Stegbauer, 2005). Öyleyse, BİT öğreniminin ve kullanımının olabildiğince sosyal süreçler olduğu söylenebilir. Yaşlıların emeklilik, yakınların kaybı, çocukların evden ayrılması gibi toplumsal kayıpları göz önünde bulundurulduğunda, BİT'lerin öğrenimi sırasında ihtiyaç duyulan sosyal destek bu bireyler için özellikle değerlidir.

Bu açıdan bakıldığında sosyal destek, yaşlıların BİT kullanmaya yönelik ilk adımı atmasında kolaylaştırıcı görevi görmektedir. Bireylerin etrafında BİT kullanıcılarının olması, yaşlıların BİT'lerin getireceği faydalardan haberdar olmalarını sağlamaktadır. Ek olarak günümüz gençlerinin aksine yaşlılar BİT'ler ile yaşamlarının geç bir döneminde tanışmıştır. Bu yüzden bulguların ve alanyazının da ortaya koyduğu üzere dijital becerileri ve dijital cihazların teknik özellikleri hakkında bilgileri düşüktür. Arabulucu uzmanlar sahip oldukları bilgi ve becerilerini yaşlılara aktararak bu eksikliği nispeten kapatmaktadır. Vekil kullanıcılar ise yaşlıların deneyimsizlik ve beceri eksikliğinden dolayı tecrübe ettiği teknofobinin çevrimdışı fayda noktasında yarattığı olumsuzluğu hafifletebilmektedir.

Ancak yaşlılığın fizyolojik ve toplumsal gerçeklikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Yaşlılık dönemi fizyolojik, psikolojik ve toplumsal yeteneklerin çeşitli oranlarda kaybedilmesiyle yeti yitiminin yaşandığı bir döneme işaret eder. Yaşlılıkta yaşanan bu olumsuz durum, kişilerin temel gündelik ihtiyaçlarını (yemek hazırlama, alışveriş yapma, ilaç alma, parasal işlemler vb.) kısıtlayarak bireyleri çevrelerindekiyle bağımlı yaşamaya zorlamaktadır (Keskinöglü, 2012, s.77). BİT'ler elbette bu sorunların her birini çözebilecek, "her derde deva" sihirli araçlar değildir. Ancak getirdikleri olanaklar göz önünde bulundurulduğunda, yaşlıların BİT'ler yoluyla kendilerini kısmen güçlendirebilecekleri açıktır. BİT'ler yaşlılar için bankalara, devlet kurumlarına, alışveriş merkezlerine gitmeden ihtiyaçlarını karşılayabilmelerinin olanaklarını sunar. Dolayısıyla, bu hizmetlerin kullanımı yaşlıların yeti kayıplarına kısmi bir çözüm olabilir.

Bu doğrultuda özellikle vekil kullanıcıların yaşlılar için olumsuz bir sonucu doğurabileceği öngörülebilir. Vekil kullanıcılar, bireylerin ihtiyaç duyduğu hizmetleri onlar için kullanarak bu hizmetlerden faydalanabilmesine olanak sağlarlar da kişilerin bu hizmetleri kullanmaya yönelik motivasyonlarını olumsuz etkileyebilir ve dijital beceri geliştirmelerini engelleyebilir. Yapılan bir araştırma, vekil kullanıcı olarak çocuklarından destek alan yetişkinlerin internet kullanımını negatif etkilediğini

göstermektedir (Galperin ve Arcidiacono, 2019). Yaşlılar halihazırda vekil kullanıcılar yolu ile faydalandıkları bu hizmetleri kendileri kullanmak için sebep görmemektedirler.

“Bilmiyorum. Şimdiye kadar E devleti öğreneyim. İşlemleri ben kendim yapayım olayı hiç olmadı. İnsan güvenince evladına önemsemiyorsun. İnsan güvenince evladına önemsemiyorsun.” (K9, 65, K)

Bu durum, yaşlıları kullanım ve fayda sağlama düzleminde dezavantajlı duruma düşürmektedir. Bu aslında bir “bağımlı yaşama” döngüsünü ortaya çıkarmaktadır. Yeti kaybı çevrimdışı hayatta bu hizmetlere erişimi engellemekte, bireyler diğerlerine bağımlı yaşamaktadır. Dijital ortamda özgüvensizlik ise çevrimiçi hizmetleri kullanmanın önüne geçmekte bu yüzden yaşlılar bu hizmetlerin kullanımını vekil kullanıcılara devretmektedir. Bu da aslında yaşlıların tekrar diğerlerine bağımlı kılınması anlamına gelir.

3.2.4.6. Fayda Farklılıkları

Araştırmanın “*erişim, motivasyon, kullanım ve beceri farklılıkları yaşlıların BİT’lerden sağladığı faydayı nasıl şekillendirmektedir?*” sorusuna cevap bulmak için araştırmacı görüşmeler sırasında doğrudan soru sormamış ancak bunun yerine kullanım sorularına verilen yanıtlara göre çevrimdışı faydaları gözlemlemeye, yaşlıların BİT’lerin faydalarını çevrimdışında nasıl deneyimlediğini anlamaya çalışmıştır. Alınan cevaplar sonucunda *sermaye arttırıcı çevrimiçi aktivitelerde farklılıklar* temasına ulaşılmıştır. Çünkü kullanıcıların internetten elde ettikleri çevrimdışı faydalar, çevrimiçi olarak yaptıkları faaliyetlerle doğrudan bağlantılıdır. Bu doğrultuda yaşlıların internet kullanımından elde ettiği çevrimdışı faydalar van Dijk (2020)’ın sunduğu çevrimdışı faydalar kategorileri çerçevesinde ele alınacaktır. van Dijk, çevrimdışı faydaları *ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel ve genel* kategorileri altında sınıflandırmaktadır.

Ekonomik alandaki çıktılar dört alt kategori altında incelenebilir: *iş, eğitim, e-ticaret ve gelir*. Katılımcıların birçoğu emekli olduğu için ekonomik alanda internetten yararlanan az sayıda katılımcı bulunmaktadır. Ayrıca hiçbir katılımcı internet üzerinden iş aradığını dile getirmemiştir. Tahmin edilebileceği üzere yalnızca halen emek piyasasında aktif

olarak yer alanlar (K1, K10, K11, K13, K19, K22, K23) internetten ekonomik fayda sağlamaktadır. Çalışan yaşlılar, internetin işleri için oldukça yararlı olduğunu sıklıkla belirtmişlerdir. Bu bireylerin internetten yararlanma biçimleri meşgul oldukları iş ile yakından ilişkilidir. Yönetici pozisyonunda çalışan katılımcılar interneti dilekçe yazmak (K1, K10, K23), çevrimiçi ihalelere katılmak, işletmeleri için ihtiyaç duydukları cihaz ve makineleri satın almak, döviz kurlarını takip etmek için kullandıklarını belirtmişlerdir. K13 ise e-ticaret siteleri üzerinden sıklıkla ilan takip ederek konut ve araç alıp sattığını dile getirmiştir.

“[İnternetin hangi yönlerini faydalı buluyorsunuz?] İyi tarafları para kazanıyorum içinden. (gülüyor) ... Döviz bürolarının ya da merkez bankasının internet sitesine giriyorum ... tableti iş görüşmelerim için kullanıyorum” (K1, 71, E)

“Nerede satıldığını bilmediğin ya da pazardan, marketten bulamayacağın bir ürün ise onu en kolay internetten bulabiliyoruz. Bir de şey oluyor mesela ülke dışında kolayca taşınabilecek bir malsa onu tevdi için ... Çin'deki Alibaba gibi siteleri kullanıyoruz.” (K10, 66, E)

Teknisyen (K19) ve müzisyen (K22) çalışırken internetten çeşitli şekillerde faydalandığını dile getirmiştir.

“Şu kabloyu yanlış yere girdim galiba diyor neresidir? Aç göster diyorum. Açıyorlar işte (görüntülü arama) öyle tarif ediyorum onlara mesela.” (K19, 66, E)

Bireylerin ekonomik durumları göz önünde bulundurulduğunda elde edilen veriler alanyazının bulguları ile örtüşmektedir. İnternetin ekonomik olanaklarından en fazla halihazırda çevrimdışı maddi kaynaklara sahip olan bireyler faydalanmaktadır. Bireyler yaşamları boyunca biriken avantajlı konumlarını internet ortamını araçsallaştırarak yeniden üretmektedir.

Dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus ise kadınların ekonomik çıktılarından faydalanmamalarıdır. Bu durum toplumda var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olarak okunabilir. Yalnızca birkaç kadın katılımcı geçmişte emek piyasasında bulunmuştur. Bu durumun “emeklilik dönemi” olarak adlandırılan yaşlılıkta değişmesi pek de olası değildir. İkinci bölümde tartışıldığı üzere kadınların geçmişte iş sahibi olmaması, yaşlılık döneminde maddi sıkıntılar yaşamalarına sebep olmaktadır (Şentürk, 2018). Her ne kadar bu hususta bir soru yönlendirilmiş olmasa da geçmişte çalışmayan kadın katılımcıların yaşlılıkta değerlendirebilecekleri bir birikimlerinin olmadığı öngörülebilir. Dolayısıyla kadınların ekonomik alandan fayda sağlayamaması yaşam döngüleri ile yakından ilişkilidir.

Sosyal çıktılar bağlamında ise yaşlıların internetin getirdiği olanaklardan faydalandıkları gözlemlenmektedir. Sosyal medya kullanan hemen her katılımcı bu platformlar üzerinden yakınları ile iletişimde kalarak sosyal ilişkilerini devam ettirdiklerini dile getirmiştir. Sosyal çıktılar noktasında ilgi uyandırıcı bir husus da yaşlıların internet ortamında yeni arkadaşlıklar edinme konusundaki isteksizlikleridir. İnternet üzerinden yeni bir arkadaş edinip edinmedikleri sorulduğunda K21 dışında tüm katılımcılar hayır cevabını vermiştir. Yaşlıların bu isteksizliklerinin altında internet ortamına duydukları korku yatmaktadır. Bu durum yaşlıların sosyal çevrelerini genişletmelerine ket vuruyor gibi görünmektedir.

“Yok ben yapmam öyle, telefona falan şeye internete güvenmem.” (K13, 71, E)

“Yeni arkadaş tanıdığın olabilir diye çıkıyor. Gerçekten tanıdığın ise orada arkadaş değilsen arkadaş olmak için teklif ediyorsun yani. [Peki tanımadıklarınız?] Yok onlarla hiç işim olmaz. Güvenmiyorum kimseye.” (K19, 66, E)

“Yok. İşim olmaz benim öyle şeylerle. Korkarım. Hem de ayıp! “ (K7, 67, K)

Derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler kültürel ve siyasi çıktılar hususunda farklılıklar olmadığını göstermektedir. Hemen her katılımcı internet ortamını eğlence amacıyla kullanmaktadır. Siyasi çıktılar ise siyasi katılım ve yurttaşlık hizmetlerinden elde edilen faydalara işaret etmektedir. Yaşlıların birçoğu siyasi tartışmalara

girmemekte, çevrimiçi imza kampanyalarına katılmamakta ve dolayısıyla bu alandan faydalanamamaktadır. Yurттаşlık hizmetleri bağlamında yaşlıların kullanım farklılıkları detaylı olarak tartışılmıştır. Geçmişte BİT deneyimine sahip olan katılımcılar e-devlet hizmetlerini kendileri kullanırken deneyimsiz kullanıcılar bu hizmetlerin kullanımını köprü kullanıcılar devretmektedir. Dolayısıyla hemen her kullanıcının direkt ya da dolaylı yoldan yurттаşlık hizmetlerinden faydalandığını söylemek mümkündür.

3.3. GENEL DEĞERLENDİRME

Görüşmelerin sağladığı bulgulardan da anlaşılacağı gibi yaşlılar arasındaki dijital eşitsizlikler, yaşlılar ve gençler arasındaki basit bir "gri ayırım"dan çok daha karmaşık bir olguya işaret etmektedir. Yaşlılığın fizyolojik özellikleri tüm insanlar için evrensel olsa da yaşlılık büyük ölçüde bireylerin yaşam döngüsü ve bireyin sahip olduğu kaynaklarla karakterize edilmektedir. Bu anlamda yaşlılar arasındaki dijital eşitsizlikler incelenirken yaşlılığı homojen bir deneyim olarak ele almak yerine çok boyutlu bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda bu tez, yaşlıları mevcut sosyoekonomik durumlarının yanı sıra geçmiş deneyimleriyle farklılaşan heterojen bir grup olarak ele almaya çalışmıştır.

Katılımcıların tamamı en azından bir cihaza sahip olduklarından birinci seviye dijital eşitsizlikler cihaz sayısı, cihazların kalitesi ve bireylerin bunları nasıl kullandığı temelinde incelenmiştir. Araştırma bulguları, gelir düzeyi yüksek yaşlıların dijital deneyimlerinin daha kaliteli, gerçekleştirebildikleri aktivitelerin daha çeşitli olduğunu göstermektedir. Yaşlılar genellikle görme ve işitme sorunları yaşadığından, farklı cihazların mevcudiyeti genel internet deneyimlerinin kalitesini artırmaktadır. Bu anlamda varlıklı bireylerin dezavantajlı olanlara göre daha fazla cihaza sahip olduğu görülmüştür. Varlıklı bireylerin farklı teknik özellikli cihazlara sahip olmaları, ihtiyaçlarına göre bu cihazlar arasında geçiş yapabilmelerine olanak tanımaktadır. Bu onlara yalnızca daha iyi bir dijital deneyim sağlamakla kalmayıp aynı zamanda dijital becerilerini birden fazla cihazda geliştirmelerine izin vermiştir. Bu da son kertede

bireylerin BİT kullanmaya yönelik özgüvenlerini artırmış, internette daha fazla zaman geçirmelerine ve daha fazla aktiviteye katılmalarına olanak tanımıştır.

Öte yandan, alanyazının bulgularını destekler bir biçimde, sosyoekonomik olarak dezavantajlı katılımcıların daha az sayıda cihaza sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bu ilk olarak bireylerin dijital deneyimlerinin kalitesini düşürmektedir zira bu kişiler çoğunlukla küçük ekranlı, kısıtlı işlem kapasitesine sahip akıllı telefonlar ile dijital ortamlara katılım sağlamaktadır. Dolayısıyla yalnızca akıllı telefon kullanıcıları olanlar belge oluşturma ve düzenleme, multimedya içeriği oluşturma gibi yaşlılara fayda sağlayabilecek daha gelişmiş uygulamaları kullanamamaktadır. Daha az cihaza sahip olan yaşlıların cihazlar arası geçiş yapma olanağını da kısıtlayarak ihtiyaca yönelik seçimler yapmalarının da önüne geçmektedir. Üstelik bireylerin sınırlı sayıda cihaz üzerinden internet ortamlarına bağlanması, farklı cihaz türleri için gerekli olan dijital becerileri geliştirebilmelerinin önüne geçmiştir. Dolayısıyla daha az cihaz sayısına sahip olan yaşlılar yalnızca sınırlı sayıda aktiviteye katılabilmekte, daha karmaşık uygulamaları kullanmak için gerekli dijital becerileri geliştirememektedirler. Sonuç olarak tüm bu hususlar yaşlı bireylerin internet ortamından sağlayabileceği faydayı kısıtlamaktadır.

Yaşam döngülerinin yaşlıların dijital deneyimlerini kuvvetli bir biçimde şekillendirdiği görülmektedir. Bu doğrultuda eğitim yaşlılar arasındaki dijital eşitsizliklerde çok yönlü bir rol oynamaktadır. Düşük eğitim düzeyine sahip olan bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmak için gerekli motivasyondan yoksun olduğu görülmektedir. Görüşme yapılan sekiz *kullanıcı olmayan* yaşlının altısı ilkokul mezunudur. Eğitim, Türkiye'de sosyoekonomik statü için güçlü bir farklılaştırıcıdır. Eğitim düzeyi düşük olanlar, çalışma sürecinde BİT gerektirmeyen düşük statülü mesleklerde çalışabilmiştir. Bilgisayar ve internet ilk olarak üniversitelerde ve iş yerlerinde kullanılmaya başladığından, BİT'lere ihtiyaç duyulmayan meslek dallarında çalışan ya da çalışma hayatına katılmamış, üniversiteye gitmemiş bireyler bu teknolojiler ile tanışma fırsatı yakalayamamıştır. Bu durum kişilerin geçmişte bu teknolojiler ile tanışamamasına, aşinalık kazanamamasına yol açarak yaşlılık döneminde ilgisizliğe dönüşmüştür.

Öte yandan daha yüksek eğitimliler ise bunun tam tersini deneyimlemiştir. Eğitimin iş bulma olanağını artıran bir faktör olması nedeniyle özellikle üniversite diplomasına sahip bireyler, bilgisayar ve internetin ilk kez kullanıldığı yerlerde çalışma fırsatı yakalamıştır. Sonuç olarak bu bireyler, geçmişte hem bu cihazlarla tanışma fırsatı yakalamış hem de teknolojilerin öğrenilmesi sürecinde ihtiyaç duyabilecekleri sosyal destekten yararlanabilmiştir. Bu teknolojileri hayatlarının erken dönemlerinde kullanmaya başladıkları için eğitilmiş bireyler teknolojiler hakkında daha olumlu tutumlar geliştirerek bu ilgilerini yaşlılık dönemine taşıyabilmiştir.

Görünen o ki, dijital teknolojileri yaşamlarının erken döneminde kullanmaya başlayanlar, ortam dinamiklerine aşinalık kazanarak yeni teknolojiler için ihtiyaç duyulan dijital becerilerini geliştirebilmişlerdir. Bu doğrultuda genel olarak daha uzun yılları kapsayan deneyime sahip olan katılımcıların BİT kullanma konusunda daha yetkin ve daha yüksek özgüvene sahip oldukları görülmektedir. Dijital beceriler ve öz dijital beceri algısı kullanım örüntülerini şekillendirdiğinden daha yüksek düzeyde dijital beceri seviyesine sahip olanlar, akranlarına kıyasla daha gelişmiş hizmetleri kullanmaktan çekinmemektedir. Bu durum, daha özgüvenli bireylerin bu hizmetlerden tek başlarına faydalanabilmelerine dolayısıyla diğerlerine bağımlı olmadan yaşayabilmelerine olanak sağlamaktadır.

Gizlilik ve veri okuryazarlığı söz konusu olduğunda sonuçların yorumlanması karmaşıklaşmaktadır. Gizlilik tarafında, yaşlılar platformların sunduğu seçeneklerin farkında gibi görünmektedir. Sosyal medyada bunlarla karşılaştıklarını veya fiilen kullandıklarını sık sık dile getirmişlerdir. Öte yandan, "Bir fotoğrafı arkadaşlarınızdan nasıl gizlersiniz?" benzeri fiili uygulamalara yönelik sorular sorulduğunda yaşlıların yeterli bir cevap veremedikleri gözlemlenmiştir. Mahremiyet söz konusu olduğunda ise daha eğitilmiş yaşlıların verilerin toplanması ve kullanılması süreci hakkında daha bilgili olduğu görülmektedir.

Çevrimiçi etkinlik çeşitliliğine gelindiğinde, yaşlılar arasında önemli bir ayırmadan söz etmek mümkündür. Katılımcıların çoğu iletişim, bilgi arama, boş zaman etkinlikleri gibi temel çevrimiçi uygulamaları kullanmakta sorun yaşamazken yalnızca geçmiş internet

deneyimi daha fazla olan eğitimli bireyler sermaye artırıcı etkinlikleri kullanacak kadar özgüvenlidir. Geriye kalanlar, düşük dijital becerileri ve dijital alana yönelik korkuları nedeniyle bu faaliyetleri vekil kullanıcılara yöneltmeyi tercih etmektedir. Bu da en nihayetinde bireylerin dijital becerilerini geliştirmelerini engelleyerek internetten elde edilen faydaları olumsuz yönde etkilemektedir. Bu doğrultuda varlıklı bireylerin internet ortamının sunduğu ekonomik faydalardan daha fazla istifa ettiği, geçmişte iş yaşamına katılmayan kadınların ise ekonomik çıktılarından faydalanamadığı gözlemlenmiştir. Daha düşük eğitime sahip olan ve geçmişte BİT'ler ile fazla zaman geçirmemiş olan bireylerin ise yurttaşlık hizmetlerinden eğitimli bireyler kadar faydalanamadıkları gözlemlenmiştir.

Bu bulgular ışığında, yaşlılıkta deneyimlenen dijital eşitsizliklerin bireylerin yaşamları boyunca biriken dezavantajlarının bir yansıması olduğunu, farklı dijital eşitsizlik seviyelerinin birbirlerini tetiklediklerini dile getirmek mümkündür. Kişilerin geçmişte öznesi oldukları toplumsal eşitsizlikler yaşamları boyunca kademeli olarak farklı toplumsal eşitsizlik türlerine dönüşmüş, bu eşitsizlikler birbirlerini yoğunlaştırarak yaşlılık dönemine taşınmıştır. Kişilerin birikmiş dezavantajları BİT'lerin yaygınlaşması ile bireylerin dijital eşitsizliklerin de öznesi olmalarına sebebiyet vermiştir. Bu noktada yaşlılık döneminde dijital eşitsizliklerin en önemli sebebinin eğitim eşitsizlikleri olduğu gözlemlenmiştir. Eğitim eşitsizlikleri bireylerin ilerleyen yaşamlarında ekonomik eşitsizliklere dönüştüğü gibi yaşlılık dönemlerinde dijital eşitsizliklere bürünmüştür. Diğer bir taraftan ise dijital eşitsizliklerin her bir seviyesinin birbirini tetiklediği gözlemlenmektedir. Kullanım çeşitliliği kısıtlı olan bireyler dijital beceri geliştirme noktasında da dezavantajlı duruma düşmektedir. Bu durum ise bireylerin internet ortamlarından sağladığı faydayı olumsuz etkilemiştir.

SONUÇ

Bu araştırma dijital eşitsizlikleri, yaşlıların yaşam döngüleri boyunca biriktirdikleri dezavantajları ve mevcut sosyo-ekonomik durumları göz önünde bulundurarak incelemeyi amaçlamıştır. Dijital eşitsizlik araştırmaları çoğunlukla nicel yöntemlere dayanırken, bu tez çalışması dijital eşitsizliklerin bireyler tarafından nasıl deneyimlendiğini anlamlandırmayı amaçlamış, bu yüzden nitel bir araştırma tekniği kullanmıştır. Araştırmanın temel sorusu olan “*yaşlı bireyler dijital eşitsizlikleri nasıl deneyimlemektedir?*” sorusuna yanıt aramak için derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yaşlıların dijital pratiklerinin anlamlandırılabilmesine ve belli bir dereceye kadar gözlemlenmesine olanak tanımıştır. İlaveten, açık uçlu sorulardan oluşan derinlemesine görüşmeler bireylerin içinden geçtiği yaşam gezinmelerinin de anlamlandırılabilmesine olanak tanımıştır. Bu bölümde çalışmanın bulguları kısaca değerlendirilecek ve yaşlılar arasındaki dijital eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için geliştirilebilecek politikalar ve bu konuda gelecekte yapılacak araştırmalar için önerilerde bulunulacaktır.

Çalışmada tartışıldığı üzere bireylerin yaşlılık döneminde mustarip oldukları toplumsal eşitsizliklerin sebebi yalnızca yaşlı olmaları değildir. Bu dönemde deneyimlenen eşitsizlikler yaşam döngüsü boyunca biriktirilen dezavantajların bir tezahürüdür. Toplumsal eşitsizliklerin başka bir biçimi olan dijital eşitsizlikler için de durum benzerdir. Görüşmeler, yaşlı bireyler arasındaki dijital eşitsizliklerin geçmiş hayatları boyunca içinden geçtikleri eğitim, iş, evlilik, ebeveyn olma gibi yaşam gezinmeleri tarafından şekillendirildiğini ortaya koymuştur. Dezavantajlı bireyler dijital eşitsizliklerin her üç seviyesinden etkilenmekte, bu durum ise dezavantajlı durumlarını yeniden üretmektedir.

Bu doğrultuda eğitimin, bununla ilişkili olarak geçmiş mesleğin ve gelirin yaşlılar arasındaki dijital eşitsizlikleri belirleyen en önemli unsurlar olduğu gözlemlenmiştir. Buradan hareket ile yaşlılar arasındaki dijital eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için her şeyden önce yaşlılık döneminde deneyimlenen diğer geleneksel eşitsizliklerin hafifletilmesi gerektiği açıktır. Yaşlılıkta eşitsizlikler, bireylerin geçmiş yaşamları ile

yakından ilişkilidir dolayısıyla yaşlı bireyler arasındaki eşitsizlik yalnızca toplumun geneline yayılmış eğitim, gelir ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile sağlanabileceği açıktır.

Dijital teknolojilerin yukarı yönlü toplumsal hareketliliğe olanak tanıyan yapısı düşünüldüğünde ise dijital kapsamanın topluma derinden kök salmış eşitsizliklerin yoğunlaşmasını önlemek adına önemli bir çaba olduğu açıktır. Dezavantajlı durumları göz önünde bulundurulduğunda yaşlıların dijital olarak kapsanması, yaşlılık döneminde yaşanan olumsuzlukların hafifletilmesine katkıda bulunabilir. Dijital kapsama, toplumdaki en kırılgan gruplar da dahil olmak üzere, birey ve toplulukların BİT erişimini ve kullanımını sağlayacak aktivitelere işaret eder (National Digital Inclusion Alliance, 2017). Çalışmada tartışıldığı üzere, dijital kapsama çok katmanlı bir sürece işaret eder ve bunun sağlanabilmesi için erişim, kullanım ve beceri seviyesinde birey ve grupların teşvik edilmesini gerektirir. Bu doğrultuda, dijital kapsamanın her bir katmanı, ilgili dijital eşitsizlik seviyesinin ortadan kaldırılması ile mümkün olacaktır.

Her ne kadar tez çalışması kapsamında görüşülen katılımcıların hiçbiri finansal kısıtlılığı kullanmama nedeni olarak belirtmemiş olsa da alanyazını düşük gelirli bireylerin erişim sorunlarıyla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Yaşlıların emeklilik ile iş piyasasından dışlanması yaşlılığın genellikle yoksulluk ile anılmasına yol açmaktadır. Üstelik Türkiye, nüfusu zenginleşmeden yaşlanan ülkeler arasındadır. Özellikle erkek ve kadınlar, yüksek eğitilmiş ve düşük eğitilmişler arasında gözle görülür gelir farklılıkları bulunmaktadır (Arun, 2016). Buradan hareket ile yaşlıların dijital kapsanmasının sağlanabilmesi için ilk adım bu bireylere uygun ücretli/ücretsiz cihaz ve internet bağlantısı sağlamak olmalıdır. Bu ilk bakışta ulaşılması zor hedef gibi görünse de, Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülke KOVİD-19 salgını sırasında başta öğrenciler olmak üzere vatandaşlara cihaz ve internet erişimi sağlama yoluna gitmiştir (Ağaoğlu, 2020). Dolayısıyla benzer girişimlerin yaşlılar özelinde de gerçekleştirilmesiyle dijital kapsamanın ilk koşulu olan fiziksel erişim sağlanabilir.

Ancak tez çalışması boyunca detaylı olarak tartışıldığı üzere fiziksel erişim dijital kapsamanın sağlanması için gerekli olsa da yeterli olmayacaktır. Alanyazının bulguları ile örtüşür biçimde görüşmelerden elde edilen veriler yaşlılar arasında kullanmama sebeplerinin başında motivasyon eksikliği geldiğini göstermektedir. Bu doğrultuda

dezavantajlı yaşlıların BİT kullanımına motive edilmesi dijital kapsama sürecinin diğer bir katmanını oluşturmaktadır.

Motivasyonun kişisel ihtiyaçlardan, teknolojiye karşı tutumdan, bireyin öz algısından etkilenen oldukça karmaşık bir olgu olduğu düşünüldüğünde, bunun sağlanması çok aşamalı bir süreci gerektirir. Yaşlı bireylerin öncelikle bu teknolojilerin getirdiği faydalardan haberdar olması gerekir. Yerel yönetimlerin, derneklerin, sivil toplum kuruluşlarının, yaşlıların BİT farkındalığını arttırmaya yönelik projeler gerçekleştirilmesi bu hususta faydalı olabilir. BİT öğrenme ve kullanım sürecinde sosyal destek ağlarının önemi de göz önünde bulundurulacak olursa arabulucu uzmanlar farkındalık yaratma noktasında önemli bir rol oynayabilir. Gençlerin ve yaşlıların bulunduğu dostane bir ortamda BİT'lerin tanıtımı ve kullanımı, yaşlıların bu teknolojilerin olası faydaları hakkında bilgilendirilmesini sağlayabilir.

Ankara'da Büyükşehir Belediyesi bünyesinde çalışan Yaşlılar ve Gençler Bilgi Erişim Merkezi tam da bu amaç ile kurulmuştur. Merkezde odak grup ve katılımcı gözlem tekniği ile gerçekleştirilen bir araştırma her ne kadar gençler merkeze gelme de yaşlıların daha genç eğitimci tarafından motive edildiğini göstermektedir (Ağaoğlu, Önen vd, 2020). Benzer projelerin gerçekleştirilmesi ve daha önemlisi gençlerin bu mekanlara/merkezlere katılmaya teşvik edilmesi yaşlıların BİT farkındalıklarının artırılması yönünde yararlı olabilir. Özellikle eğitim seviyesi düşük yaşlıların BİT farkındalığının kısıtlı olduğu düşünüldüğünde, bu projelerin dezavantajlı bireylerin yoğunlaştığı semtlerde gerçekleştirilmesi özellikle faydalı olacaktır.

Yaşlıları BİT kullanmaya motive edecek diğer bir adım ise yaşlıların teknoloji hakkındaki öz algılarının iyileştirilmesi yönünde olmalıdır. Bu ulaşılması güç olan bir hedeftir zira yaşlıların öz algısı topluma içkin değerlerden bağımsız değildir. Çağdaş toplumlarda yaşlıların bilişsel yetileri düşük, geri kalmış, yeniliklere ayak uyduramayan insanlar oldukları yönündeki yaş ayrımcısı basmakalıp yargıları ve teknolojilerin gençlere yönelik bir alan olduğu yanılgısı, yaşlıların teknoloji kullanmaya ve öğrenmeye yönelik algılarını olumsuz etkilemekte, yaş ayrımcılığı kendini gerçekleştiren bir kehanete dönüşmektedir.

Bu doğrultuda yaşlıların teknoloji ile ilişkilerine basmakalıp yarguların aşılmasına yönelik adımlar atılmalıdır. Bu hedefe hem yazılı hem de görsel medyada BİT kullanan yaşlıların daha olumlu temsil edilmesiyle kısmen ulaşılabilir. Birçok Avrupa ülkesinde yaşlı temsillerinin iyileştirilmesini hedefleyen projeler mevcuttur. Bu projeler yaşlıların gençler ile eşleştirilen aktivitelere katılırken, “gençlerin dilini” kullanırken temsil edilmesini hedeflemiştir (Bugental ve Hehman, 2007, s.201). Bu projeler örnek alınarak, BİT kullanan yaşlı temsillerin değiştirilmesi için adımlar atılabilir. Bu doğrultuda yaşlı bireylerin teknoloji kullanımına yönelik temsilleri bireylerin özgüvenini arttıracak şekilde kurgulanabilir. Örneğin, yaşlılar BİT kullanırken daha özgüvenli temsil edilebilir ya da “teknoloji uzmanı” yaşlı karakterler yaratılabilir.

Saha bulgularının gösterdiği üzere yüksek motivasyona sahip olan yaşlılar dahi internet ortamlarını verimli olarak kullanamayabilmektedir. Üçüncü Bölümde buna yol açan temel sebebinin dijital ortamlara duyulan korku ve şüphe ile dijital beceri eksikliği olduğunun altı çizilmiştir. Yaşlılar internet ortamında dolandırılmaktan korktuklarını, ortamda bulunan bilgilere güvenmediklerini dile getirmiştir. Bu durum yaşlıların medya okuryazarlığını geliştirecek girişimlere duyulan ihtiyacı kanıtlar niteliktedir. Medya okuryazarlığı geleneksel olarak medyayı çeşitli bağlamlar içerisinde kullanabilme, anlama ve medya içeriği üretebilme anlamına gelmektedir (Rasi, Vuojärvi vd, 2021). Günümüzde medya okuryazarlığı, halihazırda medyalaşmış ve dijitalleşmiş toplumlarında yaşayan vatandaşlar için temel bir yetenek olarak kabul edilmektedir (Rasi, Vuojärvi vd, 2021).

Ancak yalnızca medyayı kullanabilmek, medya içeriği üretebilmek yaşlıların yeni medyaya yönelik duydukları korkunun üstesinden gelinmesi için yeterli olmayacaktır. Bu bağlamda yaşlıların enformasyon kaynaklarını, bu enformasyon kaynaklarının arkasında yatan sahiplik örüntülerini (Binark ve Bek, 2010) anlayabilmelerine yönelik eleştirel beceri setlerini geliştirmeleri gerekir. Bu doğrultuda yaşlı bireylere, çevrimiçi enformasyonun güvenilirliğini ölçebilme, eleştirel olarak yaklaşabilme yetilerini kazandırabilecek eğitimlerin gerçekleştirilmesi faydalı olabilir.

Yaşlılar arasındaki dijital eşitsizlik, dijital beceri noktasında da ortaya çıkmaktadır. Yaşlıların dijital becerileri, onların özel gereksinimlerini göz önünde bulunduran daha kapsayıcı BİT okuryazarlığı eğitimleri ile geliştirilebilir. Yaşlılara yönelik BİT

okuryazarlığı eğitimi planlayıcıları yaşlıların düzcizgisel öğrenme biçimlerini dikkate alarak müfredat geliştirmelidir. Ek olarak, sosyal desteğin öğrenim sürecindeki önemli rolü düşünüldüğünde, arabulucu uzmanlar yaşlıların BİT öğrenimi sürecinde kolaylaştırıcı bir görev üstlenebilir. Ancak araştırmaların (Courtois, 2016; Helsper ve van Deursen, 2017) ileri sürdüğü ve tez çalışmasında katılımcılarının ifade ettiği üzere arabulucu uzmanlar zaman zaman sabırsız davranmakta, yaşlılara öğretmek yerine sorunları kendileri çözmektedir. Bu durum dijital beceri gelişimine ket vurmaktadır. Bu doğrultuda arabulucu uzmanlara ulaşmayı, onlara yaşlıların özgül BİT öğrenme süreçlerini aktarmayı hedefleyen projeler faydalı olabilir. Yaşlı yakınlarının yaşlılık, yaşlıların öğrenme süreçleri ve BİT’ler ile ilişkileri hakkında bilgilendirilmesi arabulucu uzmanların sağladığı sosyal desteğin niteliğini arttırabilir.

Yaşlılara yönelik BİT eğitimleri yalnızca temel uygulamaların öğretimi ile sınırlı kalmamalıdır. Yaşlıların kullanmakta zorluk çektikleri e-devlet, internet alışverişi, internet bankacılığı gibi önemli hizmetlerin kullanımının öğrenmesine yönelik eğitimler geliştirilmelidir. Tez çalışmasının bulgularının da gösterdiği üzere, yaşlılar hata yapmaktan korktukları için bu hizmetleri kullanmamaktadır. Dolayısıyla detaylı eğitimler, bu hizmetlerin üzerindeki korku bulutunun ortadan kaldırılmasını sağlayabilir. Ayrıca yaşlıların siber güvenlik hakkında bilgilenmesi, bu hizmetleri kullanırken deneyimledikleri korkunun azaltılmasına yardımcı olabilir. Türkiye’de bu hususlara yönelik bir proje Senex Dernek tarafından gerçekleştirilmiştir. *Yaşlı Kadınlar İçin Dijital Yetkinlik Eğitimleri* başlıklı etkinlikler serisi yoksul, engelli veya tek başına yaşan yaşlı kadınlara internetin ve daha da önemlisi yurttaşlık hizmetlerinin nasıl kullanılacağı hakkında eğitimler vermektedir (Senex, 2022). Dernek böylece “kadınların yaşam kalitesini artırmayı” hedeflemektedir (Senex, 2022)

Diğer taraftan, özel şirketler tarafından sunulan bankacılık ve internet alışverişi hizmetlerinin her biri farklı mantığa ve tasarıma sahip uygulamalar/sitelerdir. Dolayısıyla bu hizmetlerin öğretilmesi sürecinde şirketlere de pay düşmektedir. Şirketler yaşlıların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak bu hizmetlerin nasıl kullanılacağına yönelik kılavuzlar, bilgi kitapçıkları ya da görsel içerikler üretmelidir. Bunun yanı sıra, şirketler bu uygulamaların daha basit kullanımlı, yazı boyutu ve görselleri büyük ve hatta sesli geri dönüş imkânı sağlayan yaşlı-dostu versiyonlarını

geliştirmeleri yaşlı müşterileri için kullanım kolaylığı sağlayacaktır. Kullanım kolaylığı ve güven sağlanabilmesi açısından, göz ve yüz tanıma, parmak izi okuma gibi biyometrik güvenlik sistemler yaşlılar için faydalı olduğu (Datta vd., 2018) düşünüldüğünde bu uygulamaların söz konusu hizmetlere entegre edilmesi anlamlı olabilir.

Tartışıldığı üzere, kullanılan cihazın teknik özellikleri de kullanım eşitsizliklerine yol açmaktadır. Sosyo-ekonomik bakımdan avantajlı bireyler cihazlar arası geçiş yapabilirken, yalnızca akıllı telefona sahip olan bireyler kullanım sorunları yaşamaktadır. Bu yüzden BİT üreticileri yaşlıların gereksinim duydukları özellikleri tasarımlarına dahil etmelidir. Böylece cihazın teknik özelliklerinden dolayı yaşanan deneyim farklılıkları daraltılabilir. Yukarıda uygulamalar için önerilen eğitim ve kılavuz tavsiyeleri akıllı telefonlara da uygulanabilir. Bunlara ek olarak, Google Asistan, Siri gibi sesli asistanların yaşlılara yönelik özellikler geliştirmeleri kullanım kolaylığını arttırabilir. Benzer bir biçimde internet siteleri de yaşlıların gereksinimleri göz önünde bulundurularak kapsayıcı tasarımları benimsenmelidir.

Yukarıdaki politika ve girişim önerileri yaşlılar arasındaki dijital eşitsizliklerin azaltılması yönünde faydalı adımlar olacaktır. Ancak dijital eşitsizliklerin ve yaşlılığın karmaşık toplumsal dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda bu karmaşıklığa ışık tutabilecek akademik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Alanyazına bakıldığında yaşlılar ve dijital eşitsizlikleri kesen araştırmaların genellikle yaşlılığı homojen bir deneyim olarak ele aldığını görmek mümkündür. Bu çalışmalar dijital eşitsizlikleri yaşlılar ve gençler arasındaki farklılıklara odaklanarak açıklamaya çalışırken yaşlılığın farklılaşan doğasını gözden kaçırmaktadır. Bu doğrultuda gelecekte yapılacak akademik çalışmaların bu hataya düşmeden, yaşlıların heterojen yapısını göz önünde bulundurarak gerçekleştirilmesi faydalı olacaktır.

Alanyazında diğer bir eğilim ise yaşlılığı yaşamın diğer dönemlerinden kopuk bir dönem olarak ele alma eğilimidir. Bu araştırmalar yaşlılıkta eşitsizlikleri yalnızca bu döneme aitmiş gibi ele alarak bireylerin yaşamları boyunca biriktirdikleri dezavantajları tartışmalara dahil edememektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, yaşlıların öznesi olduğu dijital eşitsizlikleri bireylerin yaşam döngüleri ile ilişkilendirerek, bireylerin geçmiş deneyimleri ile ele almalı ve bütüncül bir bakış açısı benimsemelidir.

Türkiye’de yapılan çalışmaların dijital eşitsizlikleri yalnızca tek bir seviyede incelediğinin altını çizmek gerekir. Çalışmalar genel anlamda yalnızca erişim eşitsizlikleri meselesine odaklanmakta ve meseleyi “sahip olanlar” ve “sahip olmayanlar” ikiliğine indirgemektedir. Bu çalışmalar elbette erişim farklılıklarının anlaşılmasına ve bu soruna işaret edilmesine yönelik atılacak adımlara ışık tutması noktasında faydalıdır. Ancak dijital eşitsizlikler yalnızca erişim sorununa indirgenemeyecek kadar karmaşık bir meseleye işaret etmektedir. Bu doğrultuda Türkiye alanyazınında genel nüfusun dijital becerileri hakkında dahi makro araştırmaların oldukça az olduğunun altını çizmek gerekir. Bu eksikliğin kapatılabilmesi amacıyla araştırmacıların öz değerlendirme veya laboratuvarında gerçekleştirilen beceri testleri yoluyla yaşlıların dijital becerilerini ölçen çalışmalar yapması faydalı olabilir. Böylece yaşlıların BİT kullanma hususunda özgüvensiz hissetmelerinin arkasında yatan sebeplerden biri olan beceri eksikliğinin anlaşılması sağlanabilir. Bu testler yaşlı bireylerin özellikle hangi beceri türlerinde eksik olduğunun anlaşılabilmesi noktasında oldukça önemli bulgular ortaya çıkarabilir.

Son olarak, tez boyunca tartışıldığı üzere dijital eşitsizlikler birden çok katmana sahip karmaşık bir olguya işaret etmektedir. Her bir seviyesinin bir diğerini etkilediği göz önünde bulundurulduğunda, gelecekte yapılan araştırmaların birden çok seviyeye odaklanması, dijital eşitsizliğin katmanları arasındaki geçişliliğin, birbirlerini nasıl etkilediklerinin anlaşılmasına ve son kertede bu eşitsizliklere yol açan sebeplere ışık tutacaktır. Gelecekte araştırmaların bu hususları göz önünde bulundurarak gerçekleştirilmesi yaşlılar arasındaki dijital eşitsizliklerin karmaşık doğasının anlaşılması ve bu soruna çözüm önerileri sunulabilmesi noktasında anlamlı bir çaba olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adams, N., Stubbs, D., ve Woods, V. (2005). Psychological barriers to Internet usage among older adults in the UK. *Medical informatics and the Internet in medicine*, 30(1), 3-17.
- Ağaoğlu, E. (2022). Salgın Sırasında Çevrimiçi Eğitim ve Dijital Eşitsizlikler. Binark, M. ve Ünal, S. (2022) *Pandemi Günlerinde Medyanın Serencamı* (Der.) içinde. Ankara: UM:AG.
- Ağaoğlu, E., Önen, N., ve Tokatlı, P. (2020). Yaşlıların dijital teknoloji eğitimleriyle ilişkilendirme biçimleri: Ankara Büyükşehir Belediyesi yaşlılar ve gençler bilgi erişim merkezi örneği. M. Figan ve Y. Dede Özdemir (2020) *Dijital kültür, Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlanma* içinde (s. 167-182). Ankara: Alternatif Bilişim Derneği.
- AgeConcern. (2002). Concerned About Ageing. *The Needs of Older People: Key Issues and Evidence*. Londra: Age Concern.
- Ahmad, N. A., Ayub, A. F. M., ve Khambari, M. N. (2019). Gender digital divide: digital skills among Malaysian secondary school. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 8(4), 668-687.
- Aktaş, A. (2021). *Dijital eşitsizlik ortamında diyalojik iletişim: Halkla ilişkiler bakış açısıyla bir inceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aktaş, C. (2007). Enformasyon toplumu bağlamında Türkiye. *Selçuk İletişim*, 4(4), 181-193.
- Aktin, T. (2015). *Cinsiyet temelli dijital eşitsizliğin kapatılmasına yönelik kurumsal sosyal sorumluluk projesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Antonio, A. ve Tuffley, D. (2015). Bridging the age-based digital divide. *International Journal of Digital Literacy and Digital Competence (IJDLDC)*, 6(3), 1-15.
- Arun, Ö. (2016). Çağdaş Türkiye’de yaşlılık ve eşitsizlik. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(2), 29-48.

- Arun, Ö. (2017). Sınıflar, kuşaklar ve kültüre düşkünlük: Antalya Yaşlılık Araştırması (AYA-Faz1) bulguları. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 7(1), 25-39.
- Arun, Ö. (2021) Kriz Dönemlerinde Yaşlanmak: Covid19 Salgınında Türkiye’de Yaşlılar ve Yaş Ayrımcılığı. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 4(4), 1-2.
- Arun, Ö., Kandemir Arun, B.. (2011). Türkiye’de yaşlı kadının en büyük sorunu: Dulluk. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(4), 1515-1527.
- AŞICI, T. B. (2009). *Sayısal uçurumun üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerine göre incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ayalon, L. ve Tesch-Römer, C. (2018). Introduction to the section: Ageism—Concept and origins. *Contemporary perspectives on ageism* (ss. 1-10) içinde. Springer.
- Bakardjieva, M. (2005). *Internet society: The Internet in everyday life*. Londra: Sage.
- Baybora, D. (2010). Çalışma yaşamında yaş ayrımcılığı ve Amerika Birleşik Devletleri’nde yaş ayrımcılığı düzenlemesi üzerine. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 24, 33-58.
- Bell, D., (1974). *The coming of post-industrial society : a venture in social forecasting*. New York :Basic Books.
- Bengson, V.L., Putney, N.M., Johnson, M.L. (2005) The Problem of Theory in Gerontology Today. Johnson, M. L., Bengtson, V. L., Coleman, P. G., ve Kirkwood, T. B. (Der.). (2005). *The Cambridge handbook of age and ageing* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Binark, M., Arun, Ö., Özsoy, D., Kandemir, B ve Şahinkaya, G. (2020). Covid-19 Sürecinde Yaşlıların Enformasyon Arayışı ve Enformasyon Değerlendirmesi TÜBİTAK SOBAG 120k613 numaralı Araştırma Projesi.
- Bonfadelli, H. (2002). The Internet and knowledge gaps: A theoretical and empirical investigation. *European Journal of communication*, 17(1), 65-84.
- Bourdieu, P. (1986) “The Forms of Capital.” içinde Richardson, J. (1986). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (Der.) (ss. 241–258) içinde. New York: Greenwood Press.

- Boyd, D. (2010). Social network sites as networked publics: Affordances, dynamics, and implications. Papacharissi, Z. (Der.). (2010). *A networked self: Identity, community, and culture on social network sites*. (s.39) içinde. New York:Routledge.
- Brewer, M. B., Dull, V. ve Lui, L. (1981). Perceptions of the elderly: Stereotypes as Prototypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(4), 656–670.
- Broadbridge, A. ve Simpson, R. (2011). 25 years on: reflecting on the past and looking to the future in gender and management research. *British Journal of Management*, 22(3), 470-483.
- Buente, W., ve A. Robbin (2008) Trends in Internet Information Behavior, 2000-2004. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 59(11): 1743-1760.
- Bugental, D. B. ve Hehman, J. A. (2007). Ageism: A review of research and policy implications. *Social Issues and Policy Review*, 1(1), 173-216.
- Butler, R. N. (1980). Ageism: A foreword. *Journal of social issues*, 36(2), 8-11.
- Calasanti, T. M. ve Slevin, K. F. (2001). *Gender, social inequalities, and aging*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Calderon Gomez, D. (2021). The third digital divide and Bourdieu: Bidirectional conversion of economic, cultural, and social capital to (and from) digital capital among young people in Madrid. *New Media & Society*, 1461444820933252.
- Caldwell, J. C. (2006). *Demographic transition theory*. Springer.
- Caprara, M., Molina, M. Á., Schettini, R., Santacreu, M., Orosa, T., Mendoza-Núñez, V. M., ve Fernández-Ballesteros, R. (2013). Active aging promotion: results from the Vital Aging Program. *Current Gerontology and Geriatrics Research*, 2013.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Birinci Cilt Ağ Toplumunun Yükselişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2013). *Communication power*. New York: Oxford University Press.
- Çayır, K. (2012). Yaşlılık/yaşa dayalı ayrımcılık. Çayır, K. ve Ceyhan, M. (2012) *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. (ss.163-174.) içinde. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Chan, K. W. ve Leung, M. T. (2001). Inclusive education and life-long learning in Hong Kong: Implications for educational development. M. Brennan (Der.), *Education futures and*

new citizenships: Proceedings of the 10th national biennial conference of the Australian curriculum studies association (ss. 545-558). Deakin West ACT: Australian Curriculum Studies Association.

Chayko, M. (2018). *Süper bağlantılı*. İstanbul: Der Yayınları.

Chen, W., Wellman, B. (2004). The global digital divide—within and between countries. *IT & society, 1*(7), 39-45.

Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic medicine*.

Cooley, A., Cooley, S., Kitsch, S. ve Hinck, R. (2021). *Understanding Mass Self-Communication: Quick Look*. MESA Group, Oklahoma State Univ.

Cotter, D. A., Hermsen, J. M., Ovadia, S. ve Vanneman, R. (2001). The glass ceiling effect. *Social forces, 80*(2), 655-681.

Courtois, C. ve Verdegem, P. (2016). With a little help from my friends: An analysis of the role of social support in digital inequalities. *New media & society, 18*(8), 1508-1527.

Dannefer, D. (2003). Cumulative advantage/disadvantage and the life course: Cross-fertilizing age and social science theory. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences, 58*(6), S327-S337.

Datta, A., Bhatia, V., Noll, J. ve Dixit, S. (2018). Bridging the digital divide: Challenges in opening the digital world to the elderly, poor, and digitally illiterate. *IEEE Consumer Electronics Magazine, 8*(1), 78-81.

Dede Özdemir, Y. (2019) *Mobil medya, teknoloji ve toplumsal cinsiyet: Türkiye'de akıllı telefonların toplumsal cinsiyetlenmiş kullanım pratikleri*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Deursen, A. V., & Van Dijk, J. A. (2010). Measuring internet skills. *International journal of human-computer interaction, 26*(10), 891-916.

Dezuanni, M. L., Burgess, J., Thomas, J., Wilson, C., Marshall, A., Barraket, J., ... MacDonald, T. (2017). Measuring Queensland's digital divide: The Australian Digital Inclusion Index 2017: Queensland. 30.06.2022 Tarihinde Erişildi. Erişim

https://digitalinclusionindex.org.au/wp-content/uploads/2018/03/18710_ADII_QLDReport-2017_FA_Web.pdf

- DiMaggio, P., Hargittai, E. (2001). From the ‘digital divide’to ‘digital inequality’: Studying Internet use as penetration increases. *Princeton: Center for Arts and Cultural Policy Studies, Woodrow Wilson School, Princeton University, 4(1), 4-2.*
- DiMaggio, P., Hargittai, E., Celeste, C., Schafer, S.(2004). Digital Inequality: From Unequal Access to Differentiated Use. Neckerman, K. (2004) *Social Inequality*, (ss.355–400) içinde. New York: Russell Sage Foundation.
- DiSalvo, B. (2016). Gaming Masculinity. *Diversifying Barbie and Mortal Kombat*, 105.
- Doğan, E. T. (2012). Hamile Kadınların Çalışma Yaşamında Maruz Kaldığı Ayrımcı Uygulamalar. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(2), 79-98.
- Dowd, J. J. (1981). Age and inequality: A critique of the age stratification model. *Human development*, 24(3), 157-171.
- Drigas, A., Tsolaki, V. (2015). Lifelong Learning and ICTs. *International Journal of Recent Contributions from Engineering, Science & IT (iJES)*, 3(2), 15-20.
- Drucker, P. F. (1999). Knowledge-worker productivity: The biggest challenge. *California management review*, 41(2), 79-94.
- Duben, A. (der) (2018). *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dutton, W. H. (2011). Freedom of connection, freedom of expression: the changing legal and regulatory ecology shaping the Internet. UNESCO.
- Ekinci, T. A. (2018). Türkiye’nin E-Devlet Görünümüne Uluslararası Göstergelerden Bir Bakış. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 333-351.
- Elder, G. H., Johnson, M. K. ve Crosnoe, R. (2003). The emergence and development of life course theory. Shanahan, M. J., Mortimer, J. T., & Johnson, M. K. (Der.) içinde. (2003). *Handbook of the life course* (Vol. 2) içinde. New York: Springer.

- Elmas, Ç. (2017). *Türkiye'de dijital eşitsizlik: Yaşlanma sürecinde eşitsizliğin farklılaşan deneyimleri*. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Erten, P. (2019). Dijital bölünme. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(1), 15-23.
- Facer, K., Sutherland, R., Furlong, R., Furlong, J. (2001). What's the point of using computers? The development of young people's computer expertise in the home. *New Media & Society*, 3(2), 199-219.
- Faraj, S. ve Azad, B. (2012). The materiality of technology: An affordance perspective. *Materiality and organizing: Social interaction in a technological world*, 237, 258.
- Feather, J. (2013). *The information society: A study of continuity and change*. Facet publishing.
- Ferraro, K. F. ve Shippee, T. P. (2009). Aging and cumulative inequality: How does inequality get under the skin?. *The Gerontologist*, 49(3), 333-343.
- Flick, U., von Kardoff, E. ve Steinke, I. (Der.). (2004). *A companion to qualitative research*. Sage.
- Foong, L. M. (2018, November). Digital skills measurement: A study on the Malaysian youth. *2018 IEEE Conference on e-Learning, e-Management and e-Services (IC3e)* (s. 52-55) içinde. IEEE.
- Frenette, M., Frank, K., ve Deng, Z. (2020). *School closures and the online preparedness of children during the COVID-19 pandemic*. Statistics Canada= Statistique Canada.
- Galperin, H. ve Arcidiacono, M. (2019). Learning from or leaning on? The impact of children on Internet use by adults. *New Media & Society*, 21(2), 483-506.
- Gatti, F. M., Brivio, E., ve Galimberti, C. (2017). "The future is ours too": A training process to enable the learning perception and increase self-efficacy in the use of tablets in the elderly. *Educational Gerontology*, 43(4), 209-224.
- Giddens, A. (1986). *Sociology: A Brief but Critical Introduction: A brief but critical introduction*. Bloomsbury Publishing.

- Göker, G. (2016). Bir gözetim aracı olarak Periscope. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 969-992.
- Görgülü, Ü. (2007). Perception of Ageing and Ageism. *Turkish Journal of Geriatrics*, 10(4), 215-222.
- Görgün-Baran, A. (2001). Yaşlılığın sosyal statü ve roller bakımından analizi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1(1), 14-24.
- Görgün-Baran, A. (2017) Yaşlanma. Burcu Sağlam, B., Ögün Boyacıoğlu, A., Gelgeç Bakacak, A. (2018). *Sosyoloji* (der.) içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- BARAN, A. G., & ALPAYDIN, M. Ö. (2020). A qualitative study on skills of elders to use digital technology products from digital divide perspective. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 13(2), 107-122.
- Gül, S. (2015). *Political economy of the internet in Turkey: Digital divide, concentration and content*. Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gunkel, D. J. (2003). Second thoughts: toward a critique of the digital divide. *New media & society*, 5(4), 499-522.
- Güzel, A. G. D. S., ve Arıkan , G. (2005). Temel İş-güç Biçimi Değişiminin Yaşam Tarzı Üzerindeki Etkileri: Afyon-Sandıklı Örneği. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (31), 55-78.
- Hänninen, R., Taipale, S., & Luostari, R. (2021). Exploring heterogeneous ICT use among older adults: The warm experts' perspective. *new media & society*, 23(6), 1584-1601.
- Hargittai, E. (2010). Digital natives? Variation in internet skills and uses among members of the "net generation". *Sociological inquiry*, 80(1), 92-113.
- Hargittai, E. (2018). The digital reproduction of inequality. Grusky, D. ve Szelenyi, S. (2018). *The inequality reader: Contemporary and foundational readings in race, class, and gender*. (ss. 660-670) içinde. Routledge.
- Hargittai, E. (2020) İkinci Seviye Dijital Bölünme: Bireylerin Çevrimiçi Becerilerindeki Farklılıklar. Fiğan, M., Özdemir Dede, Y. (2020). *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlanma* içinde. Ankara: Alternatif Bilişim Derneği.

- Hargittai, E. ve A. Hinnant (2008) 'Digital Inequality: Differences in Young Adults' Use of the Internet', *Communications Research* 35(5): 602–21
- Hargittai, E., Piper, A. M. ve Morris, M. R. (2019). From internet access to internet skills: digital inequality among older adults. *Universal Access in the Information Society*, 18(4), 881-890.
- Hargittai, E., Shafer, S. (2006). Differences in actual and perceived online skills: The role of gender. *Social Science Quarterly*, 87(2), 432-448.
- Hargittai, E., Dobransky, K. (2017). Old dogs, new clicks: Digital inequality in skills and uses among older adults. *Canadian Journal of Communication*, 42(2).
- Hart, C. (Der.). (2010). *Legacy of the Chicago School. a Collection of Essays in Honour of the Chicago School of Sociology During the First Half of the 20th Century*. Midrash.
- Helsper, E. (2008) Digital inclusion: an analysis of social disadvantage and the information society. Londra: Department for Communities and Local Government.
- Helsper, E. J. ve Van Deursen, A. J. (2017). Do the rich get digitally richer? Quantity and quality of support for digital engagement. *Information, Communication & Society*, 20(5), 700-714.
- Helsper, E. J., Van Deursen, A. J., & Eynon, R. (2015). Tangible outcomes of Internet use: from digital skills to tangible outcomes project report.
- Hendrix, C. C. ve Sakauye, K. M. (2001). Teaching elderly individuals on computer use. *Journal of Gerontological Nursing*, 27(6), 47.
- Hess, F. M., Leal, D. L. (2001). A shrinking "digital divide"? The provision of classroom computers across urban school systems. *Social Science Quarterly*, 82(4), 765-778.
- Hess, T., Hinson, J., & Statham, J. (2004). Explicit and implicit stereotype activation effect on memory: Do age and awareness moderate the impact of priming? *Psychology and Aging*, 10, 495–505.
- Howard, P. E., Rainie, L. ve Jones, S. (2001). Days and nights on the Internet: The impact of a diffusing technology. *American behavioral scientist*, 45(3), 383-404.
- Hummert, M. L., Garstka, T. A., Ryan, E. B. ve Bonnesen, J. L. (2004). The role of age stereotypes in interpersonal communication. *Handbook of communication and aging research* (s. 111-134) içinde. Routledge.
- Hutchison, E. D. (2018). *Dimensions of human behavior: The changing life course*. Sage.

- Idárraga-Cabrera, C., Dueñas, J. M., Martínez-González, M. B., Navarro-Blanco, R., Denegri-Coria, M. ve Pino, M. (2020). Cognitive functioning, life satisfaction, and their relationship with the financial attitudes of older individuals who participate in an active aging program. *Behavioral sciences*, 10(12), 189.
- Işık, S. (2019). *Dijital çağda kuşaklararası farklılıklar ve z kuşağı: Dijital yerliler ve dijital göçmenlerin teknoloji kullanım özelliklerine yönelik bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ITU (2020). Measuring Digital Development: Facts and Figures 2020. International Telecommunication Union (ITU), Geneva İsviçre. Erişim 29 Ağustos: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx>
- Jamshed, S. (2014). Qualitative research method-interviewing and observation. *Journal of basic and clinical pharmacy*, 5(4), 87.
- Jay, G. M. ve Willis, S. L. (1992). Influence of direct computer experience on older adults' attitudes toward computers. *Journal of gerontology*, 47(4), P250-P257.
- Jones, S., & Fox, S. (2009). Generations Online in 2009. Pew Research Center <http://www.pewinternet.org/Reports/2009/Generations-Online-in-2009.aspx>
- Katz, E., Blumler, J. G. ve Gurevitch, M. (1973). Uses and gratifications research. *The public opinion quarterly*, 37(4), 509-523.
- Katz, J. ve Aspden, P. (1997). *Motivations for and barriers to Internet usage: Results of a national public opinion survey*. Internet Research.
- Kennedy, T., Wellman, B. ve Klement, K. (2003). Gendering the digital divide. *IT & society*, 1(5), 72-96.
- Keskinoğlu, P. (2012). Türkiye’de Demografik Değişim; Yaşlılık Perspektifi. Aslan, D., Ertem, M. (2012) *Yaşlı Sağlığı Sorunlar ve Çözümler* (s.77). Palme Yayıncılık.
- Kiel, J. M. (2005). The digital divide: Internet and e-mail use by the elderly. *Medical Informatics and the Internet in Medicine*, 30(1), 19-23.
- Kögler, H. H. (2011). Overcoming semiotic structuralism: Language and habitus in Bourdieu. *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*, 271-99.

- Kraemer, K. L., Ganley, D. ve Dewan, S. (2005). Across the digital divide: A cross-country multi-technology analysis of the determinants of IT penetration. *Journal of the Association for Information Systems*, 6(12), 10.
- Lawrence Neuman, W. (2014). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Essex: Pearson.
- Lee, S. (2015). Digital literacy education for digital inclusion. In *Encyclopedia of Information Science and Technology, Third Edition* (pp. 2149-2157). IGI Global.
- Lee, Y., Kozar, K. A. ve Larsen, K. R. (2003). The technology acceptance model: Past, present, and future. *Communications of the Association for information systems*, 12(1), 50.
- Levy, B. R., & Banaji, M. R. (2002). Implicit ageism. *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons, 2004*, 49-75.
- Lim, Y. J., & Sexton, S. E. (2011). Internet as a human right: a practical legal framework to address the unique nature of the medium and to promote development. *Wash. JL Tech. & Arts*, 7, 295.
- Litt, E. (2013). Measuring users' internet skills: A review of past assessments and a look toward the future. *New Media & Society*, 15(4), 612-630.
- Livingstone, S. ve Helsper, E. (2007). Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide. *New media & society*, 9(4), 671-696.
- Lupač, P. (2018). *Beyond the digital divide: Contextualizing the information society*. Bingley: Emerald Group Publishing.
- Machlup, F. (1962). *The production and distribution of knowledge in the United*. Princeton University Press.
- Maral, E. (2004). İktidar, erkeklik ve teknoloji. *Toplum ve Bilim*, 101, 127-143.
- Marcoen, A., Coleman, P. G. ve O'Hanlon, A. (2007). Psychological ageing. Bond, J., Peace, S. Dittman-Kohli, F. ve Westerhof, G. (2007). *Ageing in society*, (s. 38-67) içinde. Londra: Sage.
- Marshall, V. W. ve Bengtson, V. L. (2011). Theoretical perspectives on the sociology of aging. Sttersen, A. R. ve Angel, J. L. (2011) *Handbook of sociology of aging* (s. 17-33) içinde. New York, NY: Springer.

- Martínez-Cantos, J. L. (2017). Digital skills gaps: A pending subject for gender digital inclusion in the European Union. *European Journal of Communication*, 32(5), 419-438.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding media: The extensions of man*. New York: McGraw-Hill.
- Meske, C., Amojó, I. ve Thapa, D. (2020). Understanding the Affordances of Conversational Agents in Mental Mobile Health Services. In *ICIS*.
- Metag, J. ve Marcinkowski, F. (2014). Technophobia towards emerging technologies? A comparative analysis of the media coverage of nanotechnology in Austria, Switzerland and Germany. *Journalism*, 15(4), 463-481.
- Micheli, M., Lutz, C. ve Büchi, M. (2018). Digital footprints: an emerging dimension of digital inequality. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*.
- Millward, P. (2003). The 'grey digital divide': Perception, exclusion and barriers of access to the Internet for older people. *First monday*.
- Molnár, S. (2003). The explanation frame of the digital divide. *Proceedings of the Summer School, "Risks and Challenges of the Network Society*, 4-8.
- Morrell, R. W., Mayhorn, C. B., & Bennett, J. (2000). A survey of World Wide Web use in middle-aged and older adults. *Human Factors*, 42(2), 175-182.
- Morris, A., Goodman, J. ve Brading, H. (2007). Internet use and non-use: views of older users. *Universal access in the information society*, 6(1), 43-57.
- Morva, O. (2003) *Chicago Okulu: Pragmatik Sosyal Teoride İletişimin Keşfi*. İstanbul: Doruk.
- Nelson, T. D. (Der.). (2004). *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. MIT press.
- Nimrod, G. (2018). Technophobia among older Internet users. *Educational Gerontology*, 44(2-3), 148-162.
- NTIA. (1997, July). Falling through the Net II: New data on the digital divide. Washington, DC: Author. Available: <http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/net2/falling.html>
- Nyíri, K. (2013). Towards a philosophy of the mobile information society. *From ontos verlag: Publications of the Austrian Ludwig Wittgenstein Society-New Series (Volumes 1-18)*, 7.

- Oades, C.E. et al. (2004) Supporting uptake of digital television among older people. (Paper presented at the) 2nd European Conference on Interactive Television, 31March – 2 April 2004, Brighton.
- Odabaşoğlu, A.N. (2020). *Farklı engel türüne sahip bireylerin dijital eşitsizlik deneyimleri üzerine nitel bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Olphert, C. W., Damodaran, L. ve May, A. J. (2005, Ağustos). Towards digital inclusion–engaging older people in the ‘digital world’. *Accessible Design in the Digital World Conference 2005* (ss. 1-7).
- Olsson T., Viscovi D. (2020) Yaşlı Kullanıcılar İçin Arabulucu Uzmanlar: Onlar Kim ve Ne Yaparlar? Fiğan, M., Özdemir Dede, Y. (2020). *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlanma* içinde. Alternatif Bilişim Derneği.
- Olphert, C. W., Damodaran, L., & May, A. J. (2005, August). Towards digital inclusion–engaging older people in the ‘digital world’. *Accessible Design in the Digital World Conference 2005* (SS. 1-7) içinde.
- O'neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Broadway Books.
- Özer, M., ve Karabulut, Ö. Ö. (2003). Yaşlılarda yaşam doyumu. *Geriatrı, 6(2)*, 72-74.
- Özsoy, D. (2020) Dijital Bölünme Düzeylerine Dair Literatür Analizi. Fiğan, M., Özdemir Dede, Y. (2020). *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlanma* içinde. Ankara: Alternatif Bilişim Derneği.
- Özsu, G. ve Diri, İ. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Medyada Nefret Söylemi Raporu. Ankara: Alternatif Bilişim Derneği.
- ÖZTÜRK, Ş. (2020). Dijital Kültürde Gazetecilerin Kimlikleri ve Alandaki Konumu. *Yeni Medya, 2020(9)*, 1-17.
- Öztürk, Ş. (2020). New Inequality in the Field of Journalism: Technical Capital. Arar, Y. (2020). *Journalism in Turkey Practices, Challenges, Opportunities* (ss.242) içinde Peter Lang.

- Özutku, F. (2014). *Bilgi toplumunun oluşumunda dijital eşitliğin sağlanmasının önemi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Papacharissi, Z. (2002). The virtual sphere: The internet as a public sphere. *New media & society*, 4(1), 9-27.
- Paul, G., ve Stegbauer, C. (2005). Is the digital divide between young and elderly people increasing?. *First Monday*, 10(10). <https://doi.org/10.5210/fm.v10i10.1286>
- Peace, S., Dittmann-Kohli, F., Westerhof, G. J. ve Bond, J. (2007). The ageing world. Bond, J. E., Peace, S. E., Dittmann-Kohli, F. E. ve Westerhof, G. J. (2007). *Ageing in society: European perspectives on gerontology* (ss.1-14). Sage.
- Perrin, Andrew. 2019. Digital Gap between Rural and Nonrural America Persists. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/05/31/digital-gap-between-ruraland-nonrural-america-persists/> (accessed July 13, 2020).
- Pinquart, M. (2002). Good news about the effects of bad old-age stereotypes. *Experimental aging research*, 28(3), 317-336.
- Posthuma, R. A., & Champion, M. A. (2009). Age stereotypes in the workplace: Common stereotypes, moderators, and future research directions. *Journal of management*, 35(1), 158-188.
- Primo, N. (2003). *Gender Issues in the Information Society*. Geneva: UNESCO Publications for the World Summit on the Information Society
- Quinn, R., 2020. *Rural Areas Struggle With Lack Of Broadband During Pandemic*. [Çevrimiçi Kaynak] DTN Progressive Farmer. <https://www.dtnpf.com/agriculture/web/ag/news/business-inputs/article/2020/05/22/rural-areas-struggle-lack-broadband>. Erişim 28 Aralık 2020.
- Ragnedda, M. (2018). Conceptualizing digital capital. *Telematics and Informatics*, 35(8), 2366-2375.
- Ragnedda, M., Mutsvairo, B. (2018). Digital Inclusion: Empowering People through Information and Communication Technologies. *The Digital Inclusion. An International Comparative Analysis* içinde. Lexington Books.
- Ragnedda, M., Ruiu, M. L. ve Addeo, F. (2020). Measuring digital capital: An empirical investigation. *new media & society*, 22(5), 793-816.

- Rasi, P., Vuojärvi, H., & Ruokamo, H. (2019). Media literacy education for all ages. *Journal of Media Literacy Education*, 11(2), 1-19.
- Reisdorf, B. C., Petrovčić, A., & Grošelj, D. (2021). Going online on behalf of someone else: Characteristics of Internet users who act as proxy users. *New Media & Society*, 23(8), 2409-2429.
- Reisdorf, B. ve Rhinesmith, C. (2020). Digital inclusion as a Core Component of social inclusion. *Social inclusion*, 8(2), 132-137.
- Rideout, V. ve Katz, V. S. (2016). Opportunity for all? Technology and learning in lower-income families. In *Joan ganz cooney center at sesame workshop*. Joan Ganz Cooney Center at Sesame Workshop. 1900 Broadway, New York, NY 10023.
- Robinson, J. P., DiMaggio, P. ve Hargittai, E. (2003). New social survey perspectives on the digital divide. *It & Society*, 1(5), 1-22.
- Rogers, E. M. (1983). *Diffusion of Innovations*. New York: Macmillan.
- Salur, G. (2018) Yaşlılık Ve Bilişsel Süreçler. Duben, A. (2018). *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açılımları* (Der.) içinde İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sarıtaş, C.T. (2018) Sosyal Eşitsizlik. Burcu Sağlam, B., Ögün Boyacıoğlu, A., Gelgeç Bakacak, A. (2018). *Sosyoloji* (der.) içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Scheerder, A., Van Deursen, A. ve Van Dijk, J. (2017). Determinants of Internet skills, uses and outcomes. A systematic review of the second-and third-level digital divide. *Telematics and informatics*, 34(8), 1607-162.
- Schmidt, D. F. ve Boland, S. M. (1986). Structure of perceptions of older adults: Evidence for multiple stereotypes. *Psychology and aging*, 1(3), 255.
- Selwyn, N., Johnson, N., Nemorin, S. ve Knight, E. (2016) Going online on behalf of others: an investigation of 'proxy' internet consumers. Clark, N. (2016). *Australian Communications Consumer Action Network*. İçinde. Sydney, Australia.
- Senex (2022). *Yaşlı Kadınlar için Dijital Yetkinlik Eğitimleri Başladı*. Çevrimiçi Kaynak. Erişim: <http://www.senex.org.tr/tr/Blog/yaşlı-kadınlar-icin-dijital-yetkinlik-egitimleri-baslad/38>. Erişim Tarihi: 23.06.2022
- Şentürk, Ü (2018). *Yaşlılık Sosyolojisi: Yaşlılığın Toplumsal Yörüngeleri*. Bursa: Dora
- Şentürk, Ü. (2020) YAŞLILIĞI TOPLUMSAL KILAN UNSURLAR. Başkan, Y.(2020) *Sabit Duman Armağanı*. Ankara: Sonçağ Akademi.

- Stamarski, C. S. ve Son Hing, L. S. (2015). Gender inequalities in the workplace: the effects of organizational structures, processes, practices, and decision makers' sexism. *Frontiers in psychology*, 6, 1400.
- Stewart, J. (2007). Local experts in the domestication of information and communication technologies. *Information, Community and Society*, 10(4), 547-569.
- Sütlüoğlu, T. (2020). *Dijital eşitsizlik ve yoksul bireylerin medya tüketim pratikleri: Eskişehir örneği*. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir
- Tekin, H. (2006). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 101-116.
- Tracy, E. M. ve Whittaker, J. K. (1990). The social network map: Assessing social support in clinical practice. *Families in society*, 71(8), 461-470.
- Trahan, M. P. (2019). Diffusion of innovations. EDS Research Starters.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2021). *İstatistikî bölge birimleri sınıflaması düzey 1'e göre hanelerde internet erişim oranı*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437) Erişim Tarihi: 10.05.2022
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2022). *İstatistiklerle Yaşlılar, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2021-45636>. Erişim Tarihi: 01.05.2022.
- Umemuro, H. (2004). Computer attitudes, cognitive abilities, and technology usage among older Japanese adults. *Gerontechnology*, 3 (2), 64–76.
- UN (2015). Open Working Group proposal for Sustainable Development Goals, Erişim: Aralık 2021. Erişim adresi: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1579SDGs%20Proposal.pdf>.

- UN WOMEN. (2022). Equal pay for work of equal value. Çevrimiçi Kaynak. Erişim <https://www.unwomen.org/en/news/in-focus/csw61/equal-pay>. 23.04.2022 Tarihinde Erişildi.
- UN. (2017). World population prospects. *Multimedia Library*.
- UN. (2019). Ageing. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. *World Population Prospects 2019*.
- UN. (2019). *World Population Prospects 2019*. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. *World Population Prospects 2019*.
- UN. (2020). World Population Ageing (ST/ESA/SER. A/444).
- Ungvarsky, J. (2020). *Life course approach*. EDS Research Starters.
- Van Deursen, A. J. ve Helsper, E. J. (2015). The third-level digital divide: Who benefits most from being online?. *Communication and information technologies annual içinde*. Emerald Group Publishing Limited.
- Van Deursen, A. J. ve Helsper, E. J. (2015a). The third-level digital divide: Who benefits most from being online?. *Communication and information technologies annual içinde*. Emerald Group Publishing Limited.
- Van Deursen, A. J. A. M., Courtois, C., & Van Dijk, J. (2010). Internet skills. *Vital assets in an information society*. Enschede, the Netherlands: University of Twente.
- Van Deursen, A. J. ve Van Dijk, J. A. (2014). *Digital skills: Unlocking the information society*. Palgrave Macmillan
- Van Deursen, A. J. ve Van Dijk, J. A. (2014). The digital divide shifts to differences in usage. *New media & society*, 16(3), 507-526.
- Van Deursen, A. J. ve Van Dijk, J. A. (2019). The first-level digital divide shifts from inequalities in physical access to inequalities in material access. *New media & society*, 21(2), 354-375.
- Van Deursen, A. J., & Helsper, E. J. (2015). A nuanced understanding of Internet use and non-use among the elderly. *European journal of communication*, 30(2), 171-187.

- Van Deursen, A. J., & Van Dijk, J. A. (2014). The digital divide shifts to differences in usage. *New media & society*, 16(3), 507-526.
- van Deursen, A. J., & van Dijk, J. A. (2015). Internet skill levels increase, but gaps widen: A longitudinal cross-sectional analysis (2010–2013) among the Dutch population. *Information, Communication & Society*, 18(7), 782-797.
- Van Deursen, A. J., Helsper, E. J., & Eynon, R. (2014). Measuring digital skills. From digital skills to tangible outcomes project report.
- Van Deursen, A. J., ve Helsper, E. J. (2015b). A nuanced understanding of Internet use and non-use among the elderly. *European journal of communication*, 30(2), 171-187.
- Van Deursen, A. J., ve Helsper, E. J. (2018). Collateral benefits of Internet use: Explaining the diverse outcomes of engaging with the Internet. *new media & society*, 20(7), 2333-2351.
- Van Dijk, J. A. (2008). The digital divide in Europe. Chadwick, A. ve Howard, P.N. (2008). *Routledge Handbook of Internet politics* içinde. Londra: Routledge.
- Van Dijk, J. A. (2017). Digital divide: Impact of access. *The international encyclopedia of media effects*, 1-11.
- Van Dijk, J. A. (2020). *The digital divide*. Cambridge: Polity press.
- Van Dijk, J. ve Hacker, K. (2003). The digital divide as a complex and dynamic phenomenon. *The information society*, 19(4), 315-326.
- van Dijk, J.A. (2005). *The deepening divide: Inequality in the information society*. Londra: Sage.
- Victor, C. (2005). *The social context of ageing: A textbook of gerontology*. Routledge.
- Voss, P., Bodner, E. ve Rothermund, K. (2018). *Ageism: The relationship between age stereotypes and age discrimination*. Ayalon, L. ve Tesch-Römer, C. (2018). *Contemporary perspectives on ageism*. (ss. 11-31) içinde. Springer.
- Wei, K. K., Teo, H. H., Chan, H. C. ve Tan, B. C. (2011). Conceptualizing and testing a social cognitive model of the digital divide. *Information Systems Research*, 22(1), 170-187.

- West, C. and D. Zimmerman. 1987. "Doing Gender". *Gender and Society* 1 (2): 125-52
- Westendorp, R. G. ve Kirkwood, T. B. (2007). The biology of ageing. Bond, J., Peace, S. Dittman-Kohli, F. ve Westerhof, G. (2007). *Ageing in society*, (ss. 15-37) içinde. Londra: Sage.
- WHO (2021, Ekim). *Ageing and Health*. Erişim: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>
- Wilson, K. R., Wallin, J. S. ve Reiser, C. (2003). Social stratification and the digital divide. *Social Science Computer Review*, 21(2), 133-143.
- Yaman, H., & Akdeniz, M. (2008). Yaşlı Dostu Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri Uygulamaları: DSÖ Yaşlı Dostu Birincil Bakım Merkezi Enstrümanı. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi. *STED*, 17, 11-13.
- Yardi, S., & Bruckman, A. (2012, Mayıs). Income, race, and class: exploring socioeconomic differences in family technology use. In *Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems* (ss. 3041-3050).
- Yetiş, G. ve Gürbüz, P. (2018). SAĞLIK HİZMETLERİ MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN YAŞLILIK KAVRAMI VE YAŞLILAR HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİNİN BELİRLENMESİ. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 11(1), 26-33.
- Yu, P. K. (2020). The algorithmic divide and equality in the age of artificial intelligence. *Florida Law Review*, 72(2), 331-390.
- Zillien, N. ve Hargittai, E. (2009). Digital distinction: Status-specific types of internet usage. *Social Science Quarterly*, 90(2), 274-291.

EKLER

EK 1: ARABULUCU UZMANLAR VE VEKİL KULLANICI ROLLERİ TABLOSU

#	Yaş	Cinsiyet	Öğrenim	Sorun Çözme	Edim	İnternet Bankacılığı	E-Alışveriş	Çevrim içi Yurttaşlık
1	71	E	Kendisi	Kendisi, sonra Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu	Kendisi
2	71	K	Kendisi	Kendisi, sonra Arabulucu	Arabulucu	Kullanmıyor	Kısıtlı, bakıyor Arabulucu alıyor	Kullanmıyor
3	79	K	Kendisi	Kendisi, sonra Arabulucu	Çocuğunun eski telefonu	Arabulucu	Arabulucu	Kısıtlı
4	75	E	Arabulucu	Arabulucu	Çocuğunun eski telefonu	Kullanmıyor	Kullanmıyor	Kısıtlı
KD-5	80	K						
6	66	K	Arabulucu	Arabulucu	Çocuğunun eski telefonu	Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu
7	67	K	Arabulucu	Arabulucu	Çocuğunun eski telefonu	Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu
KD-8	87	K			Çocuğunun eski telefonu			
9	65	K	Kendisi	Arabulucu	Kendisi	Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu
10	66	E	Kendisi	Kendisi, sonra Arabulucu	Kendisi	Arabulucu	Kısıtlı, bakıyor Arabulucu alıyor	Kendisi
11	68	E	Kendisi	Kendisi, sonra Arabulucu	Kendisi	Kendisi	Kendisi	Kendisi
KD-12	67	E	-	-	-	-	-	-
13	71	E	İş yerinde	Arabulucu	Arabulucu	Kendisi	Kısıtlı, bakıyor Arabulucu alıyor	Arabulucu
KD-14	72	E			Çocuğunun eski telefonu			

KD-15	72	K			Çocuğunun eski telefonu			
KD-16	75	E			Arabulucu			
17	67	K	Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu	Kısıtlı, bakıyor Arabulucu alıyor	Kendisi
18	75	K	Arabulucu	Arabulucu	Çocuğunun Eskisi	Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu
19	66	E	Kendisi	Arabulucu	Kendisi	Kendisi	Yapmıyor; güvenmiyor	Kendisi
KD-20	76	E			Kendisi			
21	73	E	İş yerinde	Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu
22	66	E	Arabulucu, Kurs	Kendisi, sonra arabulucu	Kendisi	Arabulucu	Kendisi	Kendisi
23	79	E	Kendisi	Arabulucu	Arabulucu	Kendisi	Kendisi	Kendisi
KD-24	80	E			Arabulucu			
25	77	K			Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu	Arabulucu
26	70	K	Kurs, Kendisi	Kendisi, sonra arabulucu	Çocuğunun eski telefonu	Kendisi	Kullanmıyor	Kendisi

EK 2: DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME SORULARI

1 Demografik Bilgiler

1. Kaç yaşındasınız?
2. Hangi semtte oturuyorsunuz?
3. Eğitim durumunuz?
 1. Okur yazar mısınız?
 2. İlkokul/Lise/Üniversite
 3. Yabancı dil biliyor musunuz? Hangi dilleri biliyorsunuz?
4. Emekli misiniz?
 1. Geçmişteki mesleğiniz nedir?
5. Şu an çalışıyor musunuz?
 1. Ne iş yapıyorsunuz?
6. Hanenize giren gelirin ortalama miktarı nedir?
 1. Gelirinizin kaynağı nedir, gelirinizi nasıl sağlıyorsunuz?
7. Geçmişte ekonomik durumunuz nasıldı?
8. Medeni durumunuz nedir?
9. Hanenizde sizinle yaşayan biri var mı?
 1. Kiminle yaşıyorsunuz?
10. Çocuğunuz var mı?
 1. Çocuğunuz sizden uzakta mı yaşıyor?
11. Herhangi bir sağlık sorunuz var mı?

2 Bilgi ve İletişim Teknolojileri Cihaz Sahipliği ve Kullanım Pratikleri

1. Hangi kitle iletişim araçlarını kullanıyorsunuz? Gazete, Radyo, Televizyon
 - 1 Neden bunları tercih ediyorsunuz?
2. Bilgisayar, akıllı telefon, tablet benzeri internete bağlanan bir cihazınız var mı? Hangilerini kullanıyorsunuz?
 - 1 Neden bu cihazı kullanmayı seçtiniz?
3. Kullandığınız cihazın...
 1. Markası nedir?
 2. İşletim sistemi nedir?
 3. Diğer teknik özellikleri hakkında bilgi sahibi misiniz?
 4. Bu cihazı nasıl edindiniz?
4. İnternet Sahipliği...

1. Hanenizde internet aboneliğiniz var mı?
2. İnternet paketiniz var mı?
3. İnternet hizmetine aylık ne kadar bütçe ayırıyorsunuz?

2.1 Kullanım sıklığı ve uzunluğu

1. İnterneti kullanıyor musunuz?
 1. Ne kadar süredir interneti kullanıyorsunuz?
 2. Haftada kaç saat kullanıyorsunuz?
 3. Haftada kaç defa kullanıyorsunuz?
2. İnterneti kullanmaya başlamanızın sebebi neydi? Sizi kullanmaya ne motive etti? (Çocuk, akran baskısı mı? yoksa istek mi?)
3. İnterneti kullanmayı nasıl öğrendiniz?
 1. Arabulucu uzmanlar [] Formal eğitim [] Kişisel çaba []
4. İnternetin hayatınızdaki yeri nedir?
5. İnternet kullanımının size getirdiği faydalar neler?
6. İnternet kullanımının olumsuz bulduğunuz tarafları var mı?

2.2 Kullanım Amaçları / Çevrimiçi Aktivite Türleri

1. İnterneti en çok hangi amaçla kullanıyorsunuz?
2. İnterneti bilgi aramak için kullanıyor musunuz? En çok hangi konularda bilgi arıyorsunuz?
3. E-posta adresiniz var mı?
4. Gündelik işlerinizi kolaylaştırabilecek e-devlet uygulamaları, internet bankacılığı, internet alışverişi, yemek siparişi ya da e-bilet gibi hizmetleri kullanıyor musunuz?
 1. E-devlet hesabınızı nasıl açtınız? Siz açmadıysanız kim açtı? Şu ana kadar hangi hizmetleri kullandınız?
 - 1 Siz kullanmıyorsanız, kim kullanıyor?
 - 2 Neden bu hizmetleri kullanmıyorsunuz?
5. İnternette haber okuyor musunuz?
6. Siyasi konular hakkında bilgi almak amacıyla internet ortamını kullanıyor musunuz?
 - 1 Siyasi meseleler hakkında sohbetlere katılıyor musunuz?
7. İnternet üzerinden siyasi figürler ile iletişim kurdunuz mu?
8. Daha önce hiç internet kampanyalarına katıldınız mı?
9. İnternette sağlık hakkında araştırmalar yapıyor musunuz?
10. Sosyal medya kullanıyor musunuz?
 - 1 ne kadar sıklıkla kullanıyorsunuz?

11. Sosyal medyayı neden kullanıyorsunuz?
12. Hangi sosyal medya platformlarını kullanıyorsunuz?
 - 1 Neden bu platformları kullanıyorsunuz?
13. İnternet üzerinden görüntülü arama yapıyor musunuz?
 - 1 Hangi platformlar üzerinden?
 - 2 Kimler ile?
 - 3 Neden görüntülü tercih ediyorsunuz?
14. İnternet üzerinden film, dizi izliyor musunuz? Müzik dinliyor musunuz?
 - 1 Hangi platformlar üzerinden?
 - 2 Bu platformlara ne kadar bütçe ayırıyorsunuz?

2.3 Arabulucu Uzmanlar

1. İnternette yaşadığınız bir sorunu çözmek için hangi yollara başvurursunuz?
 1. Kendiniz mi araştırırsınız?
 2. Ailenizden ya da yakınlarınızdan mı destek alırsınız?
 3. Uzmanlardan mı destek alırsınız?

2.4 BİT Kullanmıyor ise...

1. Daha önce hiç kullandınız mı?
 1. Ne kadar süre için kullanmıştınız?
 2. Kullanmayı neden bıraktınız?
2. Şu an neden kullanmıyorsunuz?
3. Arkadaşlarınız ya da eşiniz bu teknolojileri kullanıyor mu?
4. İnsanların bu teknolojileri neden ve hangi amaçlarla kullandığını biliyor musunuz?
5. Sizce bu teknolojilerin getirdiği fayda ve zararlar nelerdir?
6. Yalnızca internet üzerinden gerçekleştirilebilecek bir işlem yapmanız gerektiğinde ne yapıyorsunuz?
7. Neden öğrenmek istemediniz?

3 Dijital Beceriler

3.1 ORTAM İLE İLGİLİ BECERİLER

1. İnternete nasıl bağlanılacağını biliyor musunuz?
2. WiFi nedir? Hücresel veri nedir? Geçiş yapmayı biliyor musunuz?
3. Bir internet sayfasına bağlanmak istediğinizde hangi uygulamayı kullanırsınız?
4. Bir konu hakkında bilgi almak istiyorsunuz, bunu internet aracılığıyla nasıl yaparsınız?

5. İnternet sayfalarındaki bağlantıları, menüleri, formları kullanabiliyor musunuz?
6. İnternet sayfalarındaki linklere tıklamayı biliyor musunuz?
 1. İnternet sayfalarındaki menüleri kullanmayı biliyor musunuz? Hiç kullandınız mı?
 2. İnternet sayfalarındaki bağlantılar ne işe yarar? Kullandınız mı?
7. İnternette beğendiğiniz bir görüntüyü nasıl kaydedersiniz?
8. Bir internet sitesini beğendiğinizde, bir daha ulaşmak için nasıl kaydedersiniz?
9. Video izlemek istediğinizde hangi siteyi kullanırsınız?
 - 1.YouTube'a nasıl girersiniz? (Platform/uygulama vs. internet sitesi)
10. Bir fotoğrafı arkadaşlarınızla nasıl paylaşırsınız?
11. Virüs, kimlik hırsızlığı, spam gibi (olguları) şeyleri biliyor musunuz?
 1. Bunlar size ya da bilgisayarınıza nasıl zarar verebilir?
12. Veri nedir?
 1. Uygulamalar verilerinizi topluyor mu? Topluyorsa nasıl kullanıyor fikriniz var mı?
13. PDF, JPG, DOC gibi dosya uzantılarının ne olduğunu biliyor musunuz? Aralarındaki fark nedir?

3.2 Enformasyona Erişim, Katılım, Stratejik Kullanım Becerileri

1. İnternette bulduğunuz bilginin doğruluğuna güveniyor musunuz?
 1. İnternetteki haberlerin doğruluğuna güveniyor musunuz?
 2. Sosyal medyadaki haberlerin doğruluğuna güveniyor musunuz?
2. Diyelim ki bilginin doğruluğundan şüphe ettiniz, nasıl teyit edersiniz?
3. E-devlet kullanıyor musunuz?
 1. E-devletin hangi hizmetlerini kullanıyorsunuz?
2. Diyelim ki seçim yaklaşıyor, hükümet ve muhalefet partileri arasında seçim yapmakta zorlanıyorsunuz. İnternet üzerinden partilerin adaylarını, vaatlerini ve geçmişteki icraatlerini bulabilir misiniz? Daha önce yaptınız mı?
3. Diyelim ki sokağınızdaki sokak hayvanları aç kalıyor. Bunun için belediyeye ulaşmak istiyorsunuz, bunu internet yolu ile yapabilir misiniz? Daha önce benzer bir şey yaptınız mı?
4. Emeklilik maaşınızın yatıp yatmadığını internet üzerinden nasıl öğrenebilirsiniz?
5. İnternet üzerinden nasıl fatura yatırılır biliyor musunuz?
6. En yakındaki pide lokantasına gitmek istiyorsunuz, nasıl bulursunuz?

3.3 Sosyal Kullanım

1. İlkokulda tanıştığınız bir arkadaşınıza ulaşmak için interneti nasıl kullanabilirsiniz?
Daha önce yaptınız mı?
2. Diyelim ki yeni arkadaş edinmek istediniz, bunu internetten nasıl yapabilirsiniz?
3. Sosyal medya platformlarında paylaştıklarınızı kimler için paylaşıyorsunuz? Kimler görüyor?
4. Diyelim ki profilinizi bir arkadaşınızın görmesini istemiyorsunuz, ne yaparsınız?
5. Gizlilik ayarı nedir biliyor musunuz?
 1. Diyelim ki bir arkadaşınızın fotoğraflarınızı görmesini istemiyorsunuz, ne yapabilirsiniz bu konuda?
 2. Bir kişinin size mesaj atmasını engellemek için ne yapabilirsiniz?
Kullandığımız sosyal medya platformunda gizlilik ayarlarının nasıl yapıldığını biliyor musunuz?
6. Sizce hangi bilgiler internette paylaşılmamalı?
7. Herhangi bir platforma kaydolduğunuzda ön bilgilendirmeyi okuyor musunuz?
 1. Kişisel bilgilerinizin nasıl kullanıldığını biliyor musunuz?
8. Sosyal medya kullanırken zorlandığınız konular neler?
 1. Zorlandığımız zaman nasıl başa çıkıyorsunuz? kimlerden yardım alıyorsunuz?
9. Sosyal medyada paylaşımında bulunurken gerçek hayatta olduğunuzdan daha rahat davranır mısınız?
10. İnternette görgü kuralları nelerdir? Daha önce hiç duydunuz mu?
11. Diyelim ki, sosyal medyadan alışveriş yapıyorsunuz. Satın alma sırasında satıcı kredi kartı numaranızı istedi, ne yaparsınız?

3.4 Yaratıcı Beceriler

1. Diyelim ki sosyal medyada takip ettiğiniz bir arkadaşınız akışında (yani özel mesaj olarak değil) bir soru sormuş. Buna nasıl cevap verilir?
2. Diyelim ki anılarınızı ya da geçmişteki tecrübelerinizi dünya ile paylaşmak istiyorsunuz. Bunu nasıl yaparsınız? (Blog, forum, sosyal medya)
3. Diyelim ki internette sevdiğiniz bir şarkıcının fotoğrafını buldunuz ancak resmin altına yazı yazmak istiyorsunuz. Bunu nasıl yapabilirsiniz?
4. Elinizde çektiğiniz on fotoğraf ve bir video var. Arkasına sevdiğiniz bir şarkıyı koyup birleştirmek istiyorsunuz. Bunu nasıl yapabilirsiniz?

EK 3: AYDINLATILMIŞ ONAM FORMU ÖRNEĞİ

AYDINLATILMIŞ ONAM FORMU

Değerli Katılımcı,

Bu araştırma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, İletişim Bilimleri Bölümü lisansüstü öğrencisi Ertan Ağaoğlu tarafından, Prof. Dr. Mutlu Binark danışmanlığında yürütülen “YAŞLI BİREYLER ARASINDA DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER: ANKARA MİKRO ÖRNEĞİ” adlı tez çalışması kapsamında gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışma dijital eşitsizlikleri konu almaktadır. Dijital eşitsizlikler, günümüzde sıkça kullandığımız Bilgi ve İletişim Teknolojileri olarak adlandırılan akıllı telefon, bilgisayar, internet gibi teknolojilerin sahipliği ve kullanımında ortaya çıkan eşitsizlikleri ifade eder. Günümüz toplumunda, bireylerin dijital teknolojilere sahip olmaması ya da onları etkili bir şekilde kullanamaması, bu bireylerin teknolojilerin olanaklarından faydalanamamasına yol açabilir. Bu anlamda, 65 yaş üstü bireyler arasında var olabilecek dijital eşitsizliklerin arkasında yatan sebepleri araştırmak, bu eşitsizliklerin sosyo-ekonomik doğasını anlamak, hükümet ve sivil toplum kuruluşlarının bu eşitsizliklere karşı çözüm geliştirmelerine yardımcı olacaktır.

Bu amaçla sizlere internet, akıllı telefon, bilgisayar ve sosyal medya hakkında sorular soracağım. Sorularımın amacı, dijital teknolojiler ile deneyiminizi anlayabilmektir. Görüşme yaklaşık bir saat sürecektir. Bu araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayanır ve katılımcılara herhangi bir sorumluluk getirmez. Katılımcı, görüşme sırasında sorulan tüm sorulara cevap vermek zorunda değildir. Görüşme sırasında sorulacak sorular hassas bilgilerin toplanması amacı taşımaz. Araştırmanın, katılımcıları rahatsız hissedecekleri bir nitelikte olmadığı ve olası bir risk taşımadığı düşünülmektedir. Ancak katılımcı rahatsızlık duyduğu herhangi bir soruyu yanıtlamayı reddetme hakkına sahiptir. Katılımcı araştırmadan, görüşme sırasında ya da görüşme sonrasında, dilediği zaman, herhangi bir sebep göstermeksizin ayrılma ve verilerini çekme hakkına sahiptir.

Yapılacak görüşme katılımcı onayladığı takdirde sesli olarak kayıt altına alınacaktır. Görüşmelerin kayıt altına alınıp alınmayacağı aşağıda katılımcının onayına sunulmuştur.

Katılımcıların kimliği ve kişisel verileri 6698 no’lu ‘Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’na göre, saklanacak ve korunacaktır, üçüncü kişilerle paylaşılmayacaktır. Bu doğrultuda, araştırma sırasında ve sonrasında katılımcıların anonimliği korunacaktır. Katılımcının isim, soyisim gibi bilgileri gizlenecek, gerçek isimleri asla kullanılmayacaktır. Bunun yanı sıra katılımcıların anonimliğini riske atabilecek herhangi bir kişisel bilgi açıklanmayacaktır. Toplanan verilerde katılımcının gerçek isimlerin açık olması durumunda gerekli düzenlemeler yapılarak, anonimliğin sağlanması araştırmacı tarafından gerçekleştirilecektir. Çalışmadan toplanan veriler, araştırmacı tarafından anonimleştirilerek güvenli ve

yalnızca kendisinin erişimine açık olacak biçimde muhafaza edilecektir. Araştırmanın içeriği, araştırmacı tarafından yalnızca akademik araştırma amacıyla akademik konferanslarda, akademik yayınlarda ve araştırmanın çıkış noktası olan tez çalışmasında kullanılacaktır. Bu araştırma için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan gerekli etik araştırma izini alınmıştır.

Çalışma hakkında daha fazla bilgi almak istemeniz veya araştırmayla ilgili sorularınız olması halinde araştırmanın yürütücüsü Prof. Dr. Mutlu Binark'a aşağıda belirtilen iletişim kanallarıyla ulaşabilirsiniz:

Telefon:

E-posta:

Bu çalışmaya gönüllülük esasına dayalı olarak, tamamen kendi rızamla katılıyorum. Araştırmaya katkımın yalnızca bu akademik araştırma amacıyla kullanılacağını anlıyorum. Araştırmaya devam etmek istemem halinde, araştırmanın herhangi bir aşamasında çalışmadan çekilebileceğim ve sağladığım verileri geri çekebileceğim konusunda araştırmacı tarafından bilgilendirildim. Tüm bu bilgiler doğrultusunda, çalışmaya katılmaya rızam olduğunu yazılı olarak beyan ederim.

Katılımcının;
İsim-Soyisim:
E-posta:
Tel:
Tarih: .../.../2022
İmza:

Araştırmacının;
İsim-Soyisim: Ertan Ağaoğlu
E-posta:
Tel:
Tarih: .../.../2022
İmza:

Görüşmeler sırasında ses kaydı alınmasını kabul ediyorum.

Görüşmeler sırasında ses kaydı alınmasını kabul etmiyorum.

Görüşme kayıtlarından yapılacak alıntıların akademik konferanslarda sunulmasına izin veriyorum.

Görüşme kayıtlarından yapılacak alıntıların akademik konferanslarda sunulmasına izin vermiyorum.

Görüşme kayıtlarından yapılacak alıntıların akademik yayınlarda yer almasına izin veriyorum.

Görüşme kayıtlarından yapılacak alıntıların akademik yayınlarda yer almasına izin vermiyorum.

EK 4: ETİK KOMİSYON İZİNİ

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Tarih: 27/08/2021
Sayı: E-35853172-300-00001728931
0001728931

Sayı : E-35853172-300-00001728931
Konu : Ertan AĞAOĞLU Hk. (Etik Komisyon İzni)

27.08.2021

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 09.08.2021 tarihli ve E-12908312-300-00001697013 sayılı yazınız.

Enstitünüz İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Ertan AĞAOĞLU**'nun **Prof. Dr. Mutlu BİNARK** danışmanlığında hazırladığı; "**Yaşlı Bireyler Arasında Dijital Eşitsizlikler: Ankara Mikro Örneği**" başlıklı tez çalışması Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunu **24 Ağustos 2021** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.

Prof. Dr. Vural GÖKMEN
Rektör Yardımcısı

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: 9A89F66C-0BF1-46DC-86BF-DB702BA4F425

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys>

Adres: Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara

Bilgi için: Duygu Didem İLERİ

E-posta: yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr Elektronik

Ağ: www.hacettepe.edu.tr

Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks: 0 (312) 311 9992

Kep: hacettepeuniversitesi@hs01.kep.tr

Memur

Telefon: .

EK 5: ORJİNALLİK RAPORU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 04/07/2022

Tez Başlığı : YAŞLI BİREYLER ARASINDA DİJİTAL EŞİTSİZLİKLER: ANKARA MİKRO ÖRNEĞİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 152 sayfalık kısmına ilişkin, 04/07/2022 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

04/07/2022

Adı Soyadı: Ertan AĞAOĞLU
Öğrenci No: N17130920
Anabilim Dalı: İletişim Bilimleri Anabilim Dalı
Programı: İletişim Bilimleri Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Mutlu F. BİNARK

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
COMMUNICATION SCIENCES DEPARTMENT**

Date: 04/07/2022

Thesis Title : DIGITAL INEQUALITIES AMONG ELDERLY: THE MICRO CASE OF ANKARA

According to the originality report obtained by my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 04/07/2022 for the total of 152 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 1 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

04/07/2022

Name Surname: Ertan AĞAOĞLU

Student No: N17130920

Department: Communication Sciences

Program: Communication Sciences M.A.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Mutlu F. BINARK